

Pirmā plenārsēde
MOLOTOVA - RIBENTROPA PAKTS UN TĀ SEKAS

<i>Inesis Feldmanis (Latvija)</i>	
Molotova – Ribentropa pakts un Latvija: problēmas nostādne	5
<i>Aivars Stranga (Latvija)</i>	
PSRS attiecības ar Latviju (1938 – 1940)	6
<i>Vadims Roginskis (Krievija)</i>	
Baltijas traģēdija. Baltijas valstis un tautas PSRS un nacistiskās Vācijas politikā Otrā pasaules kara priekšvakarā un kara gados	7
<i>Dītrichs Andrejs Lēbers (Hamburga/Rīga)</i>	
1940.gada notikumi Latvijā : starptautiski tiesiskie aspekti	9

Otrā plenārsēde
KOLABORĀCIJA UN PRETOŠANĀS KUSTĪBA LATVIJĀ

<i>Kārlis Kangeris (Zviedrija)</i>	
Izvēles iespējas? : Jaunā Eiropa, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un “lielā politika” kara gados (1941-1945)	11
<i>Irēne Šneidere (Latvija)</i>	
Kolaborācijas priekšnoteikumi pirmajā padomju okupācijas gadā	12
<i>Roberts G. Vaits (ASV)</i>	
Kolaborācija Latvijā 1941. – 1945.gadā	13
<i>Arvīds Anušausks (Lietuva)</i>	
Kolaborācija un noziegumi pret cilvēci okupētajās Baltijas valstīs no 1940. –1941.gadam Otrā pasaules kara kontekstā	15
<i>Elmārs Pelkauskis (Latvija)</i>	
Vācu okupācijas vara un latviešu politiki	16
<i>Dzintars Ērglis (Latvija)</i>	
Latvijas Centrālās padomes darbība Latvijā pēc Otrā pasaules kara	18
<i>Uldis Neiburgs (Latvija)</i>	
Nacionālās pretošanās kustības organizācijas Latvijā padomju un vācu okupācijas laikā (1940-1945)	19
<i>Joke van der Lēva-Rorda (Nīderlande)</i>	
EUROCLIO/MATRA projekts par Skolotāju rokasgrāmatas sastādīšanu un ieviešanu vēstures mācīšanai Igaunijā un Latvijā	22

Trešā plenārsēde
MILITĀRIE FORMĒJUMI OTRAJĀ PASAULES KARĀ
LATVIJĀ UN CITĀS OKUPĒTAJĀS ZEMĒS

<i>Heinrihs Strods (Latvija)</i>	
Okupēto zemju karavīri zem svešiem karogiem	24
<i>Uldis Neiburgs (Latvija)</i>	
Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas	25
<i>Kārlis Kangeris (Zviedrija)</i>	
Militārie un paramilitārie formējumi Latvijā ārpus “Latviešu leģiona”	28
<i>Harolds Otto (Kanāda)</i>	
Kā vācieši okupētajā Latvijā iesauca “brīvprātīgos” leģionā	29
<i>Anatolijs Rusnačenko (Ukraina)</i>	
Nacionālās atbrīvošanas kustība Ukrainā Otrā pasaules kara laikā: alternatīvas meklējumi un Latvijas paralēles	30
<i>Voices Roškovskis (Polija)</i>	
“Sakāve uzvarā”: Polijas kara sasniegumi (1939- 1945)	32

Ceturrtā plenārsēde
NOZIEGUMI PRET CIVILIEDZĪVOTĀJIEM LATVIJĀ OTRĀ
PASAULES KARA GADOS

<i>Andrievs Ezergailis (ASV)</i>	
Pašaizsardzību komandantūru loma holokaustā	34
<i>Marģers Vestermanis (Latvija)</i>	
Latvijas ebreju iznīcināšana 1941.gadā. Dažas piezīmes par holokausta vēstures posmiem un historiogrāfijas “baltajiem plankumiem”	36
<i>Katrīna Reihelte (Rīga/Berlīne)</i>	
Latvijas un latviešu loma nacionālsociālistiskajā rasu un noņemšanas politikā – teorētiskā iecere un praktiskā īstenošana	38
<i>Rudīte Vīksne (Latvija)</i>	
Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940/1941 – 1944/1945: kopīgais un atšķirīgais	39
<i>Heinrihs Strods (Latvija)</i>	
Latvijas otrreizējā okupācija (1944 - 1945)	42
<i>Aleksandrs Kokurins (Krievija)</i>	
Ieslodzīto evakuācija no Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta cietumiem 1941.gadā	43
<i>Aleksejs Ļitvins (Baltkrievija)</i>	
Latviešu policijas bataljoni Baltkrievijā 1941.-1944.gadā	44

Piektā plenārsēde
LATVIJA OTRAJĀ PASAULES KARĀ: METODOLOĢIJAS
UN AVOTPĒTNIECĪBAS PROBLĒMAS

<i>Vilnis Zariņš (Latvija)</i>	
Latvija divu okupāciju varā – problēmas un paradigmas	47
<i>Roberts Ķīlis (Latvija)</i>	
Sociālās antropoloģijas metodes masu kataklizmu pētniecībā	50
<i>Mirdza Kate Baltais (Kanāda)</i>	
Latvija Teherānas un Jaltas konferencēs – problēmas un avoti	52
<i>Ļubošs Švecs (Čehija)</i>	
Čehijas Republikas arhīvi par Latviju Otrā pasaules kara laikā	53
<i>Aija Kalnciema (Latvija)</i>	
Vācu okupācijas perioda dokumenti Latvijas Valsts arhīvā (fondu apskats)	54
<i>Arturs Žvinklis (Latvija)</i>	
Latviešu prese nacistu okupācijas laikā	57
<i>Leo Dribins (Latvija)</i>	
Antisemitisms nacistu okupācijas laikā izdotajā presē Latvijā	58
<i>Martins Dīns (ASV)</i>	
Atsavināšana, uzskaitē, noma un pārdošana: vācu administrācijas veiktās ebreju kustamā īpašuma pārvaldes savādaais gadījums (1941 – 1944)	60
<i>P.V.Kleins (Nīderlande)</i>	
Vienotība, veidojot “pīlārus”: Nīderlandes pieredze pēc Otrā pasaules kara	63
<i>Valters Nollendorfs (Latvija/ASV)</i>	
No vēstures faktiem uz vēstures apziņu : Latvijas Okupācijas muzeja principi un pieejas	65
Konferences dalībnieku adreses.....	67

Dr.habil.hist. Inesis Feldmanis
Latvijas Universitāte
Latvija

MOLOTOVA – RIBENTROPA PAKTS UN LATVIJA : PROBLĒMAS NOSTĀDNE

1. 1939.g.23.augustā parakstītais PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līgums un tā slepenais papildprotokols, ko vēstures literatūrā parasti dēvē par Molotova – Ribentropa paktu, bija prettiesisks un cinisks darījums uz trešo valstu rēķina, kam grūti sameklēt analogu Eiropas jaunākajā vēsturē. Šis pakts sankcionēja agresiju, iededza “zaļo gaismu” Otrajam pasaules karam un pavēra PSRS ceļu uz Rietumiem. Tas bija kara, dalīšanas un iznīcības pakts.
2. Molotova – Ribentropa pakts fiksēja Austrumeiropas sadalīšanu vācu un krievu interešu sfērās. Latvija kopā ar Somiju un Igauniju tika “atdota” PSRS, kas jūtami mainīja tās vietu starptautisko attiecību sistēmā un lielā mērā devalvēja tās iepriekšējo politiku. Apstākļos, kad 1939.gada 1.septembrī iesākās Eiropas karš un tika radīti priekšnoteikumi PSRS agresijai Baltijā, Latvijai bija nopietni apgrūtināta uz neitralitāti orientētas līnijas turpināšana. Stipri samazinājās arī diplomātiskā manevra iespējas. Faktiski Latvija bija nonākusi bezizejas stāvoklī, neatkarības zaudēšana bija vairs tikai laika jautājums.
3. Sarežģītajā starptautiskajā situācijā Latvijas ārpolitiskā vadība nebija savu uzdevumu augstumos. Tā nespēja atrisināt radušās problēmas. Lai gan tās rīcībā bija informācija par vācu un krievu noziedzīgās vienošanās būtību, tā īsti neizprata stāvokļa nopietnību un pietiekami intensīvi nemeklēja valsts neatkarības saglabāšanas iespējas. Latvijas ārpolitiskajā kursā sāka dominēt piekāpšanās Krievijas spēka spiedienam. Izvēle par labu šādai politikai tika izdarīta 1939.gada oktobra sākumā, kad PSRS bija sakoncentrējusi karaspēku pie Baltijas valstu robežām, un Latvijai draudēja tūlītējs padomju iebrukums.
4. 1939.gada septembrī un oktobrī PSRS piespieda Baltijas valstis parakstīt savstarpējās palīdzības līgumus, kas paredzēja PSRS karaspēka izvietojumu un bāzu ierīkošanu Baltijā. Šie līgumi ievadīja Latvijas, Igaunijas un Lietuvas neatkarības gala sākumu un bija 1940.gada jūnija prelūdijs. Līdz pilnīgai okupācijai Baltijas valstis zaudēja neitralitāti un būtībā kļuva par PSRS protektorātiem. Neko šajā ziņā nemainīja pieminētajos līgumos uzsvērtā “valstiskās neatkarības atzīšana”.
5. Latvijas valdības piekāpšanos PSRS uztvēra kā “varmācīgi uzspiestu aktu”, tomēr lojāli pildīja bāzu līgumu un cerēja, ka to darīs arī PSRS. Suverenitātes ierobežojumus tā plānoja paciest līdz Otrā pasaules kara beigām. Tautas dzīvā spēka saglabāšanas interesēs netika pieņemti lēmumi par militāru pretošanos PSRS.
6. Situācijā, kad Baltijas valstis faktiski nokļuva PSRS varā, Vācija steidza paglābt vācbaltiešus. 1939.gada 28.septembrī, parakstot ar Maskavu speciālu protokolu, tā ārpolitiski nodrošināja Latvijas un Igaunijas vāciešu izceļošanu. Pēdējie priekšdarbi šai akcijai starpvalstu līmenī tika pabeigti 30.oktobrī, kad Vācija ar Latviju noslēdza

attiecīgu līgumu. Tas kalpoja par juridisku pamatu vācbaltiešu aizbraukšanai, kam vajadzēja noslēgties decembra vidū. Latviju atstāja "Tautas grupa", kas bija veikusi nenovērtējamu kultūras darbu.

7. Pēc Vācijas uzbrukuma Francijai, Beļģijai un Holandai, kas sākās 1940.gada maijā, PSRS, izmantojot tai labvēlīgo starptautisko situāciju, aktivizēja tiešo gatavošanos Baltijas valstu pilnīgai okupācijai. 16.jūnijā PSRS izvirzīja Latvijai ultimātu, kurā pieprasīja valdības atkāpšanos un neierobežotu padomju karaspēka kontingenta ielaišanu Latvijā. K. Ulmaņa valdība, piekāpjoties varas lietošanas draudu priekšā, ultimātu pieņēma un atkāpās. Militāru pretošanos Ministru kabinets noraidīja, jo uzskatīja, ka tā izraisīs asinsizliešanu, bet neglābs Latvijas valsti. K. Ulmaņa valdība neizšķīrās arī par simbolisku militāro pretošanos un neriskēja izteikt Maskavai pat diplomātisku protestu, kas tomēr neapšaubāmi bija grūti izprotama politiska tuvredzība.

Dr.habil.hist. Aivars Stranga
Latvijas Universitāte
Latvija

PSRS ATTIECĪBAS AR LATVIJU. 1938 – 1940

1. Versaļas – Rīgas sistēmā Krievijā (PSRS) bija revizionistiska valsts, kuras mērķis bija sagraut starptautisko attiecību sistēmu un atgūt zaudēto 1917.- 1920.gadā. Vienīgā valsts, kas varēja būt PSRS sabiedrotā minētā mērķa īstenošanā, bija nacistiskā Vācija. Pēc Hitlera nākšanas pie varas Maskava vēlējās turpināt Rapallo politiku, taču tobrīd tas neietilpa Hitlera plānos. Nekad neatsakoties no mēģinājuma izlīgt ar Vāciju, Maskava 1934. – 1935.gadā mēģināja "iebaidīt" Berlīni izlīgumā, par līdzekli izmantojot Austrumu Pakta projektus. Dažādašajam pakta shēmām sabrūkot, 1935.gadā, PSRS turpināja slepenus mēģinājumus panākt kompromisu ar Berlīni, lai neradītu jaunus šķēršļus izlīgumam ar Berlīni. Maskava nevēlējās uzņemties nekādas saistības Baltijā: tā noraidīja Latvijas priekšlikumu (1935.gada jūlijā) noslēgt bilateriālu savstarpējās palīdzības līgumu.

2. 1935. -38.gadā PSRS politika attiecībās ar Latviju bija pasīva: tās galvenais mērķis bija novērst Vācijas un Polijas iespaida pieaugumu, sava relatīvā vājuma dēļ Maskava to nespēja īstenot, un Vācijas iespaids uz Baltijas valstu ārpolitiku pieauga.

3. Pēc Minhenes konferences (1938) Maskava turpināja iepriekšējo līniju, lai arī tā publiski brīdināja Baltijas valstis nenoslēgties uz Vāciju (brīdinājums Latvijai un Igaunijai 1939.gada martā), tā nevēlējās uzņemties nekādas vienpusējas saistības Baltijā un pacietīgi gaidīja iespēju izlīgt ar Vāciju. Sarunu laikā ar Angliju un Franciju tā apzināti vilcināja vienošanās panākšanu, izvirzot izdomātus argumentus (piemēram, par netiešās agresijas iespējām Baltijā).

4. PSRS taktika bija precīza: tad, kad Japāna atteicās parakstīt aliansi ar Vāciju, Hitlers bija spiests, 1939.gada jūlija beigās, nopietni pievērsties Maskavai. Vācijas – PSRS kontaktu laikā 19.augustā Molotovs piedāvāja Vācijai parakstīt neuzbrukšanas līgumu ar slepenu pielikumu, kā līguma neatņemamu sastāvdaļu, sadalot Austrumeiropu. Baltijas valstu spēle bija galā. 23 augusta līgums no PSRS viedokļa bija vērsti pret *status quo* Eiropā: tas bija vērsti pret Lielbritāniju, Franciju un Poliju - *status quo* valstīm – un tā mērķis bija iznīcināt Versaļas - Rīgas sistēmu.

Dr.Vadims Roginskis

Valsts Humanitāro zinātņu universitātes

Skandināvijas-Baltijas zinātniski izglītojošā centra vadītājs

Krievija

BALTIJAS TRAGĒDIJA. BALTIJAS VALSTIS UN TAUTAS PSRS UN NACISTISKĀS VĀCIJAS POLITIKĀ OTRĀ PASAULES KARA PRIEKŠVAKARĀ UN KARA GADOS

1. Baltijas valstu vēsture Otrā pasaules kara priekšvakarā un kara gados padomju historiogrāfijā lielā mērā tika sagrozīta. Pēc 1991.gada Krievijas historiogrāfijā šīm problēmām uzmanība netika pievērsta gandrīz nemaz. Vispārējos darbos Baltijas valstu pievienošana PSRS 1939. – 1940.gadā dažkārt tika traktēta kā 1917. – 1920.gadā zaudēto teritoriju atpakaļatdošana Krievijai.
2. Otrā pasaules kara priekšvakarā Baltijas valstis, kas gandrīz divdesmit gadus bija neatkarīgas, politiskā ziņā bija autoritāras prezidentālas republikas, kurās bija mainīta pēc 1917.gada notikumiem izveidojusies demokrātiskā iekārta. Ekonomiskajā ziņā tās bija galvenokārt agrāras valstis, vairāk vai mazāk veiksmīgi izkļuvušas no 1930.gadu pirmās puses depresijas stāvokļa. Īpaši ievērojami panākumi bija nacionālās kultūras attīstībā.
3. Ārpolitiskajā jomā trīsdesmito gadu beigās Baltijas valstis centās ievērot neitralitātes politiku. Taču tās nonāca sarežģītā ģeopolitiskā situācijā starp diviem totalitāriem režīmiem – nacistisko Vāciju un komunistisko Padomju Savienību, kas gatavojās uzbrukuma karam un trīsdesmito gadu beigās pirmā atklāti, otrā daudz slēptākā formā sāka izrādīt ekspansionistiskus centienus. Šo centienu mērķis bija Baltijas valstis.
4. Neveiksme mēģinājumos nodibināt Eiropā kolektīvās drošības sistēmu (Minhenē) un sākusies Vācijas ekspansija (Austrijas anšluss, Sudētijas apgabala pievienošana 1938.gadā un Čehijas – 1939.gada sākumā) skaidri parādīja Baltijas valstu sarežģīto stāvokli, vēl jo vairāk tamdēļ, ka Vācija sāka virzīties arī uz šo pusi (Mēmeles jautājuma atrisināšana sev par labu). Jau angļu – franču – padomju sarunu laikā 1939.gada vasarā PSRS nepārprotami paziņoja par savām pretenzijām attiecināt savu

interesu sfēru arī uz Baltijas valstīm, motivējot to ar militāri stratēģiskiem un ģeopolitiskiem apsvērumiem.

5. Pazīstamās padomju – vācu vienošanās 1939.gada augustā – septembrī atdeva Baltijas valstis Maskavas interešu sfērai. Spēka draudu ietekmē noslēgtie līgumi par savstarpējo palīdzību vispirms ar Igauniju, pēc tam ar Latviju un Lietuvu, deva iespēju Staļinam izvietot šo valstu teritorijā, solot garantēt drošību, spēkus, kas bija gandrīz vienādi ar šo valstu armijām un ievērojami pārāki tehniskajā ziņā. No 1940.gada marta (pēc padomju – somu kara beigām), it īpaši kopš 1940.gada aprīļa, kad karadarbība Rietumos ievērojami aktivizējās, Baltijas valstīs krasi pastiprinājās komunistu darbība, maijā sākās padomju preses uzbrukumi Baltijas valstīm. Prasmīgi tika inscenētas dažādas provokācijas un izmantota iedzīvotāju daļas patiesā neapmierinātība ar autoritārajiem režīmiem. Jūnijā sākās lielu Sarkanās armijas apakšvienību ievēšana, kuru aizsegā tika paveikta sovjetizācija. Baltijas valstis kļuva par padomju sociālistiskajām republikām PSRS sastāvā.

6. Jau kopš 1940.gada jūnija Baltijas republikās sāka ieviest “padomju totalitārā sociālisma modeli”, kura svarīga sastāvdaļa bija permanentais terors, kam bieži piemita sociālā genocīda raksturs. Sākās aresti un deportācijas, kas pieņēmas spēkā. 1940.gada augustā notika pirmais represiju vilnis, kas skāra Baltijas valstu politisko un intelektuālo eliti. Par deportāciju apogeju kļuva ”sociāli bīstamo elementu” masveida izsūtīšana 1941.gada 13.-14.jūnijā, par kuras upuriem kļuva desmitiem tūkstoši cilvēku. Teroram un deportācijām piemita pilsoņu kara elementi. Ātrā “sociālistiskās ekonomiskās sistēmas” ieviešana deva triecienu ekonomikai un iedzīvotāju dzīves līmenim. Ļoti ātri Baltijas valstu sabiedrībā, pat tai daļā, kura 1940.gadā atbalstīja sovjetizāciju, pieauga neapmierinātība. Daļa iedzīvotāju cerības uz atbrīvošanu saskatīja nacistu atnākšanā. Būtībā padomju politika Baltijas tautu lielu daļu iemeta Hitlera apkampienos.

7. Vācijas uzbrukums PSRS 1941.gada 22.jūnijā kļuva par pretpadomju sacelšanās detonatoru Baltijas valstīs, kas nevarēja nesarežģīt Sarkanās armijas stāvokli šajā karadarbības rajonā. Neraugoties uz padomju karaspēka pretestību, vācieši divu mēnešu laikā sagrāba gandrīz visu Baltijas republiku teritoriju.

Jau trīsdesmitajos gados nacisti bija iecerējuši Baltiju par ģermanizācijas objektu. Tika nodibināts nežēlīgs okupācijas režīms ar teroru un vismazākās pretestības apspiešanu. Atšķirībā no padomju režīma, nebija pat valstiskuma saglabāšanas šķietamības. Ebreju iedzīvotāji, tāpat kā visur Eiropā, tika pakļauti iznīcināšanai. Tikai pēc zibens kara izgāšanās vācieši bija ar mieru piešķirt lietuviešiem, latviešiem un igauņiem zināmu pašpārvaldi, bet 1943. – 1944.gadā, izmantojot daļas iedzīvotāju bailes par padomju varas atgriešanos, tika veikta ”brīvprātīga – piespiedu” mobilizācija Vācijas bruņotajos spēkos. Ņemot vērā to, ka arī Sarkanajā armijā bija izveidotas nacionālās lietuviešu, latviešu un igauņu karaspēka daļas, Baltijas tautām karš ieguva savdabīgu pilsoņu kara raksturu, kurš turpinājās arī pēc Otrā pasaules kara, līdz pat piecdesmito gadu sākumam.

8. Padomju armijas veiktā Baltijas atbrīvošana 1944. – 1945.gadā neatnesa un tajos apstākļos nevarēja atnest Baltijas republiku suverenitātes atjaunošanu, taču tika atjaunota valstiskuma šķietamība savienoto padomju sociālistisko republiku formā. PSRS sastāvā formāli pastāvēja trīs Baltijas republikas ar visiem valstiskuma atribūtiem. Visa šī valstiskuma iluzorisma un pat teatralitātes situācijā pastāvēja

cerība, ka noteiktos apstākļos šīs formas iegūs reālu saturu un radīsies apstākļi suverenitātes atjaunošanai. Tas arī notika 1980.gadu beigās - 1990.gadu sākumā.

Dr.iur.,dr.h.c. Dītrichs Andrejs Lēbers
Latvijas Zinātņu akadēmija
Hamburga /Rīga

MOLOTOVA – RIBENTROPA PAKTA SEKAS MŪSU DIENĀS: STARPTAUTISKI TIESISKIE ASPEKTI

Molotova – Ribentropa pakta sekas Baltijā vēl nav pārvarētas. Tās izpaužas trijos virzienos:

I. Juridiskā zinātne

Igaunija, Latvija un Lietuva (turpmāk īsi : Latvija) uzskata, ka tās 1991.gadā ir atjaunojušas savu valstiskumu. Līdz ar to tās pretendē uz kontinuitāti (identitāti) ar attiecīgajām pirmskara valstīm. Taču daži juridisko darbu autori apstrīd kontinuitāti, izvirzot, galvenokārt, šādus argumentus:

- (1) Latvija savu neatkarību pazaudēja sakarā ar iekļaušanu PSRS. Tiesa, tas notika padomju karaspēka klātbūtnē, taču Latvijas valdība deva savu piekrišanu tā ieviešanai.
- (2) Latvijas piekrišana bija piespiedu, bet spēka pielietošanu starptautiskās tiesības tajā laikā vēl neaizliedza.
- (3) Ņemot vērā, ka starp Latviju un PSRS nebija bruņota konflikta, PSRS nav “okupējusi” Latviju. Taču iekļaušanu Padomju Savienībā iespējams kvalificēt kā “aneksiju”, jo tā tika īstenota piespiedu kārtā un nozīmēja suverenitātes pāreju.

Iespējams atspēkot šos argumentus. Bet šeit nav tā vieta uzsākt diskusiju.

II .Valstu prakse

- (1) Latvija savu pozīciju noteica 1990.gada 4.maija Deklarācijā par neatkarības atjaunošanu, 1996.gada Deklarācijā par okupāciju un citos aktos. Vai atjaunotā Latvija ir anulējusi 1940.gadā izteikto piekrišanu?
- (2) Krievijas Federācija: noliedz kontinuitāti. No tā izriet robežu problēma (Abrene) un to iedzīvotāju pilsonība, kuri apmetušies Latvijā pēc 1940.gada.
- (3) Trešās valstis : vairums no tām atzīst kontinuitāti, bet atsevišķas valstis Latviju uzskata par jaunu valsti (atdalītu no PSRS), un dažas citas valstis izvairās no tiešas atbildes.

III. Starptautisko organizāciju prakse

- (1) Apvienoto Nāciju organizācija, Starptautiskā darba organizācija: izvairās no jautājuma izlemšanas par kontinuitāti.
- (2) Eiropas parlaments: atzīst kontinuitāti.
- (3) Eiropas drošības un sadarbības organizācija : "Balladūra paktā" (1995) fiksējusi priekšnoteikums iestāšanai Eiropas savienībā, prasa teritoriālo konfliktu noregulēšanu un minoritāšu jautājuma atrisināšanu.

Noslēgums: salīdzināmo tiesību aspekts

- (1) Eiropa ārpus Molotova – Ribentropa pakta valstu – upuru rajona:
  - a. Vācijas agresijas nosodīšana Nirnbergas procesā (1945).
  - b. Agresijas sekas ir likvidētas. Austrijai un Čehoslovākijai (neatkarība bija zaudēta 1938). Vācu iedzīvotāji izsūtīti, piemēram, no Čehoslovākijas (1945). Teritorijas atdotas, piemēram, Francijai un Beļģijai (bija zaudētas 1940)
- (2) Eiropa Molotova – Ribentropa pakta valstu - upuru rajonā.
  - a. Molotova – Ribentropa paktu ir nosodījusi Vācijas Federatīvās Republikas valdība (1989) un PSRS Augstākā Padome (1989).
  - b. Polija: Potsdamas konference (1945). Neatkarības atjaunošana; vācu iedzīvotāji izsūtīti.
  - c. Somija un Rumānija: Miera līgumi (1947). Teritoriālie jautājumi noregulēti.
  - d. Baltija:?

Kārlis Kangeris
Stokholmas universitātes
Baltijas studiju centrs
Zviedrija

IZVĒLES IESPĒJAS?: JAUNĀ EIROPA, PADOMJU REPUBLIKA VAI NEATKARĪGA VALSTS. VALSTSTIESISKIE JAUTĀJUMI UN “LIELĀ POLITIKA” KARA GADOS (1941-1945)

1939./1940.gadā runāja par t.s. “Baltijas izvēli”- vai nu nostāties Vācijas vai arī PSRS pusē. Vācijas un Padomju Savienības kara laikā šis jautājums izvirzījās par jaunu. Kādi bija Vācijas, kādi PSRS un kādi Rietumu sabiedroto mērķi attiecībā uz Latviju? Kā okupācijas apstākļos dažādie latviešu grupējumi redzēja savu stāvokli un iespējas nākotnē?

1. Vācijas nākotnes nodomi bija izteikti jēdzienos **Eiropas pārkārtošana** vai **Jaunā Eiropa**. Konkrēti plāni gan visas Eiropas gan Austrumeiropas pārkārtošanai bija slepeni. Atšķirībā no vispārējiem Eiropas plāniem, Austrumu plānus un ģenerālplānus daļēji varēja sākt īstenojot kara laikā. Latvijai bija jāklūst par ģermāņu dzīves telpu.

2. Padomju Savienības kara mērķus Staļins izteica 1941.gada decembrī, kā minimālās prasības izvirzot PSRS **1941.gada 22.jūnija robežu atjaunošanu**. Šos mērķus pasaulei atklāti paziņoja PSRS ārlietu tautas komisārs V.Molotovs pēc Lielbritānijas un PSRS savienības līguma parakstīšanas 1942.gada 26.maijā.

2a. Latvijas PSR “eksilvaldības” mērķi bija identiski Staļina deklarētajiem mērķiem.

3. Rietumu sabiedrotie, klusu ciešot, akceptēja Staļina mērķus Baltijā, bet nepadevās spiedienam atzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā *de iure*. Pretēji citām vācu okupētajām valstīm baltiešu diplomātiem Rietumos neatļāva izveidot eksilvaldības, nedeva iespēju radioraidījumiem uz vācu okupēto Baltiju, kā arī oficiāli neatbalstīja nacionālās (nekomunistiskās) pretestības kustības.

3a. Latvijas (Baltijas valstu) valstu diplomātu darbības pamatplatforma bija ASV un Lielbritānijas valdību 1941.gada 14.augustā pieņemtā **Atlantijas harta**. Latvijas diplomāti iestājās par neatkarīgas demokrātiskas valsts atjaunošanu.

4. Grupējumus Latvijā nevar viennozīmīgi iedalīt tādos, kas vai nu tikai sadarbojās ar okupācijas varu, vai arī tikai pretojās. (“Nacionālās aprindas”, “Ulmaņa kliķe”, “Valdmanieši”, “vāciešiem draudzīgās aprindas”, “saimnieciskās aprindas”, “militārās aprindas”, “inteliģence”, “Zemes pašpārvalde”, “Latvijas Centrālā Padome”u.c.)

Valststiesiskos jautājumos prasības dažādo grupējumu starpā varēja atšķirties, bet okupācijai ieilgstot, arvien vairāk pastiprinājās prasības pēc neatkarīgas valsts atjaunošanas. Tiesību jautājumos pamatprasības bija: 1)visu padomju laika likumdošanas aktu atcelšana (resp., atgriešanās pie pirmspadomju laika Latvijas likumiem); 2) Latvijas statusa definēšana “Jaunajā Eiropā”; 3) PSRS okupācijas neatzīšana; 4)autonomijas statusa piešķiršana; 5)neatkarīgas valsts

atjaunošana. Tiesību ekspertīzēs latviešu juristi aizstāvēja valsts kontinuitātes pozīcijas, ka ar padomju nelikumīgo okupāciju Latvijas valsts nav beigusi pastāvēt.

Paši vācieši latviešus iedalīja trīs grupās: 1) "Nacionālās (šovinistiskās) aprindas", kas ir pret visu vācisko (un arī pret krievisko) un kas cīnās par neatkarīgas valsts atjaunošanu; 2) "Inteliģences kliķe", kas orientējas uz Rietumiem un ir par neatkarības atjaunošanu; 3) "Pilsoniskās aprindas", kas šaubās par neatkarīgas valsts eksistences iespējām (arī Jaunajā Eiropā) un kas vāciešu civilajā pārvaldē redz savus kungus.

Vācieši un Rietumu slepenie dienesti latviešu nostāju kara laikā raksturoja līdzīgi: latviešu nostāju nosakot bailes no krieviem un naids pret vāciešiem. Paši latvieši vēl uzsvēra tautas pārdzīvošanas instinktu. Otrā pasaules karā Latvijā nebija un neizveidojās vispār atzīta vienota vadība, kas šos instinktus un emocijas būtu ievirzījusi noteiktā politiskā nostājā un mērķtiecīgā darbībā.

Dr.hist. Irēne Šneidere
LU Latvijas vēstures institūts
Latvija

KOLABORĀCIJAS PRIEKŠNOTEIKUMI PIRMAJĀ PADOMJU OKUPĀCIJAS GADĀ

80.gadu beigās notika spraigas diskusijas par to, vai Latvijas Republika tika okupēta 1940.gada 17.jūnijā. Pašlaik šī problēma (vismaz Latvijā) ir atrisināta. Taču dažādi kolaborācijas aspekti joprojām paliek *terra incognita*. Līdz šim laikam viennozīmīgi kolaborācijā tika apvainota gandrīz vienīgi Latvijas komunistiskā (boļševiku) partija un tās satelītorganizācijas. Taču, ja mēs tiešām atzīstam okupācijas faktu, tad mums ir jāpieņem, ka **visi**, kas pēc 1940.gada 17.jūnija sadarbojās ar jauno režīmu, ir kolaboranti. Tomēr pirms pieņemt to, būtu, manuprāt, jāņem vērā vairāki apstākļi.

1. Latvija ilgu laiku atradās Krievijas impērijas sastāvā. Pēc tā sabrukuma Pirmā pasaules kara rezultātā padomju totalitārais režīms nevarēja samierināties ar lielu teritoriju un cilvēku resursu zaudējumu.

2. Neskatoties uz darbības aizliegumu, 20.-30. gados Latvijas Republikā pateicoties palīdzībai, kas nāca no Padomju Savienības, pagrīdē darbojās Latvijas kompartija, kuras mērķis bija padomju varas nodibināšana un Latvijas pievienošana PSRS.

3. PSRS spēcīgie dienesti aktīvi darbojās Latvijas teritorijā, cenšoties sev labvēlīgi noskaņot arī inteliģences pārstāvjus (t.s. žurnālistus) un, līdztekus veikt propagandu masu saziņas līdzekļos par labu Padomju Savienībai. Šīs akcijas veiksmi

lielā mērā noteica vēsturiski izveidojies Vācijas un vāciešu negatīvais tēls latviešu sabiedrībā.

4. Latvijas kā mazas valsts sindroms. 30.gadu otrajā pusē sabiedrība un valdošās aprindas vienlīdz baidījās gan no nacistiskās Vācijas, gan no Padomju Savienības. Šīs bailes pilnīgi apstiprinājās 1939.gada 23.augustā.

5. 1939.gada 5.oktobra tā saucamais bāzu līgums deva iespēju Padomju Savienībai sagatavoties okupācijai, bet Latvijas Republikas valdošajās aprindās uzturēja ilūziju, ka tiks saglabāta (vismaz daļēji) valsts suverenitāte. Un šī ilūzija nepazuda pat pēc 1940.gada 17.jūnija.

6. **Pakāpeniska** Latvijas Republikas neatkarības likvidēšana pēc okupācijas arī ārvalstīs radīja maldīgu priekšstatu par notikumiem Latvijā.

Dr. Roberts G. Vaits
Tieslietu departaments
Amerikas Savienotās Valstis

KOLABORĀCIJA LATVIJĀ 1941. – 1945. GADĀ

Kopš 80. gadiem vēsturnieki izrāda arvien dziļāku interesi par vietējo kolaboracionismu – indivīdu un institūciju aktīvu palīdzību saviem jaunajiem vietvalžiem nacistu iekarotajās zemēs. Šī tēma ir saistījusi daudzu zinātnieku uzmanību, no kuriem vairums savos pētījumos ir koncentrējušies uz atsevišķu valstu pieredzi. Daudzos no šiem pētījumiem kolaborācijas jautājums analizēts, aplūkojot Vācijas politiskos mērķus un to īstenošanu noteiktās teritorijās, un pētot vietējo kolektīvo reakciju atsevišķās okupētajās valstīs – vietējo iedzīvotāju un līderu cerības, darbības, piemērošanos jaunajiem apstākļiem un līdzdarbību. Šis pētījums par kolaboracionismu Latvijā, ar ko tiks iepazīstināti Starptautiskās konferences par Otro pasaules karu dalībnieki šī gada jūnijā, Rīgā, aplūkos tiešo palīdzību, ko vācu okupācijas varas iestādēm sniedza vietējās institūcijas un indivīdi un viņu individuālo un kolektīvo ieguldījumu nacistu mērķu realizācijā Baltijas valstīs.

Vēl pirms iebrukuma bijušajā Padomju Savienībā un PSRS okupēto un pārvaldīto Baltijas valstu militārās okupācijas Vērmahts jau sāka gatavot augsni vietējam kolaboracionismam, izmantojot savus kontaktus ar antikomunistiem Vācijā un Latvijā. Vairāki tūkstoši tā saukto baltvāciešu – Latvijas vācieši, kuri bija repatriējušies uz Vāciju – strādāja par tulkkiem Vērmahta un *Einsatzgruppen* vienībās, darbojoties Vācijas Drošības policijas un SD jurisdikcijā. Latvijā nacionālistisko un antikomunistisko organizāciju *Pērkonkrusts* un *Aizsargi* biedri palīdzēja vāciešiem. Daudzās apdzīvotās vietās *Pērkonkrusta* biedri pārņēma savās rokās administratīvus posteņus un aktīvi iesaistījās vietējo paš aizsardzības vienību veidošanā, t.sk. bēdīgi slavenā Latvijas Drošības palīgpolicija, Arāja komanda. Kādā 1944. gada ziņojumā par *Pērkonkrustu* atzīmēts, ka “pēc vācu karaspēka ienākšanas viņi gandrīz pilnībā nodeva sevi Vācijas Drošības policijas rīcībā

un vēlāk aktīvi piedalījās ebreju iznīcināšanā Latvijas apgabalā”. Vietējās policijas spēku biedri sadarbojās ar vācu Drošības policiju Latvijas ebreju masu slepkavošanā, un šo iesaisti dokumentāli apliecina policijas ziņojumi, notikumu dalībnieku liecības un Drošības policijas ziņojumi.

Labi dokumentēts ir arī vairāku Latvijas tiesnešu kolaboracionisms, kuri palīdzēja nacistu okupantiem atklāt un iznīcināt politiskos pretiniekus. Lielais politiski “aizdomīgo” personu arestu skaits 1941. gada vasarā un rudenī noveda pie tā, ka 1941. gada 24. novembrī tika sasaukta īpaša sanāksme, lai apspriestu vietējo tiesu sagatavoto pārskatu par apcietinājuma turētajām personām. Rīgas tiesas iestāžu pārstāvji, it sevišķi vietējie tiesneši, caurskatīja Latvijas Drošības policijas ziņojumus par arestiem un nopratināšanas protokolus, lai noteiktu, vai spriedumi bijuši pamatoti. 1941. gada beigās Rīgas un citu pilsētu cietumi un pagaidu ieslodzījuma vietas, kuras sauca par pagaidu koncentrācijas nometnēm vai pārsūtīšanas nometnēm, bija pārpildīti ar ieslodzītajiem, sociālistiem, komunistiem un cilvēkiem, kas simpatizēja padomju varai, no kuriem daudzi bija nolemti drošai nāvei savu politisko uzskatu vai darbības dēļ.

Līdzīgā veidā kolaboracionisms izplatījās arī starp citu profesiju pārstāvjiem. Tā, piemēram, kādā 1941. gada 11. novembrī izdotajā cirkulārā, kas bija adresēts Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas, Liepājas, Ventspils, Jelgavas un Jēkabpils slimnīcu vadītājiem, tika atļauts sterilizēt ebreju sievas latvietes. Šī tēma izraisīja plašas diskusijas 1941. gada rudenī, kas noslēdzās ar garu Ostlandes reihskomisāra direktīvu.

Nacistu okupanti savas rasistiskās politikas realizācijā Latvijā un citās Baltijas valstīs bija atkarīgi no vietējo kolaborantu līdzdarbības. Vācu režīms paļāvās uz pašvaldību iestādēm dzīvu palikušo ebreju darbaspēka izmantošanā un viņu īpašuma atsavināšanā. Akūtais darbaspēka trūkums veicināja sadarbību starp nacistu civilo pārvaldi un Rīgas darba biržu (*labour office*), kas izdeva personas identitātes apliecības geto ebrejiem, kuri tika nosūtīti darbā uz citām vietām. Samaksa par viņu darbu taisnā ceļā nonāca pilsētas kasē. Ebreju darbaspēka ekspluatācija turpinājās līdz 1943. gada beigām, un saskaņā ar kādu 1943. gada aprīļa ziņojumu tas tika izmantots apmēram 250 vietējās iestādēs, uzņēmumos un celtniecības objektos, no kuriem apmēram pusi vadīja latvieši.

Zināms piespiedu kolaboracionisms sākās 1941. gada beigās, kad darba biržas visā Latvijā sāka reģistrēt strādniekus nosūtīšanai uz Vāciju darbam kara rūpnīcās. Kvalificētu strādnieku vervēšanas mēģinājumi tomēr bija visai neseismīgi.

Noslēgumā jāsaka, ka neviens nekad nezinās latviešu kolaboracionisma patiesos mērogus, vietējo institūciju, iestāžu un indivīdu nacistiem sniegtās palīdzības precīzo dabu, tāpat kā neviens nespēs pilnībā noskaidrot, kādi cēloņi motivēja kolaboracionistus. Tomēr ir skaidrs, ka bez šīs palīdzības, bez vietējo policistu, tiesnešu, iestāžu, ārstu un uzņēmēju aktīvas līdzdarbības, nacistu politikas realizācija Baltijas valstīs — tajā skaitā ebreju iznīcināšana, valsts politiskās un ekonomiskās dzīves pakļaušana un tās resursu mobilizācija vācu kara mašīnērijai — nebūtu bijusi iespējama. Vietējais kolaboracionisms Latvijā, tāpat kā citās Austrumu un Centrāleiropas valstīs, bija liels atbalsts nacistiem viņu iekarošanas un genocīda politikas īstenošanā.

PIEZĪME. Šeit pausti autora personiskie uzskati, un šis priekšlasījums nav obligāti uzskatāms par tādu, kas atspoguļo ASV Tieslietu departamenta oficiālos uzskatus.

Dr. Arvīds Anušausks
Lietuvas Genocīda un pretošanās kustības pētījumu centrs
Lietuva

KOLABORĀCIJA UN NOZIEGUMI PRET CILVĒCI OKUPĒTAJĀS BALTIJAS VALSTĪS 1940. –1941.GADĀ OTRĀ PASAULES KARA KONTEKSTĀ

Tā iedzīvotāju slāņa izveidošanās, kas sadarbojās ar okupācijas režīmiem, kolaboranti un viņu darbība, kas vērsta uz to, lai nostiprinātu savu īpašo stāvokli 1940.-1941.gadā, var kļūt par atsevišķu zinātniskā pētījuma objektu. Nav šaubu, ka Baltijas valstu tā laika vēsturei bija izšķiroša nozīme, lai rastos tas cēloņu un seku kopums, daļu no kura mēs tagad saucam par kara noziegumiem. Bet sabiedriskajā apziņā vislielākās pārmaiņas notika 1941.gadā.

1941.gada jūnijā padomju režīma atbalsts pamatos jau bija izveidots. Režīma pamats - komunistiskā organizācija veidojās tā, lai tās sastāvs nodrošinātu anektēto Baltijas valstu sovjetizācijas politikas īstenošanu. 1941.gada 22.jūnijā komunistiskās organizācijas sastāvā bija 46,95 % lietuvieši, 40,95 % krievi, 12,6% ebreji. Gada laikā krievu īpatsvars palielinājās vairākas reizes (uz iebraucēju no PSRS rēķina) un trīs reizes samazinājās ebreju īpatsvars.

Staļiniskā režīma represīvā politika maz atšķīrās no tās shēmas, kas Padomju Savienībā bija izmēģināta 1937.gadā. Taču bija viena galvenā atšķirība – par režīma ienaidniekiem tika uzskatīti tie lietuvieši, latvieši vai igauņi, kuri neatkarības laikā bija izrādījuši politisko vai sabiedrisko aktivitāti. Tā, piemēram, 1941.gada 8.janvārī potenciālo “tautas ienaidnieku” sarakstos bija reģistrēti 320 tūkstoši aizliegto Lietuvas partiju un organizāciju bijušie biedri. Tā kā represijas tieši vai netieši attiecās arī uz “tautas ienaidnieku” ģimenes locekļiem, tad represiju mehānisms būtu skāris apmēram pusi no lietuviešu nācijas. Līdzīgs stāvoklis bija arī Latvijā un Igaunijā.

Politisko oponentu fiziskās iznīcināšanas padomju mehānisms Lietuvā tika iedarbināts 1941.gada 10.aprīlī. Masveida iznīcināšanu uzsāka 1941.gada jūnijā. Līdz ar to padomju kolaboranti sevi nostādīja īpašā stāvoklī, kas tad arī noteica viņu tālāko likteni.

Kara sākums starp PSRS un Vāciju neļāva īstenot lielas Baltijas tautu daļas deportācijas plānus, taču netraucēja īslaicīgi (dažādos laika posmos Lietuvā, Latvijā un Igaunijā) īstenot to fiziskās iznīcināšanas plānus. Tā piemēram, 1941.gada 23.-26.jūnijā tika īstenotas apmēram 40 grupveida iznīcināšanas akcijas, kurās par upuriem kļuva apmēram 400 politisko ieslodzīto un 672 padomju režīmam nelojālie vai naidīgie lietuvieši.

Lietuvas stāvoklis 1941.gada vasarā vēl līdz šim laikam izvirza daudzus jautājumus sakarā ar starptautisko tiesību darbību un efektivitāti. 1941.gada 23.jūnijā sacelšanās radīja iespēju pasludināt Lietuvas jauno valdību (vienīgo visās okupētajās Baltijas valstīs), kura pasludināja Lietuvas 1938.gada 12.maija Konstitūcijas atjaunošanu. Jaunā valdība sakoncentrēja savās rokās Lietuvas pārvaldi un visā Lietuvas teritorijā atjaunoja administratīvo pārvaldes aparātu, kā arī policijas

struktūras. Taču faktiski Lietuvas pašpārvaldes orgāni bija tieši pakļauti vācu militārajai administrācijai.

1941.gada vasarā lietuviešu un vāciešu intereses savijās kopā, turklāt acīmredzami pārsvarā bija pēdējās. Taču no 26.jūnija līdz 17.jūlijam (līdz vācu civilās administrācijas pilnvaru pasludināšanai) lietuvieši tā vai citādi varēja realizēt savas intereses (no 17.jūlija līdz 6.augustam - tikai deklarēt), tomēr pastāvīgi palielinoties vācu militāro varas iestāžu un drošības policijas ietekmes sfērām. Nacistiem izdevās izmantot tos noskaņojumus, kas bija sakrājušies pēc padomju okupācijas. Vācu bruņoto spēku karaspēka daļas un SD un drošības policijas operatīvās grupas centās uzreiz sev pakļaut lietuviešu bruņotās vienības, atjaunoto Lietuvas policiju, novirzīt tās darbību sev vajadzīgajā virzienā. 3/A operatīvā vienība 11.jūlijā Impērijas drošības pārvaldei ziņoja, ka Kauņā tikuši iznīcināti 7800 ebreji.

Arī īstenotie kara noziegumi atstāja iespaidu uz jauna kolaborantu slāņa formēšanos, kas ar saviem centieniem tā vai citādi, neatdalīja sevi no nacistiskās ideoloģijas mērķiem un centieniem. Satriekta par padomju deportācijām un kara laiku dezorganizētā Lietuvas sabiedrība nespēja un beigu beigās arī negribēja pretoties SD operatīvās grupas, kurai bija īpašas pilnvaras, darbībām. Tikai pēc gada sabiedriskajā apziņā parādījās jaunas pārmaiņas, kas izpaudās tādejādi, ka lietuviešu pamatmasa atiecās piedalīties vācu okupantu interešu realizācijā.

Tas slānis, kas sadarbojās ar vācu okupācijas varu, pamatos palika tāds pats, kāds bija 1941.gadā. Un tas ne tikai nepalielinājās, bet, tieši otrādi, ar katru gadu samazinājās.

Protams, Lietuvas vēsturiskā pieredze ir unikāla un nevar būt universāla visām Baltijas tautām, kam 1940.-1941.gadā bija līdzīgs liktenis. Tā laikmeta tiesiskās sekas izpaužas arī 1941.gada kara noziegumu izmeklēšanas pašreizējā stāvoklī. Katrā no Baltijas valstīm ir uzsāktas un tiek izmeklētas vairākas šāda veida lietas.

Elmārs Pelkaus
Latvijas Valsts arhīvs
Latvija

VĀCU OKUPĀCIJAS VARA UN LATVIEŠU POLITIĶI

1. Vācu okupācijas varas institūciju attieksmē pret jaunorganizējamo vietējo zemes pašpārvaldi izpaudās divas tendences, kuru piekritēji rosīgi diskutēja savā starpā. Vienas tendences atbalstītāji aicināja izveidot t.s. uzraudzības pārvaldi, vācu iestādēm uzņemoties lielākoties tikai vispārējās vadības un uzraudzības funkcijas. Otrās tendences piekritēji aicināja gandrīz visas pārvaldes funkcijas koncentrēt vācu

iestāžu rokās, pieļaujot iespēju, ka samērā augstos amatos šajās iestādēs varētu strādāt arī okupācijas varai lojāli vietējo tautu pārstāvji.

Okupēto Austrumu apgabalu reihšministrs A. Rozenbergs ar dažām iebildēm izteicās par pirmo variantu. Vienlaikus viņš uzsvēra, ka vācu iestāžu norādījumi pašpārvaldei jāpilda bez ierunām, un ka Rīgai jābūt pakļautai tiešai vācu pārvaldei, jo tās iedzīvotāju vidū ir daudz inteligēnces pārstāvju, kuri noskaņoti naidīgi pret okupācijas varu un ir uzticīgi Latvijas neatkarības idejai.

2. Vācu okupācijas varas pārstāvji bija vienprātīgi savās bažās, ka zemes pašpārvaldē ar laiku varētu izveidoties okupācijas režīmam opozicionāri strāvājumi, ka pašpārvalde varētu bloķēties ar pretnacistiski noskaņoto inteligēnci. Tādēļ tika ieteikts zemes pašpārvaldi neinstitutionalizēt, bet gan panākt tādu stāvokli, kad pašpārvalde gan darbotos, bet atbilstošas tiesiskās bāzes tās pastāvēšanai un darbībai nebūtu. Lai novērstu iespēju radīt kādu Latvijas valdības iedīgli, pašpārvaldes ģenerāldirektoriem bija liegts izveidot kopīgu pašpārvaldes institūciju, piemēram, ģenerāldirekciju. Tāpat bija liegts kādam no ģenerāldirektoriem kļūt par pārējo ģenerāldirektoru vadītāju (Iekšlietu ģenerāldirektoram bija jābūt tikai “pirmajam starp līdzīgiem” pārējo ģenerāldirektoru starpā). A. Rozenbergs deva striktus norādījumus par to, ka nedrīkst pieļaut nekādu visai Ostlandei kopīgu organizāciju izveidošanu, ka jāizslēdz okupēto Austrumeiropas zemju tautu sadarbības iespēja, jo šāda sadarbība varētu tikt vērsta pret Vācijas interesēm.

3. Nacistisko okupācijas institūciju funkcionāri izteica viedokli, ka pēc 1940. – 1941.gada padomju okupācijas perioda latviešu tauta kopumā pirmo reizi vēsturē ir vienota naidā pret boļševismu un bailēs no tā, tāpēc komunistiskajai propagandai un komunistiskajai pretošanās kustībai ir tikai nenozīmīgs atbalsts tautā. Jūtama ietekme toties esot “ulmaniešiem” un “pērkonkrustiešiem”, kaut gan Latvijas neatkarības bojāeja 1940.gadā esot radījusi uzticības krīzi attiecībā pret dažiem ulmaniešiem” – personām, kuras ieņēmušas atbildīgus amatus K.Ulmaņa autoritārā režīma laikā. “Ulmanieši” kā Latvijas neatkarības atjaunošanas aizstāvji esot jāapkaro un neesot pieļaujama iespēja viņiem ieņemt amatus pašpārvaldē. Pērkonkrustiešus varot gan sekmīgi izmantot ebreju un komunistu iznīcināšanā, bet nekādā gadījumā nedrīkst aizmirst, ka neatkarīgās Latvijas laikā viņi izvirzījuši lozungu: “Latviju – latviešiem” un vērsušies tiklab pret ebrejiem, kā arī pret vāciešiem. Par ļoti aktuālu tika atzīta nepieciešamība izolēt mazpilsētas un laukus no vācu okupācijas varai naidīgo Rīgas politiķu un inteligentu ietekmes, ievirzot mazpilsētnieku un laucinieku sabiedrisko aktivitāti dažādu nepolitisku biedrību darbībā.

4. Arhīva dokumenti liecina, ka nacistu okupācijas varas iestādes nav uzticējušās zemes pašpārvaldes ģenerāldirektoriem un pašpārvaldes departamentu direktoriem. Iekšlietu ģenerāldirektors O. Dankers tika atzīts par svārstīgu, tieslietu ģenerāldirektors

A. Valdmanis - par divkosīgu. Par īpaši spilgtu nacionālsociālistisku, pretvācisku uzskatu paudēju ar jūtamu ietekmi uz pašpārvaldes amatpersonām atzīts bijušais Kara skolas pasniedzējs pulkvedis A. Krīpēns. Okupācijas varas pārstāvji bija

vienprātīgi, ka būtu nepieciešama vismaz daļēja ģenerāldirektoru nomaina ar cilvēkiem, kuri bez ierunām būtu lojāli reiham, taču tika arī atzīts, ka atrast šādus cilvēkus būtu ārkārtīgi grūti, jo tie vai nu aizbraukuši uz Vāciju 1939.gadā, vai arī tos iznīcinājuši vai deportējuši boļševiku 1940.un 1941.gadā. Par vienīgo Vācijai lojālo kandidatūru, kas varbūt varētu nomainīt amatā O. Dankeru, nacistu funkcionāri bija spiesti atzīt 1866.gadā dzimušo bijušo Latvijas sūtni Vācijā O. Voitu – nevienu citu sabiedrībā daudz maz pazīstamu personu neizdevās atrast.

5. Nacistiskās okupācijas sākumposmā varas institūcijās tika apsvērta doma vājināt sabiedrisko darbinieku un intelīģences pretdarbību tādejādi, ka lielāks skaits šo aprindu pārstāvju tiktu izsūtīts uz vācu karaspēka ieņemtajiem Krievijas apgabaliem veikt tur “Eiropas kultūras misiju”. Tūlītēja plaša vācu kolonistu iepludināšana Latvijā gan tika atzīta par neiespējamu un arī nevēlamu (lai priekšlaicīgi nesānītu vietējās tautas), taču principā tika atzīts par iespējamu novietot kolonistus lauku sētās, no kurām izvesti iedzīvotāji 1941.gada 14.jūnija deportācijas laikā. Par nevēlamu sākotnēji tika atzīta karaspēka daļu formēšana no okupētās Latvijas iedzīvotājiem, paredzot, ka šādu karaspēka daļu izveide stiprinās neatkarības tieksmes. Pēc latviešu leģiona izveidošanas Jelgavas apgabala komisārs V.E.fon Medems 1944.gada sākumā kādā apspriedē atzina, ka tā arī ir noticis un ka “dažu anglofilo latviešu politiķu priekšstatos šīs trīs latviešu divīzijas ir pirmās angļu divīzijas, kas cīnās pret boļševikiem”. Savukārt A. Rozenbergs, kurš piedalījās šajā apspriedē, uzsvēra, ka latvieši un igauņi kaujas laikā cīnās nevis par Vāciju, bet tikai paši par savu pastāvēšanu; lai cik varonīgi viņi arī cīnītos un kādus upurus nestu, Vācija viņiem neesot daudz pateicības parādā, jo vācu tauta gadsimtu gaitā nesusi nesalīdzināmi lielākus upurus Eiropas robežu sargāšanā pret “Austrumu barbariem”.

Dzintars Ērglis
LU Latvijas vēstures institūts
Latvija

LATVIJAS CENTRĀLĀS PADOMES DARBĪBA LATVIJĀ PĒC OTRĀ PASAULES KARA

Referāts veltīts 1943.gada 13.augustā izveidotās Latvijas Centrālās padomes darbības analīzei Latvijā pēc nacistiskās Vācijas armijas grupējuma “*Kurland*” kapitulācijas 1945.gada 8.maijā, aptver samērā neilgu laika posmu (8.mēneši) un balstīts uz bijušā LPSR VDK arhīva materiāliem un vairāku LCP dalībnieku liecībām.

Nacistiskās Vācijas kapitulācijas dienā daudzi LCP aktīvisti mēģināja no Ventpils ar kuģiem un laivām nokļūt uz aptuveni 160 km attālumā Zviedrijai

piederošo Gotlandes salu, taču tas izdevās tikai LCP grupas vadītājam Kurzemē Voldemāram Ģinteram un vēl nedaudziem. Vairumu bēgļu jūrā aizturēja padomju kara kuģi, daļu no viņiem uzreiz nosūtīja uz Klaipēdu un pēc tam uz nometnēm Krievijā, bet daļai tikai piespiežot atgriezties Ventspilī.

Ja kara laikā neitrālā Zviedrija piekrita uzņemt latviešu bēgļus, tad līdz ar nacistiskās Vācijas kapitulāciju tā savu nostāju mainīja un bailēs no PSRS vairs neatbalstīja LCP laivu akcijas.

LCP aktīvistu grupa pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas turpināja pagrīdes darbību Ventspilī, bet Rīgā un citās Latvijas pilsētās šādas grupas neeksistēja.

Lai saglabātu dzīvā spēka rezerves, LCP pēckara periodā neveica bruņotu cīņu pret padomju okupācijas varu. Neatīstot teroristiskās cīņas metodes un tikat kā neuzturot nekādus sakarus ar nacionālajiem partizāniem, LCP pieturējās pie nogaidīšanas taktikas. Tā cerēja, ka ASV un Lielbritānija pildīs Atlantijas hartā pasludinātos principus, kā rezultātā starptautiskā situācija varētu kļūt Latvijai labvēlīgāka. Līdz ar to savu mērķi – Latvijas neatkarības atgūšanu - LCP pilnībā saistīja ar Rietumvalstu palīdzību un atbalstu.

LCP locekļi nespēja atjaunot radiosakarus, tāpēc viņi gaidīja ierodamies ziņnešus ar informāciju no organizācijas centra Zviedrijā. Sakarnieku grupa nelegāli ieradās Latvijā Artura Arnīša vadībā 1945.gada oktobrī. Atbraucēji nodibināja sakarus ar LCP locekļiem Ventspilī un 1945.gada 28.oktobra kopsapulcē Rīgā, Sarkanarmijas ielā 43 izvirzīja turpmākos darbības uzdevumus Latvijā:

- 1) radīt LCP grupu Rīgā,
- 2) uzturēt regulārus sakarus staro LCP locekļiem Latvijā un kustības centru Zviedrijā,
- 3) nodibināt sakarus ar citām nacionālās pretestības kustības grupām,
- 4) vākt nosūtīšanai uz Zviedriju informāciju par ekonomisko un politisko stāvokli Latvijā un padomju varas veiktajām represijām pret Latvijas tautu,
- 5) izdot savu pagrīdes avīzi.

No plānotā LCP praktiski neko nepaspēja paveikt. Plašas NKGB akcijas rezultātā tās locekļi tika arestēti un vēlāk notiesāti, tāpēc jau 1945.gada nogalē LCP bija spiesta izbeigt aktīvu darbību Latvijā. Tiesa, vēl līdz 1951.gadam padomju varas represīvie orgāni turpināja arestēt cilvēkus par piederību LCP, bet lielākajai daļai no viņiem reāla sakara ar LCP darbību pēckara periodā Latvijā nebija.

Mg.hist.Uldis Neiburgs
Latvijas Kara muzejs
Latvija

NACIONĀLĀS PRETOŠANĀS KUSTĪBAS ORGANIZĀCIJAS LATVIJĀ PADOMJU UN VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ (1940-1945)

Neraugoties uz valstiskās neatkarības zaudēšanu un okupācijas varu genocīdu, Latvijā Otrā pasaules kara laikā norisinājās nacionālā pretošanās kustība pret iekarotājiem. Historiogrāfijā atrodami darbi liecina par līdz šim nepietiekamu

uzmanības pievēršanu nacionālās pretošanās kustības vēstures izpētei un izvērtēšanai. Pēc Otrā pasaules kara Latvijā PSRS okupācijas apstākļos šis temats ir bijis vai nu noklusēts, vai pasniegts izkropļotā un noniecinātā veidā, priekšplānā izvirzot un glorificējot sarkano partizānu un pagrīdes darbību pret vācu okupantiem.

Referāts balstās uz līdz šim maz izmantotiem Latvijas Valsts vēstures arhīva, Latvijas Valsts arhīva, LZA Centrālā arhīva, Ārlietu ministrijas arhīva, Latvijas Kara muzeja, Okupācijas muzeja fonda, Totalitārisma seku dokumentēšanas centra, kā arī Vācijas un Lielbritānijas valsts arhīvu materiāliem. Darba gaitā apkopota un analizēta dažāda informācija par pretošanās kustības organizācijām, salīdzinātas un kritiski novērtētas atsevišķu grupu dalībnieku sniegtās rakstveida un mutvārdu liecības par savu darbību, veidojot kopēju priekšstatu par latviešu nacionālās pretošanās kustības procesu kopumā, cenšoties izvairīties no vienas vai otras grupas vai novirziena glorificēšanas vai noniecināšanas, kā arī izvirzot aktuālākas vēstures problēmas šīs tēmas pētniecībā.

Padomju okupācijas apstākļos 1940. – 1941.gadā veidojās vairākas nacionālās pretošanās kustības organizācijas, kas nodarbojās ar pretkomunistisko propagandu, okupācijas varas rīkojumu sabotāžu un gatavošanos bruņotai cīņai eventuālās kara darbības rezultātā. Lielākās organizācijas bija “Jaunlatvieši”, “Latviešu Nacionālais leģions” (LNL), “Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai” (KOLA), “Tēvijas sargi” u.c. Nacionālajā pretošanās kustībā aktīvi iesaistījās skolu jaunatne. Nenoliedzami ir arī mēģinājumi daļai pretošanās kustības dalībnieku uzņemt sakarus ar Vācijas izlūkdienestu institūcijām, kā arī padomju drošības iestāžu labākā sagatavotība, vērstoties pret pretošanās kustības izpausmēm. Neraugoties uz to, pretošanās kustība parādīja tautas patieso nacionālo nostāju un attieksmi pret Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā, veicināja padomju okupācijas varas sabrukumu, sākoties kara darbībai Latvijā teritorijā.

Līdz šim apzinātajos vācu okupācijas laika dokumentos atrodamas liecības par Latviešu Nacionālistu savienības, Latviešu Nacionālās padomes, Virsnieku apvienības, organizāciju “Latvijas Sargi”, “Jaunpulki”, “Brīvā Latvija”, “Latvijas Vanagi” organizācijas un citu lielāku vai mazāku grupu darbību, popularizējot Latvijas neatkarības ideju sabiedrībā. Viens no veidiem, kā paust savu attieksmi pret vācu okupācijas politiku, bija nelegālo laikrakstu izdošana, kas asi vērsās gan pret visdažādākajām nelabvēlīgām okupācijas varu politikas izpausmēm, gan nosodīja latviešu sadarbošanos ar okupantiem. Līdz šim apzināti nelegālie laikraksti “Latvija”, “Tautas Balss”, “Tālavas Taurētājs”, “Latviešu ceļš”, “Zobens”, “Vēstījums”, “Brīvā Latvija. Latvju Raksti”, “Jaunā Latvija”, “Lāčplēsis”, “Par Latviju” u.c. Nelegālie preses izdevumi uzskatāmi par objektīviem tā laika notikumu atspoguļotājiem, jo atšķirībā no oficiālajiem okupācijas varas ideoloģizētajiem un cenzētajiem preses izdevumiem, tie pauda tā laika brīvo sabiedrisko domu. Līdz šim par nopietnāko un plašāko nacionālās pretošanās kustības organizāciju Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā uzskatīta Latvijas Centrālā Padome (LCP), ko 1943.gada 13.augustā izveidoja četru lielāko Latvijas Republikas politisko partiju: Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas, Zemnieku savienības, Demokrātiskā centra un Latgales kristīgo zemnieku partijas pārstāvji. LCP visnoteiktāk iestājās par uz 1922.gada Satversmes pamatprincipiem balstītas neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanu.

1946.gadā Detmoldā, Rietumvācijā nodibinātajā Latviešu Pretestības Kustību Dalībnieku apvienībā (LPKDA) bija pārstāvētas 13 bijušās pretestības kustības organizācijas, taču kopumā šādu mazāk vai vairāk organizētu grupu skaits sasniedza dažus desmitus, pretestības kustībā aktīvi iesaistoties vairākiem simtiem cilvēku. Šādai kustībai bija pasīvās pretestības raksturs, ņemot vērā Baltijas valstu īpašo stāvokli Otrā pasaules kara gados, kad bez savas neatkarības zaudēšanas, tās piedzīvoja vēl vairākkārtēju okupāciju maiņu dažu gadu laikā. Pretošanās kustībā iesaistījās gan skolēni un studenti, gan pilsētu un lauku iedzīvotāji, līdz pat virknei pēdējās LR Saeimas deputātu. Atsevišķu organizāciju un grupu politiskās platformas jeb uzskati, kā panākt Latvijas neatkarības atjaunošanu, bija dažādi. Sākot ar nepārdomātu demonstratīvu akciju organizēšanu un beidzot ar nopietnu politisku darbību. Vācu drošības iestādes asi vērsās pret pretošanās kustības dalībniekiem, tos izsekojot un apcietinot. Vēlāk daudzi no viņiem nonāca dažādās nacistu, un īpaši jāuzsver, viena daļa pat padomju represīvo iestāžu nometnēs pēc Otrā pasaules kara.

Veiktie pētījumi ļauj noraidīt historiogrāfijā dažviet izteiktos viedokļus gan par nacionālās pretošanās kustības vājumu un nenozīmīgumu, gan par tās centralizētu uzbūvi un visaptverošu darbību Latvijas Centrālās Padomes vadībā. Par šādu pretošanās kustības vienotas uzbūves iespējamību neļauj runāt arī tūlīt pēc Otrā pasaules kara trimdas apstākļos veidoto bijušo pretošanās kustības dalībnieku organizāciju sadrumstalotība. Pretošanās kustības īpatnības Latvijā ļauj uzdot arī jautājumu, cik būtiska okupācijas apstākļos ir konkrētas politiskas platformas jeb priekšstatu paušana, un cik pakārtota tai vai arī otrādi, ir valstiskās neatkarības idejas popularizēšana, arī nepastāvot plaši pamatotai tās sasniegšanas politiskajai programmai. Jāuzsver, ka nepietiekami pētīta ir atsevišķu latviešu sabiedriski politisko darbinieku darbība Otrā pasaules kara laikā, kas dažviet sakrīt ar robežšķirtni starp kolaborāciju un atsevišķām pretošanās kustības formām. Perspektīvā lietderīgi būtu arī pretošanās kustības Latvijā salīdzinājums ar citu Eiropas valstu pretošanās kustību darbību apskatāmajā laika posmā.

Nacionālās pretošanās kustību tematika ir politiski nozīmīga, par ko liecina pašlaik vērojamā Latvijas Otrā pasaules kara vēstures problēmu aktualizācija, bieži vien izskanot tendencioziem formulējumiem par daļas Latvijas sabiedrības saistību ar nacistiskās Vācijas noziegumiem. Tāpēc īpaši svarīgi uzsvērt lielas daļas tā laika Latvijas sabiedrības piedalīšanos pretošanās kustībā, vērstoties gan pret padomju, gan vācu okupāciju, ar nevardarbīgiem līdzekļiem popularizējot Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu. Tam ir svarīga ārpolitiska nozīme, veidojot Latvijas tēlu starptautiskajās attiecībās. Nacionālās pretošanās kustības tematikas nozīme ir saistīta arī ar šīs tēmas aktualitāti mūsdienās. Vēl dzīvi ir tā laika aktīvi līdzdalībnieki gan Latvijā, gan ārpus tās robežām. Daudzi no tiem ir cietuši gan no nacistiskā, gan no komunistiskā režīma represijām. Šo cilvēku ieguldījums cīņā par Latvijas neatkarību vēl nav pietiekami izvērtēts. Tikai 1996.gada 25.aprīlī Latvijas Republikas Saeima ir pieņēmusi likumu “ Par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu”, taču reāli tā darbība vēl nav jūtama. Nacionālās pretošanās kustības dalībnieku skaits, gadiem ejot, paliek arvien mazāks. Valstiskās apziņas un nacionālās pašapziņas esamība līdzās politikas, ekonomikas un drošības stabilitātei ir viens no demokrātiskās Latvijas valsts pastāvēšanas priekšnoteikumiem. Iestāšanās par šīm atziņām, pat visnelabvēlīgākajos apstākļos – reāli nepastāvot Latvijas valstij

un atrodoties svešas okupācijas varas pakļautībā, ir vēsturisks piemērs, kas prasa pienācīgu novērtējumu.

Joke van der Lēva-Rorda
Eiropas Skolotāju asociācija
Nīderlande

EUROCLIO/MATRA PROJEKTS PAR SKOLOTĀJU ROKASGRĀMATAS SASTĀDĪŠANU VĒSTURES MĀCĪŠANAI IGAUNIJĀ UN LATVIJĀ

Ievads

1991.gadā Baltijas valstis no jauna atklāja nesenās vēstures notikumus. Kopš tā laika akadēmiskie vēsturnieki pēta šīs sāpīgās vēstures lappuses, taču viņu interpretācijas atkarībā no politiskā redzes viedokļa regulāri mainās. Būs nepieciešams zināms laika posms, iekams vēsturnieki, kas paši piedzīvojuši šos sāpīgos nesenās vēstures notikumus, spēs teorētiski distancēties, lai iespējami objektīvi sniegtu vēsturiskajai patiesībai atbilstošu skatījumu.

Taču vēstures skolotāji skolās nevar gaidīt līdz akadēmiskie vēsturnieki būs tam nobrieduši. Klasēs sēž jauni cilvēki, kuru pieredze sakņojas tagadnē, tā ļoti atšķiras no viņu vecāku bērnības pieredzes, lai gan šis laiks ir tikai trīsdesmit gadus tālā pagātnē. Vēstures skolotājiem jāatzīst fakts, ka pašreizējā vispārpieņemtā pagātnes izpratne netika mācīta laikā, kad viņi studēja universitātē. Vēstures skolotājiem tiek izvirzīta prasība mācīt par aktuālajām problēmām, piemēram, *kāda bija šai gadsimtā Baltijas valstīs dzīvojošo cilvēku loma un pieredze, kā šie cilvēki pārdzīvoja sava laika pieredzi un kas un kāpēc mainījies pēdējo piecpadsmit gadu laikā.*

Vēstures pedagogiem jāseko arī vēstures izglītības attīstībai. Šobrīd vēstures faktu zināšana vairs netiek uzskatīta par pirmo un vienīgo vēstures mācīšanas mērķi. Vēstures mācīšana mūsdienās prasa no skolēna izpratni par pagātņi, tās empātiju, attieksmi un prasmēm. Šāds skatījums dod iespēju domāt kritiski un izteikt patstāvīgus spriedumus un viedokli.

Skolotāja rokasgrāmata, kas ir projekta mērķis, palīdzēs vēstures skolotājiem Baltijas valstīs mācīt atbilstoši šīm prasībām. Tā palīdzēs skolotājiem mācīt jauno vēstures saturu un sāks debates par vēstures mācīšanas un mācīšanās mērķiem.

Rokasgrāmatas pamatzdevums ir atdzīvināt nesenās vēstures lappuses jauniešiem cilvēkiem uzdotot sev jautājumu : *kas tieši no pagātnes maniem skolēniem būtu jāzina, kas viņiem būs vajadzīgs nākotnē un kuri notikumi būs nozīmīgi 21.gadsimta cilvēkam?*

Šī darba autoriem priekšā stāv atbildīgs uzdevums.

2000.gada sākumā rokasgrāmatai būtu jābūt sagatavotai lietošanai.

Projekts:

Pie rokasgrāmatas strādā divpadsmit autoru kolektīvs, pieaicinot konsultantus no EUROCLIO sadarbības partneriem, kas pārstāv Anglijas, Somijas, Norvēģijas un Skotijas asociācijas.

Katrs vēstures skolotājs Igaunijā un Latvijā saņems par brīvu vienu šīs grāmatas eksemplāru. Tā būs pieejama igauņu, latviešu un krievu valodā.

Rokasgrāmatā būs arī ieteikumi stundu plānošanai, izmantojot dažādas mācīšanas metodes, domājot arī par studentu aktīvāku iesaistīšanu , piemēram, darba grupās. Mēs piedāvāsim arī papildmateriālu paraugus, tai skaitā avotus, jautājumus, novērtēšana kritērijus un informāciju. Mēs sniegsim norādījumus, kā plānot attīstību un panākt dažādību, kā arī ieteikumus skolēnu spēju attīstīšanai. Tas palīdzēs skolotājiem izmantot, piemēram, lomu spēles, teātri, rotaļas, diskusijas un imitācijas.

Saturs

Lai šo materiālu būtu iespējams tieši izmantot klasē, tas koncentrēsies ap divām pamattēmām:

- Demokrātiskās un autoritārās valstis Eiropā laikā no 1920. līdz 1940.gadam.
- Padomju režīma ietekme uz sabiedrību Baltijas valstīs laikā no 1945.līdz 1991.gadam.

Vēstures mācīšanas un mācīšanās centri

Vietējās asociācijas veidos nelielus centrus vēstures mācīšanai Rīgā, Tartu un Tallinā.

Krievu valodā runājošie skolotāji

Arī krievu valodā runājošie skolotāji tiks iesaistīti kā autori un eksperti. Novērotāji no Krievu vēstures skolotāju asociācijas piedalīsies projekta galvenajās aktivitātēs.

Laika plānojums

Mācību grāmata būs gatava 2000.gada 1.janvārī. 2000.gadā tiks organizēti divpadsmit pieredzes apguves semināri dažādās Latvijas un Igaunijas vietās, lai ieviestu un izplatītu rokasgrāmatu.

OKUPĒTO ZEMJU MILITĀRIE FORMĒJUMI ZEM SVEŠIEM KAROGIEM

1. Baltijas un Austrumeiropas karavīri jau kopš viduslaikiem savas zemes aizstāvēšanai cīnījušies gan zem saviem karogiem, gan partizānu karos, gan zem svešiem karogiem. Cīņa zem svešiem karogiem ir speciāli pētāma tēma Otrā pasaules kara vēsturē. Otrā pasaules kara galveno karotājvalstu militāro arhīvu nepieejamība vai neizpētīšana, vienas vai otras karotājvalsts cīnītāju notikumu vērtējumi saglabā vēsturiskajai patiesībai attālu arī kara laika propagandas modeļu un cīnītāju individuālo atmiņu līmeni, kas veido vēsturiski neobjektīvus un neintegrējamus uzskatus.
2. Impēriskā ideoloģija, reizināta ar nacistisko vai komunistisko pasaules kundzības ideoloģiju, pārvērta Otro pasaules karu par masu armiju, ideoloģiju karu, vairojot ar šīm abām ideoloģijām saindēto impērisko karavīru izturību un nežēlību. Agrākajos karos cīņa zem svešiem karogiem bija galvenokārt iekaroto mazo tautu īpatnība, 20.gs, izveidojoties masu armijām un izceļoties Otrajam pasaules karam, iegūstot ideoloģiju cīņas raksturu, arī lielo un pavisam lielo nāciju karavīri cīnījās zem svešiem karogiem, un ja cīņa bija brīvprātīga, kļūstot par augstāko iespējamo kolaborācijas – militārās kolaborācijas formu.
3. Kundzība iekarotajās zemēs kļuva maksimāli intensīva, un karā okupantu pusē bija spiestas iesaistīties arī nedominējošās nācijas. Kara sākumā abas totalitārās valstis centās iztikt ar savu pamatnāciju armijām, bet kara beigās abas totalitārajās armijās cīnījās daudzu impērijās nedominējošo nāciju vienības un pārstāvji.
4. Karaspēku organizēja okupētājvalsts valdība tieši vai caur okupētājvalsts izveidotām marionešu valdībām, “pašpārvaldēm” pēc ilgākas mobilizējamo tautu ideoloģiskās ietekmēšanas.
5. Visi militārie formējumi zem svešiem karogiem sastāvēja no brīvprātīgajiem un mobilizētajiem, ieskaitot ar varu saķertus rekrūtus. Okupēto zemju karavīru cīņu vērtējumi zem svešiem karogiem ietekmētu šo karavīru cīņas karotājvalsts iekarotajā teritorijā, cīņas savas zemes aizstāvēšanā un cīņas “atkāpšanās” zemē pēc savas zemes teritorijas zaudēšanas vienam no ienaidniekiem.
6. Nebrīvprātīgie leģioni tika izveidoti galvenokārt to okupēto zemju teritorijās, kuru tautām nebija stingru valstisku tradīciju, vai zemēs, kur tauta dziļi cieta pretējās puses okupācijas laikā. Masu armiju kara laikā arī militārā kolaborācija, cīnoties zem svešiem karogiem, ieguva masu kolaborācijas raksturu.
7. Nekrievu tautu brīvprātīgo un mobilizēto skaits bijušās PSRS teritorijā sasniedza pusmiljonu, bet krievu brīvprātīgo un pusbrīvprātīgo skaits Vācijas armijā sasniedza 1 miljonu cīnītāju.

8. Ja subjektīvi cīnītāji zem totalitāro valstu karogiem cerēja, ka viņi cīnās par savu valstu un tautu brīvību, tad objektīvi vēstures perspektīvā viņi cīnījās par verdzību, savu tautu un valstu iznīcināšanu totalitāro valstu uzvaras rezultātā.
9. Totalitārajās masveida armijās neviens ārzemju formējums nekļuva par trešo spēku, kas spētu cīnīties par demokrātisku valsti. Par tādu kļuva tikai atsevišķas vienības (kurelieši u.c.) un pēckara posmā nacionālie partizāni, kuru sastāvā nozīmīga loma bija Sarkanarmijas un vērmahta armijas dezertieriem.

Mag. hist. Uldis Neiburgs
Latvijas Kara muzejs
Latvija

LATVIEŠU KARAVĪRI VĀCIJAS UN PSRS ARMIJĀS : GALVENĀS PROBLĒMAS

Otrā pasaules kara laikā nacistiskās Vācijas un Padomju Savienības bruņotajos spēkos, pārkāpjot 1907.gada Hāgas starptautisko konvenciju par kara vešanas noteikumiem, nelikumīgi tika mobilizēti vairāk kā 200 000 Latvijas iedzīvotāju. Ap 100 000 karavīru savas dzīvības atstāja kauju laukos. Nepastāvēt iespējai cīnīties Latvijas armijas rindās, to rīcības brīvība un izvēles iespējas bija niecīgas.

1940.gada vasarā Latvijai nonākot padomju okupācijas varā, tās armija pakāpeniski tika reducēta par Tautas armiju, pēc tam par 24.teritoriālo latviešu strēlnieku korpusu. 1941.gada 22.jūnijā pēc Vācijas uzbrukuma PSRS, korpusa sastāvā atradās mazāk par 3000 latviešu karavīriem. Sākoties kara darbībai tas pamazām izira, daļai latviešu karavīru iesaistoties kaujās Latvijas-Krievijas robežas tuvumā. 1941.gada jūlijā Igaunijas teritorijā no tur nokļuvušajiem Latvijas iedzīvotājiem- strādnieku gvardes kaujiniekiem un padomju aktīvistiem tika izveidoti divi latviešu strēlnieku pulki. Cīņās pie Ļeņingradas tie cieta smagus zaudējumus, un 1941.gada septembrī to pārpalikumu apvienoja 76.atsevišķajā latviešu strēlnieku pulkā, kurš turpmākajās cīņās gandrīz pilnībā tika iznīcināts.

Ar 1941.gada 3.augustu datējama Staļina pavēle par latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanu. 201.latviešu strēlnieku divīziju uzsāka formēt Gorohovecas noietnē, netālu no Maskavas. Tās personālsastāvu veidoja galvenokārt Krievijas latvieši, bet vēlāk- citu tautību karavīri. 201.latviešu strēlnieku divīzija piedalījās 1942.gada kaujās pie Maskavas, Staraja Rusas un Demjanskas. Oktobrī tai piešķīra 43.gvardes latviešu strēlnieku divīzijas nosaukumu. Paralēli Gorohovecas noietnē bāzējās 1.atsevišķais latviešu rezerves pulks, kur apmācību izgāja 33 000 karavīru, kurus lielo zaudējumu dēļ pastāvīgi nosūtīja uz 201. (43.gvardes) latviešu strēlnieku divīziju. 1944.gada jūnijā, frontes līnijai sasniedzot Latvijas teritoriju, uz pulka

bāzes tika saformēta 308.latviešu strēlnieku divīzija. 1944.gada jūlijā 43.gvardes divīziju un 308.divīziju apvienoja 130.latviešu strēlnieku korpusā, kas piedalījās cīņās pie Rēzeknes, Daugavpils, Madonas, Krustpils un Rīgas, bet kara beigās cīnījās Kurzemes frontē. Vēl 1943.gadā izveidoja 1591.zenīartilērijas pulku un 1.latviešu bumbvedēju aviācijas pulku, kuru pamatu veidoja latviešu karavīri.

Kopumā Sarkanās armijas rindās cīnījās gandrīz 100 000 latviešu karavīru, no kuriem gandrīz puse bija Krievijas latvieši un 1941.gada vasarā uz PSRS līdzi devušies Latvijas iedzīvotāji, bet otra puse- ap 57 000 1903.-1926.dzimušie latviešu karavīri, kurus mobilizēja Vidzemē un Latgalē 1944.gada beigās-1945.gada sākumā, iestājoties otrreizējai padomju okupācijai. Daudzi no tiem nokļuva dažādās Sarkanās armijas vienībās, savukārt t.s. latviešu nacionālo vienību sastāvā ietilpa citu tautību pārstāvji.

Vācijas bruņotajos spēkos cīnījās vairāk kā 100 000 1906.-1928.gadā dzimušie latviešu karavīri. Sākumā daļa no tiem bija brīvprātīgie, bet vēlāk- mobilizētie. No 1941.gada rudens sāka veidot latviešu kārtības dienesta (policijas) bataljonus, kurus izmantoja cīņām Austrumu frontē, teritorijā no Somu jūras līča līdz pat Melnajai jūrai. 1943.gada 10.februārī Hitlers izdeva pavēli par latviešu leģiona formēšanu. Kopumā Latvijā no 1943.gada marta līdz 1944.gada septembrim norisinājās piecas lielākas mobilizācijas akcijas, iesaukšanu leģionā sākumā pamatojot ar vācu 1941. gada 19. decembra Noteikumu par darba pienākuma ieviešanu ieņemtajos Austrumu apgabalos pildīšanu, bet vēlāk formāli atsaucoties uz Latvijas Kara klausības likumu ievērošanu.

1943.gada pavasarī pie Ļeņingradas izveidoja 2.latviešu SS-brīvprātīgo brigādi, kas no 1943.gada aprīļa līdz 1944.gada janvārim cīnījās Volhovas frontē. 1943.gada vasarā Latvijā sāka formēt 15.latviešu SS-brīvprātīgo divīziju, bet 1944.gada februārī 2.latviešu brigādi pārveidoja par 19. latviešu SS-brīvprātīgo divīziju. Abas divīzijas tika iekļautas VI SS korpusā un cīnījās Krievijā- pie Novosokoļņikiem, Veļikajas upes, Bardovo- Kudeveras pozīcijās un pie Opočkas, bet 1944.gada jūlijā ar smagām kaujām atkāpās uz Latviju. 19.latviešu divīzija turpināja cīņas Vidzemē- pie Lubānas, Tirzas, Kārdzabas, Mores, bet kara beigās- Kurzemē pie Džūkstes, Lestenes, Blīdenes un Irlavas. 15.latviešu divīziju nosūtīja pārformēšanai uz Vāciju, kur tās atsevišķas vienības no 1945.gada janvāra līdz maijam aizvadīja cīņas Rietumprūsijā, Pomerānijā un Berlīnes ielenkumā.

Vācijas bruņoto spēku sastāvā cīnījās arī 6 latviešu robežapsardzības pulki, 3 policijas pulki, vairāki būvbataljoni un būvpulki, aviācijas leģions "Latvija" un citas vienības. Latviešu jauniešus iesaistīja Vācijas valsts darba dienestā un gaisa spēku palīgu dienestā.

Vēstures pētniecības uzdevums ir rast latviešu karavīru bruņoto formējumu skaidru definīciju un noteikt to skaitlisko sastāvu un struktūru Otrā pasaules kara laikā. Pastāvot nosacītai pārskatāmībai karavīru vecuma ziņā, līdz šim mazāk skaidri ir dati par to piederību atsevišķiem Latvijas novadiem un sociālajām grupām. Laika gaitā no Otrā pasaules kara beigām līdz pat mūsdienām deformējies ir karavīru iedalījums brīvprātīgajos un mobilizētajos, kas praksē ne vienmēr ir skaidri definējams.

Nav būtiskas atšķirības starp PSRS un nacistiskās Vācijas okupācijas varu veiktajām Latvijas iedzīvotāju mobilizācijām, kā arī t.s. latviešu pašpārvaldes un

“Latvijas padomju valdības” lomu to sekmēšanā. Svarīgi ir noskaidrot, cik lielā mērā šīs “marionešu valdības” veicināja okupācijas varu mērķu sasniegšanu, un cik lielā mērā tām bija iespējams rīkoties Latvijas tautas interesēs.

Par latviešu karavīru izrādīto varonību kauju laukos abās frontes pusēs liecina daudzais saņemto apbalvojumu skaits, savukārt mazāk zināmi un analizēti līdz šim ir bijuši dati par dezertējušiem, gūstā kritušiem un bojā gājušiem karavīriem. Ir iespējams izdarīt secinājumus par vācu un padomju karaspēka virspavēlniecības centieniem iesaistīt latviešu karavīrus eventuāli grūtākos frontes cīņu sektoros. Tāpēc būtisks ir jautājums par šo cīņu jēgu, īpaši kritiski izturoties pret latviešu karavīru iesaistīšanu karadarbībā ārpus Latvijas, gan Krievijas, gan Vācijas teritorijā. Salīdzināma un kritiski izvērtējama ir latviešu virsnieku atšķirīgā nostāja, gan akli pildot augstākās priekšniecības pavēles, gan domājot par karavīrtu dzīvā spēka saglabāšanu.

Otrā pasaules kara laikā uzspiestā okupācijas varu oficiālā ideoloģija, kas daļēji pārmantota arī pēckara vēstures literatūrā (vairāk- padomju, mazāk- trimdas), radījusi maldīgu priekšstatu par latviešu karavīru piedalīšanos Otrajā pasaules karā. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas uzsāktās diskusijas par šo tēmu ļauj konstatēt būtiskas atšķirības okupētājvalstu politikā un okupēto valstu karavīru pārliecībā kara laikā. Par to liecina arī politiska un militāra rakstura nesaskaņas un konflikti vācu un padomju - no vienas puses, un latviešu- no otras puses darbībā gan atsevišķu indivīdu, gan kaujas vienību līmenī.

Latvijas Otrā pasaules kara vēstures tematikas aktualitāte mūsdienās ļauj izvirzīt jautājumu- vai tuvākajā laikā ir iespējama mūsdienu Latvijas sabiedrības konsolidācija rosinot vienotu izpratni par mūsu nesenās vēstures jautājumiem, vai arī daļa sabiedrības, neņemot vērā Latvijas Otrā pasaules kara vēstures specifiku, turpinās dalīt dalībniekus “uzvarētājos” un “zaudētājos” vai “labajos” un “sliktajos”. Jāuzdod arī jautājums vai šodien latviešu vidū vērojamo pozitīvāko attieksmi pret leģionāriem pretstatā sarkanarmiešiem nosaka tikai objektīvi apstākļi (gandrīz 50 gadus ilgstošā pēckara padomju okupācija, latviešu karavīru lielāks skaits Vācijas armijā nekā Sarkanajā armijā, to atšķirīgais liktenis pēc Otrā pasaules kara utt.), vai tam ir arī kādi citi iemesli.

Runājot par Latvijas Otrā pasaules kara vēstures jautājumiem perspektīvā jāuzsver nepieciešamība pēc to vēsturiski objektīvas izpētes un izvērtēšanas un jānoraida tā vietā vērojamā politiskās konjunktūras vadīta nekonsekvence. Šo vēstures problēmu pētniecības attīstības pamatnosacījumi ir arī atbilstošs materiālo resursu ieguldījums un uz vēsturiskās pieredzes un nākotnes attīstības perspektīvu pamata sabalansētas valsts ideoloģijas eksistence.

Kārlis Kangeris
Stokholmas Universitātes
Baltijas studiju centrs
Zviedrija

MILITĀRIE UN PARAMILITĀRIE FORMĒJUMI LATVIJĀ ĀRPUS “LATVIEŠU LEĢIONA”

Attiecībā uz “Latviešu leģionu” ir divi jautājumi, kas prasa tuvāku noskaidrošanu. Pirmais ir skaita jautājums – cik daudz Latvijas iedzīvotāju bija iesaistīti vācu militārajos formējumos? Otrs attiecas uz jēdzienu “Latviešu leģions”, kas būtu ar to saprotams? Trešais ir par Latvijas iedzīvotāju darbību ārpus “leģiona”.

Pēc dažādu autoru uzskatiem kopējais latviešu skaits, kas Otrajā pasaules karā bija iesaistīts vācu armijas dažādos formējumos, svārstās starp 100.000 un 150.000, pie kam Latvijas un latviešu autori visumā augstāko skaitli atzīst par pareizāku.

Vācu okupācijas varas uzskati par “Latviešu leģionu” atšķīrās no latviešu pārstāvju viedokļa. “Latviešu leģions” (oficiālais apzīmējums: Latviešu SS brīvprātīgo leģions) vāciešu izpratnē bija kopējais apzīmējums tām latviešu vienībām, kuras izveidoja ieroču SS un policijas ietvaros. Turpretī Latvijas pašpārvalde un Latviešu leģiona ģenerālinspektors ar “Latviešu leģionu” vēlējās saprast visus latviešu militāros formējumus, ko izveidoja kara laikā.

Pēc K.Kangera pētījumiem Latvijas iedzīvotāju skaits vācu militārajos un paramilitārajos formējumos nepārsniedza 115.000. Līdz kara beigām SS pakļautajos formējumos dienēja apmēram 65.000 personu, ārpus tiem apmēram 50.000.

Pirms 1943.gada latvieši galvenokārt bija iesaistīti aizsardzības (kārtības) dienesta bataljonos (*Schutzmannschaften*). Līdz 1942.gada maijam tos veidoja uz brīvprātības pamata, bet pēc tam ar iesaukšanu. Sākoties mobilizācijai, lielākais kontingents ārpus latviešu SS vienībām bija t.s armijas palīgi (*Hilfswillige*, 1944.gadā pārdēvēti par *Kampfhelfer*), kurus sadalīja pa dažādām vācu vienībām (apmēram 18.000). Daudz šo armijas palīgu nonāca arī Rietumu frontē, pretēji latviešu prasībām latviešu karavīrus iesaistīt tikai austrumos pret Sarkanarmiju. 1943.gada rudenī neoficiāli atļāva atjaunot Aizsargu organizācijas darbību (rakstiskais rīkojums izdots 22.06.1944.), kurā 1944.gada septembrī bija apmēram 13.000 locekļu. Vēl kā skaitliski lielāka grupa (apmēram 4500) būtu jāpiemin jauniešus un jauniešus Gaisa spēku palīgdienestā (*Luftwaffenhelfer*).

Latvijas teritorijā gan “Latviešu leģionā”, gan citās vienībās mobilizēja arī vietējos vācu (*Volksdeutsche* resp. *Deutschstämmige*) un krievu tautības iedzīvotājus (mobilizēto Latvijas krievu skaits bija apmēram 8.000). Speciāli bija izveidoti arī septiņi krievu aizsardzības dienesta bataljoni.

Izvērtējot tā laika presē pausto, sabiedrībā izplatītos uzskatus un pašu ārpus “leģiona” esošo latviešu karavīru viedokli, jākonstatē, ka ar jēdzienu “Latviešu leģions” toreiz galvenokārt saprata latviešu SS divīzijās iesaistītos karavīrus. Tautā izpratne par “Latviešu leģionu” bija tāda, kādu to pauda cenzūrai pakļautā prese

(propaganda) un kas būtībā sakrita ar SS vadītāja H. Himlera definīciju, proti, ka to veido latviešu ieroču SS un policijas vienības.

Harolds Otto
Toronto universitāte
Kanāda

KĀ VĀCIEŠI OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ IESAUCA “BRĪVPRĀTĪGOS”

Līdz pat šai dienai turpinās strīdi par latviešu leģionu, ko vācieši sauca "*lettische freiwillige Waffen-SS*." Savā ziņojumā stāstīšu par savu pētījumu - vai latvieši bija vai nebija brīvprātīgie, kā tas norādīts vācu dotajā nosaukumā un kā liecinājuši arī daudzi citu tautību pārstāvji, tai skaitā arī liecinieki kara tribunālos laikā no 1945. gada līdz mūsdienām. Mani galvenie ziņu avoti bija Rīgas Ģenerālkomisariāta darba administrācijas un SS dokumenti, kas mikrofilmēti glabājas Savienoto Valstu Nacionālajā arhīvā; dokumentu oriģināli ir atdoti Vācijai. Šie vācu dokumenti, ko rietumu sabiedrotie ieguva kā trofeju Otrā pasaules kara laikā un pēc kara, rāda, ka pēc Vācijas ierosmes un Vācijas valsts tiešā kontrolē no 1943. gada sākuma, notika sistemātiska Latvijas vīriešu iesaukšana leģionā atbilstoši vecuma grupai. Vācu kontrole pār iesaukumu karaklausībā nenotika atklāti, jo publiskos paziņojumus vienmēr parakstīja kāds no latviešiem, piemēram, Rūdolfš Bangerskis. Ja pirmajam iesaukumam bija likumīgs pamats - Rozenberga dekrēts par darbu, tad vēlākajiem šāda likumīga pamata nebija. Jebkāda vācu veiktā latviešu iesaukšana, protams, atbilstoši Hāgas konvencijai, bija nelikumīga. Es uzskatu, ka tad, ja notiek iesaukšana karaklausībā, mēs nevaram runāt ne par kādu brīvprātības principu. Tāpat esmu veicis īsu pētījumu par policistu un policijas vienību iekļaušanu leģionā. Šis varētu būt iemesls, kāpēc ir tik daudz neskaidrību attiecībā uz latviešu leģionu, un tā kā šī tēma ir daudz neskaidrāka nekā 1943. gada iesaukums leģionā, šai jomā būtu nepieciešams veikt daudz plašākus pētījumus.

Anatolijs Rusnačenko
OSI, V. Stusa vārdā nosauktais "Memoriāls"
Ukraina

NACIONĀLĀ ATBRĪVOŠANĀS KUSTĪBA UKRAINĀ OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ: ALTERNATĪVAS MEKLĒJUMI, LATVIJAS PARALĒLES*

Otrā pasaules kara sākums ukraiņu tautai atnesa etnogrāfisko zemju lielākās daļas apvienošanu zem PSRS varas, bet pēc tam vienas – padomju - valdīšanas nomaīņu ar citu - hitlerisko. Nācijai iznīcināšanas draudi kara gados, miljoni upuru kļuva par realitāti. Šajos apstākļos palīdzību nebija no kurienes gaidīt. Nācijai vajadzēja balstīties uz saviem iekšējiem spēkiem. 1917. –1921.gada revolūcijas pieredze rādīja, ka tā ir visdrošākā nacionālās glābšanas metode. Bez tam pasaules kara izraisīšana un pasaules iekārtas straujās izmaiņas, kādas tolaik notika un kurām būtu vieta arī pēc kara, radīja pamatotas cerības par šādas cīņas panākumiem. Bija vēl viens, gandrīz vai pats svarīgākais tādas cīņas faktors – pastāvēja Ukrainas nacionālistu organizācija (OUN), kas par savu mērķi izvirzīja Ukrainas valstiskuma iegūšanu neatkarīgi no jebkādiem ārējiem apstākļiem (un arī iekšējiem). Ukrainas nacionālistu organizācija bija gatava vadīt neatkarības lietu idejiskā, morālā un organizatoriskā ziņā. Ar šā kara sākumu Rietumukrainas iedzīvotāji valstiskās neatkarības ideju neuztvēra kā kaut ko neparastu. Šo pašu ideju varēja iepotēt ievērojamai citu Ukrainas zemju daļai. Līdzīgā situācijā, kā zināms, ar Otrā pasaules kara sākumu nokļuva arī Latvija, kas saņēma vienu okupāciju, pēc tam – citu. Būtiski tomēr bija tas, ka latviešu tautai iepriekšējos divos gadu desmitos bija savs valstiskums.

Zināma neparastība Ukrainas situācijā bija tā, ka OUN, kā arī Tarasa Buļbas – Borovca formējumi cīņā par patstāvību plānoja izmantot vienu okupantu pret otru: Vāciju pret PSRS. Tomēr izrādījās, ka hitlerieši nemaz nevēlējās pat dzirdēt par Ukrainas neatkarību, uzskatot to tikai kā vienu no iekarotajām teritorijām. Tas noteica arī atbilstošu attieksmi pret vietējiem iedzīvotājiem. Okupantu jūgs un paverdzināšana radīja stihisku pretestību. OUN, vispirms jau tās banderoviešu frakcija, spēja šo pretestību organizēt tiešas bruņotas cīņas formā. Tā radās Ukrainas Sacelšanās armija (UPA). Bet vēl agrāk abi OUN spārni centās bez iepriekšējas atļaujas apstiprināt ukraiņu institūcijas Lielajā Ukrainā (līdz karam atradās PSRS sastāvā), atmodināt ukrainismu kā nāciju, sevišķi veiksmīgi 1941.un 1942.gadā. Bet, kad legāla un puslegāla darbība kļuva neiespējama, palika vienīgais ceļš – bruņota cīņa. Tas izpaudās arī, izveidojot ukraiņu varas zonas, vispirms jau no vāciešiem atbrīvotajās teritorijās, kā arī kopumā aizsardzības veidā sadursmēs ar okupantu karaspēku. Iesaistīties atklātā frontes cīņā ar Trešā reihā kara mašīnu nebija jēgas. Par pretošanās formu kļuva partizānu cīņas, kas arvien vērsās plašumā.

Arī Latvijā līdz ar vācu karaspēka valsts okupāciju bija dažādu sīku grupu locekļu mēģinājumi pretoties" jaunajai kārtībai". Taču plašai bruņotai cīņai pagrīdē tajā laikā nebija ne apstākļu, ne arī pieredzes, bet nepieredzējušo pagrīdnieku sīkās

grupas gestapo ātri likvidēja. Noorganizēt pretošanos hitleriešiem visas Latvijas mērogā no 1943.gada augusta uzņēmās Latvijas Centrālā padome (LCP). Sākumā tā nodarbojās tikai ar pagrīdes darbu.

Svarīga nozīme tā laika Ukrainas atbrīvošanās kustībai bija ideoloģiskais pamatojums cīņai par Ukrainas patstāvīgo kopīgo lielvalsti, jaunās Ukrainas perspektīvu. Pietiekami skaidri izteiktu kustības ideoloģiju būtībā deva jau OUN programma. D.Dončova un viņam tuvo personu publicistika deva iespēju jau pirms kara sākt jaunās paaudzes varonības audzināšanu, lai tā nebaidītos no Eiropas gaidāmajām katastrofām, par kurām atgādināja D.Dončovs. Sadursme, iepazīšanās ar vakardienas, padomju Ukrainu, nepieciešamība uzņemties atbildību par visas tautas cīņu un par tai sekojošo valsts celtniecību, lielā mērā noteica abu OUN programmu pamatojumu ievērojamu attīstību, īpaši banderoviešu frakcijas OUN (SD), kas izteikti parādījās jau OUN (SD) trešajā sanāksmē. Tālāk šos pamatojumus sekmīgi attīstīja P.Poltavas, O.Djakiva – Gornova, P.Dumas publicistika. Tieši viņi ieteica Ukrainas attīstības trešo ceļu starp Rietumu liberālo kapitālismu un tā labi pazīstamiem praviešiem un totalitārismu, kas valdīja nacistu Vācijā un komunistiskajā Padomju Savienībā. To vietā tika ieteikta saimnieciskās demokrātijas sistēma, samērā tuva toreizējai sociāldemokrātijai. Pietiekami interesanta bija arī apspiesto tautu cīņas frontes ideja (un izveidošana). Ukrainā tomēr izdevās izveidot bruņotas pretošanās apvienoto orgānu, nākamās neatkarīgās Ukrainas valsts priekšparlamentu – Ukrainas Galveno atbrīvošanas radu (1944.gada jūlijā).

Traģisku nokrāsu tai situācijai, kurā bija nokļuvušas Ukrainas un Latvijas, kā arī dažādas citas kustības, piešķīra tas, ka, vācu okupantiem atkāpjoties, nācās cīnīties pret padomju varu atšķirībā, piemēram, no tajos gados hitleriešu okupētajām Rietumeiropas valstīm. Tikai daļu Ukrainas izdevās sagatavot pagrīdes cīņai. Un, ja jau salīdzinātu pretošanās kustību Rietumeiropā un Austrumeiropā, tad Ukrainas kustība bija nacionālās atbrīvošanas kustība, kurai nebija vienāda ārējā atbalsta. Tāda tā palika arī pēc 1944.gada un pēc Otrā pasaules kara beigām.

Kas noteica šīs cīņas iekšējo spēku un ilgumu Rietumukrainā pēc 1944.gada? Objektīvi –ar padomju totalitāro impērisku režīmu šajā Ukrainas daļā. Totalitārisma nostiprināšanu šeit īsos vēsturiskos laika periodos pavadīja visas terora izpausmes pret ukraiņiem, zemniecību. Pretošanās izsauca jaunu teroru un represijas.

LCP arī mēģināja balstīties uz militāro spēku, lai ar to sevi efektīvi pretstatītu kā Vācijai, tā arī PSRS karaspēkam, kas iebruka Baltijā. Taču mēģinājums izmantot šim mērķim ne viņu pašu izveidoto karaspēka apakšvienību (1944.gada jūnijā) panākumus nedevis. Arī ukraiņu politiķiem neizdevās izmantot formējumu “SS Gaļičina” pat pret padomju karaspēku.

Latvijā sakarā ar to tautai nācās turpināt pretošanos jaunajai varai, formējot jaunas organizatoriskas struktūras. Radās vairāki pretošanās centri. Panākt visu jaunās pretošanās centru apvienošanās vispār nacionālā mērogā tā arī neizdevās. Taču pretošanās kustība turpinājās visā republikā – to ietekmēja nesena valstiskuma pieredze. Latvijā, tāpat kā visās Baltijas republikās, atšķirībā no Ukrainas cīņa notika par šī valstiskuma atjaunošanu, bet tur (Ukrainā) – par iegūšanu. Šā iemesla dēļ dažādas bija arī šo abu kustību idejiskās iestrādes. Kaut arī kā vienā, tā otrā gadījumā šo kustību pamats tomēr bija nacionālisms.

Šā laika cīņas mērķis bija saglabāt nācijas spēkus daudz labvēlīgākai starptautiskajai situācijai. Taču tāda nepienāca: pasaule un lielvalstis par Ukrainu (tāpat kā par Latviju) daudz nedomāja. Izmisuma pilnā cīņa turpinājās bez jebkādam cerībām uz tuvākiem panākumiem.

Šī cīņa pret staļinismu, totalitārismu starp citu apliecināja arī to, ka tādām nežēlīgam totalitāram režīmam var pretoties idejiski un ar ieročiem rokās un ka šāda pretošanās ir iespējama tieši uz nacionālā pamata. Karš noteica tādas pretošanās iespēju kā Ukrainā, tā arī Latvijā tieši uz ilgiem pēckara gadiem.

Taču vai šie upuri nebija vērtīgi? Var atbildēt pārliecinoši: nebija vērtīgi, kaut vai tamdēļ, ka šī cīņa izglāba no iznīcināšanas un bada ievērojamu novada iedzīvotāju daļu, no bada – arī ievērojamu Austrumukrainas un Moldāvijas iedzīvotāju daļu (1946.-1947.g.). Tikai tā nācija, kas cīnās par savu brīvību, to arī panāk.

Ukrainas nacionālajai atbrīvošanās kustībai kara gados un pēc tam bija antiimperialistisks, antitotalitārs raksturs. Tāds pats raksturs bija nacionālajai pretošanās kustībai Latvijā. Objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ izveidot vienotu apspiesto tautu cīņas fronti no Ukrainas līdz Igaunijai vai Baltijas mērogā, neizdevās. Taču tikai līdzīgie apstākļi, kādos atradās šo republiku tautas, radīja tuvas, bet dažos gadījumos pat vienādas cīņas formas un pretošanās organizācijas.

Šodien mēs esam īstenojuši tikai nelielu daļu no Ukrainas atbrīvošanās kustības tā laika idejiski organizatoriskā mantojuma. Situācija, pūles un laiks izdarīs pārējo.

*Sadarbībā ar RSSOSI

Prof. Voicehs Roškovskis
Polijas Zinātņu akadēmija
Politisko pētījumu institūts
Polija

"SAKĀVE UZVARĀ": POLIJAS KARA SASNIEGUMI: 1939. - 1945. GADS

Polijas kara laika vēsture stāsta par sarežģīto ceļu no neatkarības līdz pakļautībai. Tā aizsākās ar pašaizsardzības karu 1939. gada septembrī, kad Poliju vispirms iekaroja vācieši un pēc tam sovjeti. Laikā no 1939. līdz 1941. gadam poļiem bija jābaidās no iznīcināšanas, kas varēja draudēt gan no nacistu, gan arī sovjetu puses. Pēc 1941. gada Polijas valdība trimdā sadarbojās ar rietumu sabiedrotajiem un Padomju Savienību. Sekojošās Polijas - padomju valsts tuvināšanās, kā arī pēc sabiedroto pieņemtā lēmuma par virzību uz rietumiem

rezultātā, 1944. gadā padomju karaspēks ienāca Polijas pirmskara teritorijā, un Jaltā Polija tika iekļauta padomju ietekmes sfērā.

Valsts tika okupēta un sadalīta 1939. gadā. Otrā pasaules kara laikā poļi cīnījās pret Vāciju visās Eiropas frontēs. Polijas karaspēks piedalījās militārajās operācijās Norvēģijā un Francijā, Britānijas kaujā, vidējos austrumos, Ziemeļāfrikā un Itālijā. Par spīti masveidīgajām sovjetu veiktajām poļu virsnieku slepkavībām Katiņā, kā arī citiem NKVD iznīcināšanas paņēmieniem, pēc 1941. gada Krievijā tika izveidotas divas poļu armijas. Vienai, kas pakļāvās trimdas valdībai, tā arī netika dota izdevība cīnīties, un to evakuēja uz vidējiem austrumiem. Otra, ko savukārt komandēja sovjeti, pievienojās Sarkanajai Armijai kopējā virzībā uz Berlīni.

Okupētajā Polijā izveidojās plašas politiskās un militārās pagrīdes organizācijas: iekšējā armija, kas pakļāvās trimdas valdībai, un komunistu kontrolētā Tautas armija. 1944. gada vasarā pirmajā no tām bija ap 380 000 kareivju, bet pēdējā - ap 10 000 kareivju. Abām vienībām bija arī atšķirīgi mērķi. Valdības pārstāvniecība (*Delegatura*) un iekšzemes armija cerēja uz neatkarības atjaunošanu. Jautājums par sistemātiskām pārmaiņām tika atstāts partiju un to demokrātisko ķīviņu ziņā, taču bija acīmredzami skaidrs, ka pēckara Polija stāv nopietnu reformu priekšā. No otras puses, slēpjoties populistiskā un demokrātiskā retorikā, komunisti tomēr cerēja izraisīt sociālu revolūciju un izveidot sovjetu kontrolētu totalitāru valsti.

Izšķirošais brīdis pienāca 1944. gada augustā, kad Polijas pagrīdes organizācijas uzsāka Varšavas sacelšanos. To izraisīja vācieši, taču Staļina nogaidošā un novērojošā taktika lielā mērā ietekmēja Varšavas traģēdijas norisi. Poļi ņēma rokās ieročus, tika atstāti un apsūdzēti par nesadarbošanos ar sovjetiem. Ja viņi būtu palikuši pasīvi, viņus apsūdzētu par necīnīšanos pret vāciešiem un tas viņiem nešķīta brīvības vērts. Galvas, ko jūs iegūstat, astes, ko mēs zaudējam.

Fakts, ka pēckara Polijas liktenis tika izlemts Maskavā, uzskatāms par simbolisku. 1945. gada jūnijā 16 nacionālie līderi tika tiesāti padomju tiesā, tai pašā laikā padomju aģenti un "reālisti" nezaudēja cerību izveidot jaunu valdību. Tikai ļoti nedaudzi poļi apsveica padomju armijas ienākšanu, arī jēdziens "atbrīvošana" tika apšaubīts. Taču tas nenāca kā pārsteigums. Nacistu okupācijas periodu nomainīja komunistu kontrole. Polija zaudēja suverenitāti un iespēju izveidot pašai savu valdību. Polijai, kas pirmā pretojās Trešajam reiham, izmantojot spēku, Otrā pasaules kara beigās nozīmēja "sakāvi uzvarā."

Prof. Andrievs Ezergailis
Itakas koledžas Vēstures nodaļa,
Amerikas Savienotās Valstis

PAŠAIZSARDZĪBU KOMANDANTŪRU LOMA HOLOKAUSTĀ

Nacistu spēki iebruka Latvijā, līdz nesdami savu naida valodu un atriebības nodomus. Visindīgāgie vārdi bija: “pogrom”, “Selbstverreinigung”, “Selbstschutz”. Pēdējie divi vārdi latviski ir tulkoti kā “paštīrīšanās” un “pašaizsardzība”. Visi šie vārdi bija eifēmismi un aiz tiem slēpās nozīmes, kas nav uzreiz saprotamas. Vārds *pogrom* izcēlās cariskajā Krievijā, kas nozīmēja vietējus, spontānus uzbrukumus žīdu kolonijām. Vācieši šo vārdu jau 1938.gadā nosauca par valsts mēroga plānotām organizētām akcijām. “Paštīrīšanās” un “pašaizsardzība” izklausās visai defensīvi un miermīlīgi vārdi, bet to vāciski īstenā nozīme bija agresīvi krimināla. “Pašaizsardzības” ideja bija daudzpakāpju un daudzplākšņains pamatjēdziens visā nacisma ideoloģijā. Tas izcēlās no oriģinālā ”dunča dūriena” Vācijas mugurā, kuru pēc Hitlera definīcijas, veica žīdi un viņu pakalpi.

Šā vāciskā “pašaizsardzības” jēdziena izcelsmei bija sava vēsturiska specifika, kas nevienā citā zemē, arī ne Latvijā, neeksistēja. Ar šo trīs vārdu palīdzību “pašaizsardzība”, “paštīrīšanās” un “pogroms” vācieši centās ievadīt “iedzimtos” iznīcināšanas akcijās pret žīdiem un komunistiem. Šie trīs vārdi veidoja vienu kopību un tie definēja vācu tūlītējos īstermiņa mērķus Austrumeiropas zemēs.

No šiem trīs vārdiem vienīgi “pašaizsardzības” jēdziens ir īsti iegājis latviešu vēsturiskajā un atmiņu literatūrā.

Vācu okupācijas sākumā visās Latvijas pilsētās un citos militāri taktiski svarīgos punktos nodibinājās vācu militārās komandantūras un līdztekus tām vācieši pavēlēja noorganizēt latviešu palīgvienības, kuras pirmajās apmēram sešās nedēļās vācieši nosauca par “pašaizsardzībām”. Tās bija organizētas apmēram pēc Latvijas laika policijas vai Aizsargu struktūras vispirms apriņķos, tad pilsētās un pagastos. Pavisam kopā pirmajās okupācijas nedēļās Latvijā nodibināja ap 700 latviešu komandantūru. No komandantūru pirmajām stundām kā pazīšanās zīmi vāci pavēlēja valkāt sarkanbaltsarkano aproci. 1941.gada augusta vidū tikpat pēkšņi, kā tās bija nodibinātas bija pavēlēts pašaizsardzības slēgt. Sarkanbaltsarkano aproci aizliedza valkāt.

Bija likumsakarīgi, kādēļ šīs pašaizsardzības slēdza, jo pirmā intensīvas atriebības vācu okupācijas fāze bija beigusies. “Paštīrīšanās” vācu izpratnē bija pabeigta, t.i., vācu vadībā no Latvijas mazpilsētiņām žīdi bija savākti un nošauti.

Pastāv uzskats, ka Latvijā pašaizsardzības nodibinājās it kā “stihiski”. It kā latvieši kaut kādu nedefinējamu motīvu dzīti uz savu roku nodibināja pašaizsardzības. Ir teikts, ka šīs pašaizsardzības nodibinājās pat pirms vācu ierašanās Latvijā.

Kas man dod tiesības šo “universāli” pieņemto “patiesību” par pašaizsardzībām apšaubīt?

1. Vārda pirmatnējā lietošana ir atrodama vācu, ne latviešu dokumentos.

- Organizatoriski nekas tamlīdzīgs Latvijas vēsturē nebija bijis.
2. "Pašaizsardzības" koncepts kā tāds tā teitoniskā definīcijā radās Vācijā, un tam bija sava vāciski dialektiskā "dunča dūriena" specifika, kam analoga Latvijā nebija. Bija atriebība un tad bija vāciski metafiziska atriebība. Vācu okupācijas spēki ar moderno komunikācijas līdzekļu palīdzību savu "žīds/dunča dūrējs" metamorfozēja kā žīds/čekists. Vāciešiem iebrūkot, viņi radīja Latvijā nezināmu atriebības jēdzienu un arī atriebības objektu.
  3. Ienākot Latvijā, vāciešiem bija visi varas groži rokā.
  4. Turpetim Latvijā nepastāvēja neviena institūcija, kam būtu bijusi vara un autoritāte noorganizēt Vislatvijas paš aizsardzības kustību. Ne tikai Latvijā, līdzīga organizēšanās notika Lietuvā, Igaunijā un citur Austrumeiropā. Visus latviešu centienus centrāli organizēties Štālekers un vācu militārie ģenerāļi pirmajās okupācijas dienās noplūca pumpurā.
  5. Ienākot Latvijā, vāciešu uzticības līmenis pret latviešiem bija ļoti zems. Viņi nebija aizmirsuši ne 1905. gada muižu dedzināšanu, ne latviešu boļševismu, ne zemes reformu. Noraidāms būtu uzskats, ka vācieši latviešiem bez viņu kontroles būtu uzticējuši realizēt visslepenāko no Hitlera pavēlēm.

Pašaizsardzību organizēšanās procesā bija viens maldinošs faktors, kas vēl joprojām rada neziņu vēsturnieku prātos. Pašaizsardzības bija organizētas, it kā uz Latvijas laika Aizsargu pamata.

Ar to es negribu teikt, ka neviens aizsargs neiestājās "pašaizsardzībās" brīvprātīgi, bet tanī pašā reizē ir dokumenti, kas norāda, ka Aizsargiem bija pavēlēts sapulcēties un organizēties, t.i., pirmās vācu okupācijas stundās vācu militārie un soda orgāni Latvijā ieviesa sava veida iesaukšanu.

Starp visiem kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci, pie tiem arī jāpieskaita vācu plāns importēt savu vācisko atriebības ideoloģiju Baltijā un tās pilnveidošanā organizēt paš aizsardzības, izdot pavēles aizsargiem un policijas darbiniekiem pulcēties un organizēties, tā viņus iesaistot savā plānā slepkavot Baltijas žīdus.

Ebreju šaušanas Latvijas lauku pilsētās bija organizētas vairākos veidos. Bija apriņķi, kā piemēram Jelgavas, Tukuma, Valmieras un Madonas, kuros blakus paš aizsardzību grupām bija noorganizētas SD vienības, paš aizsardzību piedalīšanās žīdu apšaušanā bija minimālas, varbūt šaušanas dienā tikai apsargāt pilsētas tiltus, ielas un pieejas ceļus. Citos apriņķos paš aizsardzības vienības arestēja ebrejus un apsargāja apcietinājuma vietas. Tad atbrauca kāda vācu vai latviešu SD vienība un izveda šaušanu. Vēl citos apriņķos, kā, piemēram, Ilūkstē, visus priekšdarbus un šaušanu veica apriņķu paš aizsardzības. Pretēji bieži dzirdētiem izteikumiem, pat Ilūkstes apriņķī šaušanu neizveda "vietējie" pilsētu paš aizsardzībnieki. Ilūkstē apriņķa komandants Oskars Baltmanis noorganizēja divdesmit vīru šāvēju grupu, kas apbraukāja apriņķa pilsētas.

Šinī referātā esmu mēģinājis savilkt kopā galveno informāciju par "pašaizsardzību" izcelsmi un darbību Latvijā. Šis temats ir sarežģīts un ļoti maz pētīts. Bez tā izziņas Holokausts Latvijā nav pilnīgi saprotams. Pētīt

“paš aizsardzības” vēsturniekiem vienlaicīgi būs arī uzdevums izpētīt lomu, kāda vācu militārajām komandantūrām bija komunistu un ebreju šaušanā Latvijā.

Margērs Vestermanis
Muzeja un dokumentācijas centra
“Ebreji Latvijā” vadītājs
Latvija

LATVIJAS EBREJU IZNĪCINĀŠANA 1941.GADĀ. DAŽAS PIEZĪMES PAR HOLOKAUSTA VĒSTURES POSMIEM UN HISTORIOGRĀFIJAS “BALTAJIEM PLANKUMIEM”

Līdzīgi citām neatkarību atguvušām Austrumeiropas zemēm arī Latvija nu pievērsusies “pagātnes pārvērtēšanai” (“*conquering the past*”). Šī sarežģītā un nereti pretrunīgā procesa īpatnība postkomunistiskajā Baltijā ir tā, ka sabiedrība tiek masīvi konfrontēta ar staļinisma noziegumiem, kad ne vēsturiskās izpētes, ne ētiskā izvērtējuma ziņā tā vēl nav tikusi skaidrībā ar nacistiskās okupācijas traģisko mantojumu. Runa ir ne tikai par holokaustu vien (ap 75 000 noslepkavotu Latvijas ebreju un vairāki desmiti tūkstošu šeit bojā gājušo Rietumeiropas, Lietuvas un Ungārijas ebreju), bet arī par politiskā terora plosīšanos, kad, izmantojot okupācijas varu nomaiņas apstākļus, nacionālistiskie ekstrēmisti laukos un mazpilsētās izrēķinājās ar visiem politiski nevēlamajiem (12 000 – 15 000 upuru). Izrēķināšanās ar pašu tautiešiem deva spēcīgu impulsu gatavībai līdzīgi rīkoties ar ebrejiem. Nacisti to izmantoja, lai iesaistītu ievērojamu daļu nacionālistisko aktīvistu ebreju iznīcināšanas programmā. Tendence ierādīt šiem notikumiem tikai marginālu vietu nacionālajā vēstures apziņā, rada bažas par “pagātnes pārvarēšanas” procesa demokrātisko ievirzi.

Latvijas ebreju bojā ejas vēsturē izdalāmi divi posmi. Pirmais aptver 1941.gada vasaru, kad iznīcināja visus ebrejus provincē, bet lielākajās pilsētās nošāva tūkstošiem ebreju vīriešu (Rīgā vien ne mazāk par 5 000 ebreju upuru, kopskaits visā Latvijā uz 15.10. – ap 35 000). Ebreju iznīcināšana šajā posmā vēl nav stingri centralizēta, drošības policijas un SD operatīvās komandas pašu spēkiem veic tikai atsevišķas lielākas akcijas (Jelgavā, Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē u.c.). Ievērojama nozīme ir vērmahta komandantūru antisemitiskām iniciatīvām. Lielākais upuru skaits ierakstāms SD organizētās vietējo brīvprātīgo šāvēju vienības (Arāja komanda) kontā. Epizodiski ebreju eksekūcijās piedalās vērmahts, vācu kara jūrnieki (Liepājā), 9., 13., 22.u.c. vācu rezerves policijas bataljonu atsevišķas apakšvienības. Nav pierādījumu ebreju publicistikā bieži izteiktiem apgalvojumiem, ka ebreju iznīcināšana Latvijā būtu sākusies jau pirms vācu karaspēka ienākšanas. Tomēr neapstrīdams ir fakts, ka bez vietējās

paš aizsardzības (vēlāk palīgpolicija) plašas līdzdalības pretebreju akcijās tik ātri un totāli Latvijas province nebūtu tikusi "iztīrīta" no ebrejiem, tāpat nebūtu bijušas iespējamās tik plaša mēroga masveida apcietināšanas lielajās pilsētās.

Otrais totālā etnocīda posms sākās ar 1941.gada novembri – decembri. Ebreju iznīcināšana tagad stingri centralizēta, to vada un pārrauga augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē saskaņā ar instrukcijām no Berlīnes. "Vietējai iniciatīvai" vairs nav vietas, latviešu policisti un šucmaņi gan tiek izmantoti lielajās masveida iznīcināšanas akcijās, taču striktā vācu pakļautībā. 1941.gada decembra nogalē Latvijā būtībā jau panākta nacistu iecerētā "*Endlösung*" (*final solution*) – no 75 000 ebreju, kas Latvijā atradās okupācijas sākumā, uz 1941.gada nogali bija palikuši vairs tikai kādi 6 000 cilvēku, galvenokārt Rīgas "Mazajā geto" un mazās nometnēs Liepājā un Daugavpilī. 1943.gada rudenī, kad noslēdzās Latvijas ebreju pārvietošana uz koncentrācijas nometni "Kaiserwald Rīga", viņu skaits jau samazinājās par 1 500, kad gadu vēlāk ebrejus aizved uz Vācijas nometnēm, viņu paliek ne vairāk par 4000. Latvijā izdzīvo tikai ceturtdaļa ebreju, slēpjot tiek izglābti 350 ebreji.

Holokausta vēsture Latvijā kopumā zināma. Publicētas 24 atmiņu grāmatas, divi atmiņu krājumi. Vairāki pētnieki (*G. Schneider, D. Levin, H.H. Wilhelm*) publicējuši darbus par atsevišķiem temata aspektiem, 1997.gadā A. Ezergailis nācis klajā ar nozīmīgu darbu – pirmo vispārējo holokausta vēstures versiju Latvijā. Tas ļauj skaidrāk saskatīt "balto plankumus".

Neskaidrs ir jautājums par pavēļu saturu, ko ebreju jautājumā saņēma SD operatīvās grupas. Vai tas no paša sākuma ir bijis slepens "*Führerbefehl*", kas prasīja tūlītēju ebreju totālu iznīcināšanu? Tādā gadījumā nav skaidrs, kā vērnahta "*Wirtschafts kommando*" un vēlāk nacistu civilā pārvalde varēja panākt iznīcināšanas tempu palēnināšanu, prasot saglabāt ebreju darba spēku.

Nacionālajai historiogrāfijai nozīmīgs šķiet jautājums par "paš aizsardzības" iesaistīšanas "mehānismu" ebreju iznīcināšanā: vai tā bija SD tiešā pavēle jeb tikai ierosme, pamudinājums? Saskaņā ar RSHA zināmo instrukciju bija aizliegts "atstāt pēdas" un dot rakstiskas pavēles. Bet arī citi avoti – padomju Ārkārtējā komisija, KGB pratināšanas protokoli, kā arī iznīcināšanas dalībnieku atmiņas neapstiprina versiju par pakļaušanos pavēlei piespiedu kārtā. Ebreju vēsturniekus gan vairāk interesē tautiešu traģēdija, taču par Latvijas provinces ebreju bojāeju ir ļoti maz autentisku liecību - saglabājusies tikai viena vienīga dienasgrāmata (Šeina Gram, Preiļi).

Maz pētīta upuru reakcija uz tiešajiem nāves draudiem. Ebreju dokumentācijas centrs apkopojis ziņas par masveida pašnāvību viņiem, par upuru centieniem saglabāt nacionālo pašapziņu un cilvēka cieņu (policijas ziņojumi, geto folklorā, dienasgrāmatas, par pretošanās mēģinājumiem. Ebrejiem pārmet pasīvu padošanos liktenim, aizmirstot, ka ebreju spēja pretoties bija visnotaļ atkarīga no sabiedrības atbalsta. Sabiedrības lielumlielās daļas vienaldzību pret ebreju traģēdiju uzskatāmi raksturo okupētajā Latvijā izplatītā pagrīdes literatūra: nedz prokomunistiskos, nedz arī LCP vai citos nacionālās pagrīdes izdevumos holokausts nav pieminēts.

Jautājumam par Latvijas sabiedrības nostāju holokausta laikā nedaudz pieskāries A. Ezergailis. Strikti noraidāms priekšstats par Latviju kā par antisemitisma pārņemtu zemi. Masu pasivitāti drīzāk noteica demokrātijas vājums,

ko bija iedragājis Ulmaņa autoritārā režīma laiks, pēc tam padomju deportācijas, kas skāra arī liberālo inteliģenci un sociāldemokrātus. Pēdējo triecienu demokrātiskajiem spēkiem deva nacistu terors. Tāpēc jo augstāk vērtējama to cilvēku rīcība, kuri atbalstīja ebrejus un, neskatoties uz dzīvības briesmām, slēpa tos. “Žīdu glābēju” skaits kopā ar ģimenēm un tuvu paziņu loku, kas viņiem palīdzēja, varētu sniegties vairākos tūkstošos. Pēc materiāliem, ko savācis ebreju dokumentācijas centrs, izriet, ka solidaritātes un glābšanas akcijas bija pārsvarā reliģiski motivētas. Priekšgalā bija baptisti un adventisti, tad katoļi un pārējo konfesiju pārstāvji. Pēc sociālās piederības glābēji parasti nāca no vidējiem un pusproletāriskiem slāņiem. “Glābšanas ģeogrāfija” apliecina, ka Latgales laukos un mazpilsētās bija sastopama salīdzinoši lielāka gatavība sniegt ebrejiem palīdzīgu roku nekā citos novados.

Holokaustā līdz šim pētīti galvenokārt iznīcināšanas mehānismi un upuru bilance. Nākotnē pētījumiem vajadzētu pievērsties indivīda stājai ekstremālos terora apstākļos sabiedrības reakcijas kontekstā.

Katrīna Reihelte
Rīga/Berlīne

LATVIJAS UN LATVIEŠU LOMA NACIONĀLSOCIĀLISTISKAJĀ RASU UN NOMETINĀŠANAS POLITIKĀ – TEORĒTISKĀ IECERE UN PRAKTISKĀ REALIZĒŠANA

Referāts iekļauts plenārsēdē “Noziegumi pret civiliedzīvotājiem Latvijā Otrā pasaules kara laikā”, jo kādas tautas rasistiski negatīvs novērtējums, ierindošana uzskatāms par noziegumu pret šo tautu.

Referāta centrā būs jautājums, kādi rasu politikas plāni tika paredzēti attiecībā uz Latviju, kādi rezultāti bija šiem plāniem nometināšanas politikā Latvijā, respektīvi, vai un kā tie bija realizēti. Pie tam centrālo lomu ieņems Ģenerālplāna “Ost” (*Generalplan “Ost”*) 2.versija. Heinriha Himlera 1940.gada “Memorands, kā apieties ar svešām tautām Austrumos” un ģenerālplāna “Ost” pirmā versija šeit netiks ietverta, jo tie atspoguļo rasu politiku okupētajā Polijā, bet neietver vēl Latviju.

Referāts sagatavots, balstoties uz Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāliem, kas lieliski papildina jau iepriekš plaši publicētos dokumentus.

Referātā tiks atbildēts uz jautājumu, kādi iemesli līdztekus kara darbībai kavēja praktisko ģenerālplānā “Ost” noteikto mērķu realizāciju, vai bija jau pretrunas tā teorētiskajā līmenī.

Referātā tiks apskatīti sekojoši svarīgākie jautājumi:

1. Latvijas un latviešu tautas rasu politisks novērtējums no vācu puses.

Kādi atšķirīgi uzskati par latviešu tautas rasu struktūru bija dažādos nacionālsociālistu lēmumu līmeņos? Kādas bija rasu plānu konsekvences noņemšanas politikā Latvijā? Ko nozīmēja ģermanizācija? Ko plānoja attiecībā uz to latviešu tautas daļu, ko uzskatīja kā āriešiem nepiederošu?

2. Tiks analizēti dažādu nacionālsociālistu institūciju teorētiskie plāni un to iekšējās pretrunas. Kā Himlera radikālie uzskati, *Reichssicherheitshauptamt* plāni un Rozenberga idejas ietekmēja rasu un noņemšanas politiku Latvijā? Izriet jautājums, kā šīs nacionālsociālistiskās institūcijas definēja rasu kategorijas. Referātā tiks apskatīts, kā politikas prioritātes mainījās kara gaitā.

3. Referātā tiks aplūkota latviešu puses reakcija.

Jāņem vērā fakts, ka Latvijai kā vācu rasu un noņemšanas politikas objektam bija tālākejošas funkcijas, piemēram, būt par svarīgu potenciālu kara saimniecībai, par ebreju iznīcināšanas vietu. Vai vācu okupācijas politikas prioritātes Latvijā automātiski izslēdza rasu un noņemšanas politikas realizāciju, vai tā tika sagrauta konkrētās situācijas dēļ? Tā kā līdz šim izpēti uzmanības lokā bija nacionālsociālistu vadības kā rasu un noņemšanas politikas organizatoru uzskati, būtu nepieciešams analizēt arī no latviešu puses iesaistīto cilvēku reakciju. Latvija netiks apskatīta tikai kā vācu mērķu objekts.

4. Nobeigumā jānosauca iemesli, kas aizkavēja nacionālsociālistu rasu un noņemšanas politikas realizāciju Latvijā. Bez šaubām kara gaita bija vissvarīgākais faktors. Bet izriet jautājums par pretrunām plānu teorētiskajā līmenī. Vai vācu okupācijas politikas prioritātes automātiski izslēdza mērķi attiecībā uz rasu un noņemšanas plānu vai tie aizkavējās specifiskās situācijas dēļ? Vai teorētiskā nodalīšana starp okupācijas politiku tagadnē un rasu politikas prioritātēm nākotnē bija reāla?

Referāta rezultātā tiks parādīts rasu un noņemšanas politikas Latvijā iekšējo pretrunu līmenis.

Dr.hist.Rudīte Vīksne
Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Latvija

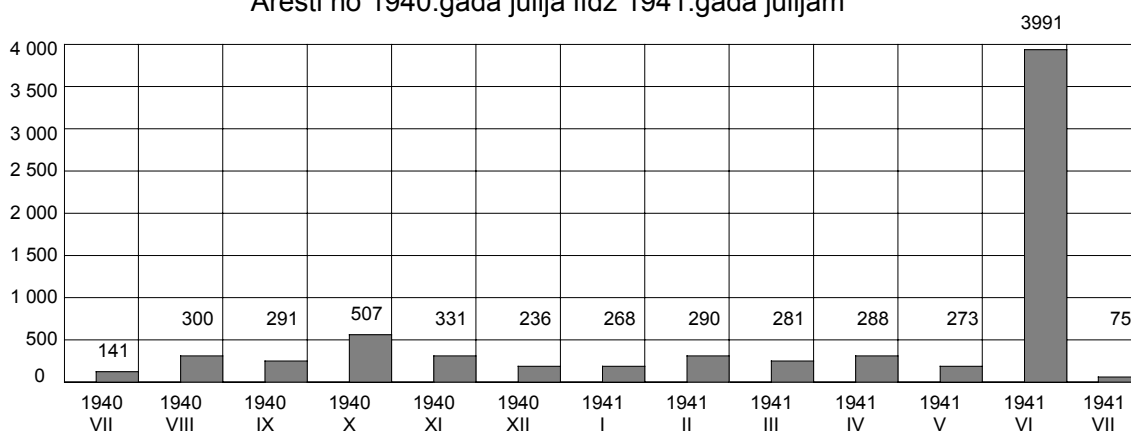
REPRESIJAS PRET LATVIJAS IEDZĪVOTĀJIEM 1940/1941 – 1944/1945: KOPĪGAIS UN ATŠĶIRĪGAIS

Lai gan formāli līdz 1940.gada 21.jūlijam vēl pastāvēja Latvijas Republika, jau tūlīt pēc Latvijas okupācijas 1940.gada jūnijā pret Latvijas iedzīvotājiem sākās

dažāda veida represijas. Tās pastiprinājās pēc Latvijas pilnīgas aneksijas. Represijas kalpoja gan politisko, gan ekonomisko mērķu sasniegšanai un bija kā tiesās – aresti, administratīvā izsūtīšana, tā arī netiesās – atlaišana no darba, ekonomiska rakstura represijas u.tml. Bieži ir grūti noteikt robežu starp tām. Vienlaicīgi ar valsts aparāta pielāgošanu Padomju Savienības prasībām, “Aizsargu” organizācijas likvidāciju, Latvijas armijas sovjetizāciju, lielo rūpniecības uzņēmumu, banku nacionalizāciju un zemes reformu u.c. notika iedzīvotāju aresti, izsūtīšana.

Līdz šim joprojām vēl nav apzināti visu represiju apjomi. Tā ir ļoti plaša tēma, tāpēc šeit tiks aplūkots tikai viens represiju veids – politiskie aresti, kā avotu izmantojot bijušā VDK (tagad Latvijas Valsts arhīvs, 1986.fonds) materiālus – 1940./1941.g. un 1944./1945.g.

Aresti no 1940.gada jūlija līdz 1941.gada jūlijam

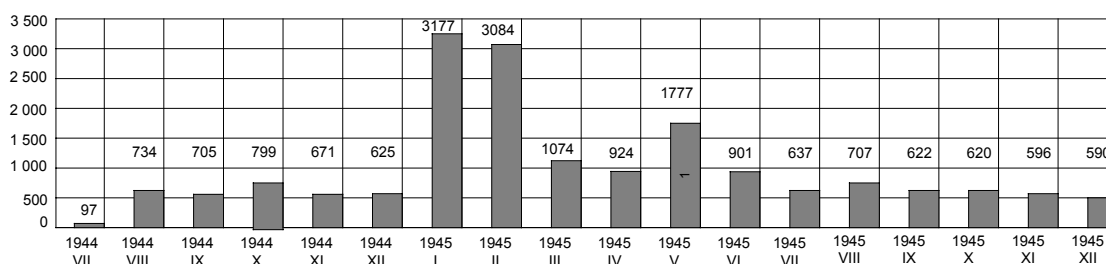

- Bijušajā VDK arhīvā atrodas informācija par 7292 arestētām personām, no kurām 263 bija sievietes. 184 bija arestētas laikā no 1940.gada 17.jūnija līdz 1940.gada 5.augustam, t.i. līdz Latvijas iekļaušanai PSRS sastāvā. Līdz oficiālai KPFSR Kriminālkodeksa ieviešanai 1940.gada novembrī bija arestēti ap pusotra tūkstoša cilvēku.

- Pirmos arestēja iepriekšējās varas pārstāvjus (valdības locekļus, ierēdņus, policijas un tiesu darbiniekus, aizsargus, robežsargus u.c.), kā arī to organizāciju pārstāvjus, kuriem bija sakari ar ārzemēm (krievu, poļu, ebreju, “Pērkonkrusts”u.c.).

- Aresti lielākoties tika pamatoti kā to personu sodīšana, kas bija cīnījušās pret revolucionāro kustību un strādnieku šķiru. Formulējumu “cīnījās pret revolucionāro kustību” vai “strādnieku šķiru” pielietojums bija ļoti plašs. To attiecināja gan uz personām, kas dienēja Latvijas armijā, gan uz policijas un tiesu darbiniekiem, gan aizsargiem. 1940./1941.g. bez iepriekš minētās motivācijas bieži arestēja kā “kontrevolucionāras organizācijas dalībniekus”, “sociāli bīstamus”, mazāk “pretpadomju” elementus. Apzīmējums “kontrevolucionārs” tika sevišķi bieži lietots. To attiecināja gan uz Latvijas Republikas laika partijām, jaunatnes organizācijām, pretpadomju skrejlapām, dziesmām.

Aresti no 1944.gada jūlija līdz 1945.gada decembrim

- Bijušajā VDK arhīvā atrodas informācija par 18438 arestētām personām, 1413 no tām bija sievietes. Represijas formāli bija vērstas pret vācu okupantu atbalstītājiem. 1944./1945.g. visbiežāk lietotais arestu pamatojums bija “vāciešu atbalstītājs”, kuru līdzīgi kā “cīnījās pret revolucionāro kustību” pielietoja ļoti plaši. Faktiski jebkura persona, kas vācu okupācijas laikā dzīvoja Latvijā, varēja tikt apsūdzēta kā “vāciešu atbalstītāja” vai kā “sadarbojusies ar vācu okupantiem”. Vispirms represijām tika pakļautas personas, kas vācu okupācijas laikā bija dienējušas paš aizsardzībā, palīgpolicijā, policijas bataljonos, kā arī Latviešu SS brīvprātīgo leģionā, aizsargi. Arestēja arī tos, kas okupācijas laikā bija ieņēmuši administratīvos amatus. Daudzos gadījumos apsūdzēja arī par to, ka bija izmantojuši karagūstekņu darbu, karam sākoties nebija evakuējušies uz PSRS, vai ebrejus, kuri bija izdzīvojuši vācu okupācijas laikā Latvijā.
- Būtisku atšķirību starp 1940./1941.g. un 1944./1945.g. represijām nebija, tās bija vērstas uz varas un ideoloģijas nostiprināšanu, uz aktīvās un pasīvās pretestības novēršanu, vienlaicīgi uzturot baiļu atmosfēru.
- Lielākajā daļā izmeklēšanas lietu netika ņemts vērā konkrētās personas nodarījums, bet piederība kādai organizācijai vai ieņemamais amats.
- 1940./1941.g., salīdzinot ar 1944./1945.g., apsūdzēto lietas vairāk izskatīja Augstākā Tiesa un Apgabaltiesa, mazāk Kara tribunāls vai Sevišķā apspriede.
- Nedaudz atšķirās pielietotie KPFSR Kriminālkodeksa panti, taču pārsvarā gan 1940./1941.g., gan 1944./1945.g. sodīja pēc 58.panta (par kontrrevolucionāriem noziegumiem), 1944./1945.g. pielietoja arī 1943.g.19.aprīļa PSRS APP dekrētu.
- 1944./1945.g.biežāk tika piespriests sods, apsūdzētajai personai atrodoties nometnē.
- Gan 1941., gan 1945.g. notika arī izsūtīšanas administratīvā kārtā.
- 1945.g. bija jauns represiju veids – filtrācijas nometnes.

Dr.habil.hist. Henrihs Strods
Latvijas Universitāte
Vēstures un filozofijas fakultāte
Latvija

LATVIJAS OTRREIZĒJĀ OKUPĀCIJA (1944 – 1945)

1. Baltijas stratēģiski ekonomiskā nozīme ir lielāka nekā Baltijas valstu teritorija agrāk un tagad. Rietumu kultūrai piederošās Baltijas valstis, ģeogrāfiski atrodoties Austrumeiropā un divu totalitāro lielvalstu – nacistiskās Vācijas un boļševistiskās Padomju Savienības – eksplozijas zonā, Otrā pasaules kara laikā trīs reizes (1940, 1941, 1944-1945) ar militāru spēku okupētas (*occupatio bellicare*).
2. PSRS otrās okupācijas politiskais cēlonis bija Hitlera – Staļina 1939.gada 23.augusta pakta slepenie pielikumi un Rietumu varu pasīvā piekrišana Padomju Savienības Baltijas valstu okupācijai Teherānas konferencē 1943.gadā un Jaltas konferencē 1945.gadā, kā arī sabiedroto nepiekrišana demokrātiskās Latvijas eksilvaldības un nekomunistiskās pretošanās kustības izveidošanai.
3. Baltijas valstis 1944.-1945.gadā Sarkanarmija okupēja t.s. Baltijas lielooperācijas rezultātā (1944.gada otrā pusē), kurā piedalījās triju Baltijas un Ļeņingradas armiju (frontu) karaspēki, turpinot uzbrukumu PSRS nepiederīgās zemēs un tā pārvēršot Tēvijas karu par iekarošanas karu.
4. Baltijas valstu militārai okupācijai tūlīt aiz Sarkanarmijas sekoja PSRS NKVD 5.divīzija (Latvija), 63.divīzija (Igaunija), 4.un 5.divīzija (Lietuva), kā arī PSRS NKVD 48.konvoju divīzija, kas veica iedzīvotāju politiskās tīrīšanas. Spriežot pēc saglabājušās filtrācijas kartotēkas, trijās noietnēs filtrācijai bija pakļauti vairāk nekā 58 000 vīriešu.
5. Maskavā VK(b)P CK vadībā darbojās Latvijas PSR eksilvaldība. Līdz ar Sarkanarmiju Latvijā ieradās 11 LK(b)P CK operatīvās grupas vairāk nekā 1966 cilvēku sastāvā, tai skaitā LK(b)P CK LPSR marionešu valdība, vadošie pilsētu un apriņķu ierēdņi, kā arī 878 čekisti (48 – 81 čekists apriņķī). Militārajai un politiskajai okupācijai sekoja civilokupācija. Jau 1945. – 1946.gadā Latvijā uz pastāvīgu dzīvi ieradās ap 20 000 sarkanarmiešu (43,5% no demobilizēto skaita), kas agrāk Latvijā nebija dzīvojuši.
6. Pēc Sarkanarmijas ieiešanas Austrum- un Viduseiropas valstīs, visas tās, kuras bija okupējis nacisms, izņemot Grieķiju, kļuva sociālistiskas.
7. 1944.gadā LPSR NKVD visās pilsētās un apriņķos organizēja t.s. iznīcinātāju bataljonus (ap 16 000 cilvēku), kas veica politiskās tīrīšanas un PSRS NKVD karaspēka vadībā cīnījās pret nacionālajiem partizāniem. Pēc otrās okupācijas marionešu valdība mainīja sociālo iekārtu un arī nacionālo sastāvu, sāka monoideoloģizēt Latvijas kultūru. Latvijā okupācijas vara nodibināja monokrātisku kompartijas diktatūru, kuru visos sīkumos vadīja un pamatos finansēja Maskava.

8. Kaut arī okupācijas metožu taktika bija visai totalitāri modernizēta, Latvijas, tāpat kā pārējo Austrumeiropas un Viduseiropas zemju okupācija, stratēģiski sekoja 19.gs. impērijas ideāliem un ar Rietumu atbalstu tos sasniedza. Latvijas otrreizējai okupācijai bija ne tikai politiskas, bet arī demogrāfiskas sekas.
9. Pirms piecdesmit četriem gadiem ar Rietumu lielvalstu klusējošo piekrišanu dzelzs priekšskars slepenā padomju – vācu nolīguma īstenošanas rezultātā tika pārbīdīts no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai tā, ka Baltijas valstis un Polija kļuva par impērijas kolonijām un domīnijām un nokļuva aukstā kara valstu pirmajās līnijās, kļuva par sarkanās impērijas atspēriena vietām gatavojamajam trešajam pasaules karam.

Dr.Aleksandrs Kokurins
Krievijas Federācijas Valsts arhīvs
Krievija

IESLODZĪTO EVAKUĀCIJA NO LATVIJAS PSR IEKŠLIETU TAUTAS KOMISARIĀTA CIETUMIEM 1941.GADĀ

Referāta plāns

- Izziņa par ieslodzīto skaitu PSRS Iekšlietu tautas komisariāta cietumos pēc ziņām uz 1941.gada 10.jūniju.
- Izziņa par ieslodzīto skaitu un sastāvu Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta cietumos.
- Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta cietumnieku limits, aizpildīšana un dislokācija.
- Evakuācijas sākums (PSRS Iekšlietu tautas komisariāta norādījums no Maskavas par ieslodzīto evakuāciju, evakuācijas plāns, ziņojumi par evakuācijas gaitu).

Normatīvie dokumenti

- a) PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1941.gada 22.jūnija dekrēts par karastāvokļa izsludināšanu vairākās republikās, novados un apgabalos;
- b) PSRS Iekšlietu tautas komisariāta norādījums par ieslodzīto evakuācijas kārtību.

Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta Cietumu daļas priekšnieka ziņojums par ieslodzīto evakuācijas gaitu no LPSR Iekšlietu tautas komisariāta cietumiem.

Evakuācijas rezultāti

- a) Ieslodzīto evakuācija no Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas, Lietuvas un Igaunijas cietumiem;
- b) Visu Iekšlietu tautas komisariātu un Iekšlietu tautas komisariātu pārvalžu

- c) ieslodzīto evakuācijas rezultāti pēc ziņām uz 1942.gada 21.janvāri.
- d) Ieslodzīto evakuācijas rezultāti no LPSR Iekšlietu tautas komisariāta cietumiem (evakuēto cietumu un ieslodzīto skaits, evakuēto ieslodzīto atrašanās vieta).

Dr. Aleksejs Ļitvins
Baltkrievijas Nacionālās ZA
Vēstures institūta Kara vēstures nodaļa
Baltkrievija

LATVIEŠU POLICIJAS BATALJONI BALTKRIEVIJĀ 1941. – 1944.GADĀ

1. Pagājušā kara gados Baltkrievijas teritorijā vācu bruņoto spēku sastāvā, SS, drošības policijas un SD formējumos, kā arī dažādās okupācijas un palīgdaļās un komandās atradās dažādu tautību pārstāvji, tajā skaitā arī latvieši. Ar viņiem galvenokārt bija komplektēta Ostlandes augstākā SS un policijas (HSSPF) priekšnieka apakšvienība, kas dislocējās pie Minskas SD. (Atsevišķos dokumentos šī apakšvienība figurē ar nosaukumu “SD latviešu rota”). Latvieši tajā un līdzīgos formējumos galvenokārt dienēja kā tulki un ierindas karavīri, kā arī izmeklētāji, aģenti u.c. Kā redzams no arhīvu materiāliem, viņi piedalījās gan cīņās pret antifāšistisko pretestību, gan arī Baltkrievijas ebreju iedzīvotāju iznīcināšanā. Tā, piemēram, 1941.gada 8.novembrī Borisovas pilsētas ebreju iedzīvotāju masveida iznīcināšanas akcijas laikā uz šejieni no Minskas ieradās oberšturmfiirers Krafts kopā ar tulku unteršarfireru Aihī un 50 SS karaspēka virsniekiem un kareivjiem, galvenokārt latviešiem.

2. Kopš 1941.gada rudens Baltkrievijas teritorijā sāka ierasties Baltijas teritorijā izveidotie policistu formējumi. Pirmais 1941.gada oktobra sākumā Minskā no Kauņas ieradās 2.lietuviešu apsardzības bataljons (no 1941.gada novembra saņēma nosaukumu - 12.lietuviešu policijas bataljons), kuru komandēja majors Impuljavičus. Bataljons pildīja apsardzības un sardzes dienestu, kā arī piedalījās soda akcijās pret partizāniem un Baltkrievijas ebreju iedzīvotāju iznīcināšanā.

3. Ziņas par pirmajiem latviešu policijas bataljoniem attiecas uz 1942.gadu. Kā izriet no armijas grupas “Centrs” aizmugures dienesta pavēlnieka ģenerāļa Maksa fon Šenkendorfa 1942.gada 1.janvāra ieraksta dienasgrāmatā “Pienāk **17.latviešu policijas bataljons**, un tas tiks izmantots Lepaļā”. Pēc ziņām uz 1942.gada 1.jūliju Baltkrievijas teritorijā darbojās četri latviešu policijas bataljoni: 18.,24.,26.un 266 “J”.

4. **18.latviešu policijas bataljons** 395 cilvēku sastāvā (no tiem: 22 virsnieki un 75 apakšvirsnieki) Baltkrievijas kārtības policijas komandiera operatīvajā pakļautībā no

Rīgas ieradās 1942.gada jūnijā. Bataljonu komandēja policijas kapteinis Erzums. Bataljons dislocējās Stolbcos. 1942.gada vasarā bataljons, kuru komandēja majors Rubenis, vairākas dienas piedalījās Baranoviču apgabala Slonimas pilsētas getto iznīcināšanā. **24.latviešu policijas bataljons** 433 cilvēku sastāvā (16 virsnieki un 78 apakšvirsnieki) no Liepājas ieradās Staņkovā, netālu no Minskas. Vācu sakaru virsnieks pie bataljona bija kapteinis Markvarts. 1942.gada augusta beigās – septembra sākumā bataljona majora Binca grupas (pulka) sastāvā piedalījās soda operācijā “Purva drudzis” Ziemeļi” Kriviču – Dolginova rajonā, “Purva drudzis” Rietumi” Ivenčas rajonā, “ Purva drudzis” Dienvidi-rietumi” Slonimas rajonā. Bataljona kaujas darbības apstākļus zināmā mērā atklāj majora Binca 23.vācu policijas bataljona kaujas darbības dienasgrāmata. Šo operāciju laikā bataljonu sauca par pulku (bet no 7.septembra par “Binca kaujas grupu”). 24.latviešu policijas bataljons iegāja šajā pulkā (grupā) kā kaujas bataljons. Lūk, izraksts no dienasgrāmatas : “ 1942.gada 4.septembris 3.00. Kaujas troksnis rietumu virzienā. 3-12: radiogramma no 24.latviešu bataljona: “Tecirknī stipra šaušana”. 7-15: 24.latviešu bataljons paziņoja par viena ebreja eksekūciju. 8-30: automašīnu sadalīšana, kuras pulkam iedevuši bruņotie spēki, starp 24.latviešu un 3.lietuviešu bataljoniem. 9-55: radiogramma no 3.lietuviešu bataljona: “Tecirknī viss ir mierīgi: 24.latviešu bataljona iecirknī kaujas troksnis”. 1942.gada 5.septembrī 7-30: “Štāba ārsts brauc uz Novoi Dvoru sādžu, lai veiktu līķu ekshumāciju. Tur partizāni nošāvuši latviešus”. 1942.gada 8.septembrī 4-30 no rīta bataljons, pārvarējis vairāk nekā 250 km, ieradās Slonimas rajonā un novietojās Gloseviču sādžā, lai piedalītos operācijās “Purva drudzis “Dienvidi- rietumi” noslēguma daļā, kas turpinājās līdz 1942.gada 21.septembrim. 8.septembrī 17-05 bataljona 1.rota jau cīnījās ar partizānu vienību 200 cilvēku sastāvā.. Bet, lūk, 10.septembra ieraksts dienasgrāmatā: “Naktī no 1942.gada 9.uz 10.septembri notika nepatīkama sadursme ar nezināmu pretinieku uz dienvidiem no Žirovičiem. Pēc nesekmīgas atsaukšanās uz paroli - īsa apšaude. Pretinieks izrādījās 24.latviešu policijas bataljona sapieru vads, kurš izlūkošanas laikā bija aizgājis pārāk tālu un atpakaļceļā apmaldījās. Apšaudes rezultātā 3 cilvēki ir ievainoti. Viens no viņiem dienas laikā nomira”. Pēc operācijas pabeigšanas 1942.gada 22.septembrī 24.bataljons pa dzelzceļu tika nosūtīts uz Stolbiem, bet no turienes kājām uz Naļiboku sādžu.

5. Begomļas - Pleščeņicas rajonā 1942.gada 27.jūnijā ieradās 26.latviešu policijas bataljons 392 cilvēku sastāvā (18 virsnieki, 68 apakšvirsnieki). Bataljons tika saformēts Tukumā. Par 266.”J” latviešu policijas bataljonu ir zināms, ka tas bija saformēts Rīgā un pēc ziņām uz 1942.gada 1.jūniju tas dislocējās Minskā. Tajā skaitījās 682 cilvēki. No tiem : 54 virsnieki un 222 apakšvirsnieki. Bataljonu komandēja SS hauptšturmfirers Vihmans. Augustā – septembrī bataljons piedalījās soda operācijā pret partizāniem Žiroviču rajonā. Pēc mūsu rīcībā esošajām ziņām 1942.gada augustā- decembrī soda akcijās pret partizāniem un Baltkrievijas iedzīvotājiem piedalījās 15. latviešu policijas bataljons (augustā – septembrī), 254. “J” latviešu policijas bataljons (oktobrī), 271.latviešu policijas bataljons (decembrī), 432 .latviešu policijas bataljons (1942.gada jūlijā). Ir arī zināms, ka saskaņā ar latviešu SS un policijas priekšnieka (SSPF Latvia) 1942.gada 7.jūnija pavēli no Liepājas uz Brestu vajadzēja dislocēties 25. un 268.latviešu policijas bataljonam.

6. 1943.gada februārī – aprīlī Ostlandes HSSPF ģenerāļa Jekelna vadībā uz Latvijas un Baltkrievijas robežas tika veikta soda akcija ar mērķi izveidot “neitrālu zonu” 40 km platībā. Operācijās piedalījās 7 latviešu bataljoni. Bez tam 1943. – 1944.gadā Baltkrievijas teritorijā tādā vai citādā mērā savas pēdas ir atstājusi arī **15.latviešu divīzija** (1944.gada vasarā piedalījās kaujās pret partizāniem Polockas – Lepeļas partizānu zonā), **2.un 3.latviešu policijas pulks** un **5.latviešu robežsargu pulks** (piedalījās soda operācijā “Pavasara svētki” (Frühlingsfest) Jekelna grupas sastāvā, kura 1944.gada aprīlī – maijā tika veikta pret partizāniem Ušackas-Lepeļas partizānu zonā. Bez tam ir ziņas par **231., 347.un 860. latviešu policijas bataljona** darbību Baltkrievijas teritorijā. Kādā no partizānu dokumentiem, kas datēts ar 1944.gada 26.jūniju, ir teikts, ka vecajās pozīcijās uz mīnas ir nokļuvis **546.latviešu policijas bataljona** karavīrs. Tādējādi, vadoties no augstāk teiktā, mēs varam runāt par to, ka Baltkrievijas teritorijā savas pēdas ir atstājuši: **viens** latviešu divīzija (**15.**), **15** latviešu policijas bataljoni (*Schutzmannschaft b-n*) – **15.,17., 18., 24., 25., 231., 254., 266 “J”, 268., 271., 347., 432., 546., 860.,** **2** latviešu policijas pulki un **1** latviešu robežsargu pulks.

7. Mūsu rīcībā esošo ziņu analīze liecina, ka hitleriskā vadība bija spiesta iesaistīt policijas un apsardzes dienesta veikšanai, kā arī cīņai pret partizānu kustību vietējos formējumu, tajā skaitā arī latviešu. Visu apstākļu izpēte, kas saistīta ar to parādīšanos un darbību Baltkrievijas teritorijā, ļauj būtiski papildināt mūsu priekšstatus par šo mūsu tautām traģisko laiku.

LATVIJA DIVU OKUPĀCIJU VARĀ – PROBLĒMAS UN PARADIGMAS

1. 1939. gada 23. augustā noslēgtais PSRS un Vācijas draudzības līgums, kas vēsturē iegājis kā Molotova-Ribetrova pakts, faktiski nozīmēja Staļina un Hitlera savienību pret pasaules tautu brīvību, pirmkārt likvidējot Austrumeiropas valstu neatkarību. Tas nesa postu daudziem miljoniem cilvēku un tieši ievadīja Otrā pasaules karu. Totalitārās impērijas, kas pirms 60 gadiem dalīja neatkarīgu valstu nacionālās teritorijas, ir sabrukušas, bet daudzi noziegumi, kam pakts pavēra ceļu, līdz šim nav principiāli izvērtēti. Vēl līdz šim laikam impērisko tradīciju turpinātāji izsaka pretenzijas pret valstīm, kas tika okupētas pakta paredzēto agresijas aktu rezultātā, it kā pakts joprojām būtu spēkā.

Latvijas valsts un tās pilsoņi smagi cieta gan no abu totalitāro valstu draudzības, gan no to kara, jo pakta slepenie panti līgumslēdzējiem deva to “šķiriskajā solidaritātē” balstītu iegāni Latvijai okupācijai 1940. g. 17. jūnijā un morālu pamatojumu abu okupācijas varu noziegumiem Latvijā. Pakta slepenie punkti atradās pretrunā ar līgumslēdzēju pušu starptautiskajām saistībām, it īpaši ar PSRS saistībām saskaņā ar Krievijas – Latvijas miera līgumu, kas parakstīts 1920. gada 11. augustā.

2. Pakta un tā rezultātu vispusīgu izpēti līdz šim kavējuši vairāki apstākļi: 1) dažu Rietumeiropas valstu politiķu nevēlēšanās atcerēties savu amorālo rīcību, parakstot Minhenes vienošanos, 2) demokrātisko lielvalstu biedrošanās ar vienu totalitāro režīmu pret otru Otrajā pasaules karā, ielaižoties kompromisos ar to, 3) PSRS valdītāju ilgstošie centieni kavēt tēmas iztirzāšanu, noliedzot pat līguma slepeno punktu pastāvēšanu.

3. Molotova – Ribetrova pakts bija tikai viena epizode totalitāro valstu draudzībā, kas īpaši nostiprinājās kopš 1939. gada pavasara, kad par PSRS ārlietu ministru Ļitvinova vietā kļuva Molotovs. Šī draudzība turpinājās līdz 1941. gada 22. jūnijam, kad Vācija lauza laupītāju solidaritāti un, pretēji līguma slepenajiem punktiem, centās likvidēt PSRS ietekmi Austrumeiropā. Tos valdījumus, ko Padomju Savienībai paredzēja līgums ar Hitleru, tā vēl paplašināja pēc Otrā Pasaules kara, bet pilnīgi zaudēja tad, kad tā pati sabruka pakļauto tautu, tajā skaitā latviešu tautas atbrīvošanās cīņu rezultātā. 1991. gada augustā PSRS juridiskā mantiniece – Krievija atkal atzina Latvijas neatkarību. Kopš tā laika Latviju par PSRS vai Krievijas iespaida sfēru uzskata tikai visagresīvākās impēriskās aprindas.

4. Abām līgumslēdzējām valstīm, kas drīzs kļuva par okupētājvalstīm, Latvijā bija līdzīgi plāni. Tie paredzēja anektēt Latviju, iznīcināt vai deportēt lielu daļu Latvijas pilsoņu, noņemt Latvijā lielu skaitu savas valsts pilsoņu, kam būtu dažādas privilēģijas salīdzinājumā ar okupētās Latvijas pilsoņiem. Abas okupantu valstis paredzēja Latviju, tās teritoriju, saimniecību, tās dabas un cilvēku resursus izmantot kā placdarmu tālākai ekspansijai cīņā par pasaules kundzību. Abas okupētājvalstis

okupācijas gaitā izdarīja dažas korekcijas savā politikā un arī plānos. Šīs izmaiņas neskāra okupantu pamatmērķus – iznīcināt latviešu tautu un piesavināties tās teritoriju. Faktu, ka okupanti savus noziedzīgos nolūkus Latvijā īstenoja gausāk nekā bija sākotnēji plānojuši, noteica viņu vājums un vēlme maksimāli izmantot Latvijas iedzīvotāju darba spēka resursus un darba augļus, nevis morāli apsvērumi.

5. Abas okupētājvalstis Latvijā centās nogalināt vai deportēt ne tikai latviešus, bet arī Latvijā dzīvojošos citu tautu piederīgos. PSRS varas iestāžu genocīds pret latviešiem okupētajā Latvijā, kas sākās 1940. gadā un sevišķi asiņainas bija līdz Staļina nāvei 1953. gadā, bija tikai turpinājums genocīdam pret latviešiem Padomju Savienībā, kas bija sācies jau 1937. un 1938. gadā. Savukārt Vācijas varas iestāžu genocīds pret Latvijas ebrejiem 1941. gadā bija tikai turpinājums genocīdam pret ebrejiem Vācijā, kas tur plašus apmērus bija pieņēmis kopš 1938. gada. Okupācijas laikā visvairāk tika iznīcināti Latvijas latvieši un ebreji, bet smagi cieta arī čigāni, vācieši, poļi un arī tie krievi, kas pēc pilsoņu kara bija emigrējuši uz Latviju. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija okupantu armijās bija viena no okupantu veiktā genocīda formām. Okupantu centieni būtiski mainīt Latvijas etnisko sastāvu genocīda un kolonizācijas ceļā vismaz daļēji ir sasnieguši mērķi, jo tagad latviešu, vāciešu un ebreju īpatsvars Latvijas iedzīvotāju vidū ir daudz zemāks nekā pirms okupācijas.

6. Abas okupētājvalstis savas politikas realizēšanā plaši izmantoja sabiedrības kriminālos un deklasētos elementus. Varas aparātā okupanti centās iesaistīt noteiktas sociālas un etniskas grupas – dažas Latvijas minoritātes un daļu Krievijas latviešu. Jau pirms Latvijas okupācijas totalitārās valstis gatavoja populāru kolaborantu rezervi, lai viņus tūlīt pēc Latvijas okupācijas varētu izmantot marionešu valdībās. Populārākais Vācijas aģents ar šādu uzdevumu bija lidotājs Herberts Cukurs, kura darbību Latvijas okupācijas laikā tomēr nereklamēja, jo tad viņš darbojās Gestapo. Ietekmīgs PSRS aģents bija rakstnieks Vilis Lācis, kas okupācijas laikā ieņēma augstus amatus. Kolaboracionismu – aktīvu sadarbību ar okupantiem un palīdzību viņiem – nevajadzētu jaukt ar konformismu – nepretošanos un piekāpību, lai neizraisītu okupantu represijas. Abu okupācijas režīmu sākumposmā, kad okupanti Latvijas pilsoņus iznīcināja pēc gatava saraksta – kā nevēlamas šķiras vai nevēlamas rases piederīgos – konformismam bija maza nozīme. Okupācijai ieilgstot, Latvijas iedzīvotājiem nācās tādā vai citādā formā piedalīties Latvijas ekonomiskajā un kultūras dzīvē, lai nenotiktu totāls pagrimums un tautas demoralizācija. Šāda līdzdalība nav uzskatāma par kolaboracionismu, taču te robeža laika gaitā ir mainīga un ļoti delikāta.

7. Tautām, kas bija Molotova – Ribentropa pakta upuri, ir svarīgi aplūkot tā slepenos punktus viktimoloģiskā aspektā, proti, vai gudrāka un saliedētāka rīcība no pakta upuru puses būtu spējusi novērst vai mazināt pakta nesto postu. Drošu secinājumu te izdarīt grūti, jo citādi upuru rīcībai būtu sekojusi citāda okupētājvalstu rīcība. Smagākie okupācijas rezultāti – lielas tautas daļas fiziska iznīcināšana un daudzu etniski svešu un uz okupētājvalsti orientētu kolonistu izvietošana Baltijas tautu teritorijā – vismazāk skāruši Lietuvu, jo tās jaunie vīrieši masveidā nenonāca okupantu armijās un pēc kara Lietuvā apmetās mazāk kolonistu no PSRS. Līdz šim nav izpētīts, vai šo īpatnību noteicis augstāks lietuviešu tautas valstiskuma apziņas līmenis vai arī kādi citi faktori.

8. Jautājumos, kas saistīti ar Molotova – Ribentropa pakta slepenajiem punktiem, izpaužas atšķirīgu, savstarpēji pretēju sabiedrisku spēku intereses. Tādēļ grūti ir atrast tādus vārdus un jēdzienus, kas precīzi atspoguļo iztirzājamus procesus un atvieglo iespēju diskusijas ceļā tuvojies patiesībai. Laika periodu no 1940. gada 17. jūnija līdz 1991. gada 21. augustam grūti izprast, ja to apzīmē ar vārdiem: *nebrīves laiks, attīstīta sociālisma sabiedrības celtniecības periods, svešzemnieku kundzības lauks, koloniālās atkarības laikmets, brālīgās palīdzības laiks, izvērstas komunistiskas sabiedrības veidošanas periods*. Piemērotāks apzīmējums varētu būt *okupāciju laiks*, kas ietver abu totalitāro varu kundzības periodu. Šā laikmeta notikumu patiesā jēga un nozīme līdz šim daudzkārt falsificēta. Līdzās tiešiem fakti sagrozījumiem vēstures falsificēšanā bieži izmanto paņēmieni lietot kā sinonīmu tādus vārdu vai vārdkopu pārus, kas pēc savas nozīmes nav sinonīmi. Šādos viltojumos *okupantu maiņu* nereti sauc par *atbrīvošanu*, Latvijas okupantu uzvaru – par Latvijas uzvaru, kaut gan ir skaidrs, ka okupēta valsts principā nevar gūt uzvaru kamēr tā nav atguvusi brīvību. Vairāk liekulības okupētās Latvijas notikumu izpratnes deformēšanā var atrast PSRS okupācijas iestāžu un to līdzskrējēju leksikā, jo vācu iestādes, sevišķi savas okupācijas laika sākumperiodā, parasti nevairījās pat no visai ciniskiem formulējumiem – *ebrejiski boļševistiskais režīms, slāvu zemcilvēki, augstākā rase*. PSRS okupācijas apoloģēti Latvijā iesūtītos PSRS *diversantus* nereti dēvēja *par partizāniem*, staļiniskā totalitārisma politikas realizētājus par *antihitleriskās koalīcijas cīnītājiem*, Latvijas kolonizāciju ar PSRS pavalstniekiem nereti traktēja kā *brālīgu palīdzību, genocīdu* pret latviešu tautu – kā *cīņu pret buržuāzisko nacionālismu*.

PSRS okupācijas iestādes bieži lietoja propagandas štampus, kam Latvijas situācijā ir ļoti nenoteikts saturs vai nav nekāda satura. Tādi štampi bija vārdkopas “*Lielais Tēvijas karš*”, “*padomju tauta*”, “*padomju tautas morāli politiskā vienība*”, “*tautas ienaidnieki*” un arī daudzus citus. Arī vārdus “*fašists*” un “*antifašists*” PSRS okupanti parasti lietoja tik plašā diapazonā, ka tiem zuda saturs un jēga.

9. Molotova – Ribentropa pakts nesis daudz posta Austrumeiropas tautām, bet tas nav nesis svētību arī līgumslēdzēju valstīm un tautām. Austrumeiropas tautas pēc 50 gadu ilgas okupācijas ir atbrīvojušās un atjaunojušas savas valstis. Taču smagi ir cietis to dzīvais spēks, sevišķi to intelektuālākā elite. Totalitāro valstu juridiskie pēcteči līdz šim nav atvainojušies okupētajām tautām par savu priekšteču noziegumiem. Krievijas valsts amatpersonas joprojām apgalvo, ka 1920.gada 11.augustā noslēgtais Krievijas – Latvijas miera līgums Molotova – Ribentropa pakta slepeno punktu dēļ esot zaudējis spēku. Totalitārisma idejiskie mantinieki dažkārt cenšas vainu par savu priekšgājēju noziegumiem uzvelt pašām okupētajām tautām.

Roberts Kīlis
Rīgas Ekonomikas Augstskola
Latvija

SOCIĀLĀS ANTROPOLOĢIJAS METODES MASU KATAKLIZMU PĒTNIECĪBĀ

Sociālo antropoloģiju grūti saistīt ar masu kataklizmu pētniecību, jo antropologi/ģes galvenokārt iegūst datus salīdzinoši mazās kopienās vai sociālās grupās ar nostabilizējušos dzīves ritmu ilglaicīga, tā sauktā, “lauka pētījuma” gaitā. Turklāt antropologi/ģes vienmēr tiekušies/šās atklāt ikdienas sociālās un kulturālās dzīves stabilās struktūras un likumsakarības, kurpretim masu kataklizmas ir saistītas ar haosu, neparedzamību, normālās dzīves ritmu izjaukšanu, un bieži vien radikālām izmaiņām sabiedrības dzīvē. Tajā pat laikā antropologi/ģes vienmēr ļoti lielu uzmanību pievērš pašu cilvēku skatījumam uz lietām jeb tā sauktajai “iezemiešu perspektīvai”, proti, ko domā dažādas notikumos iesaistītas grupas, un kādi sociālie apstākļi ietekmē un veido šo skatījumu. Tādējādi arī masu kataklizmu pētniecība var iegūt no antropoloģijas tieši tajā ziņā, ka tā ne vien dokumentētu, bet arī analizētu masu kataklizmās iesaistīto viedokļu un to dažādību likumsakarības.

Kāpēc tas būtu nepieciešams? Kāpēc nepietiktu tikai un vienīgi ar faktu atklāšanu, kopsavilkšanu un vēsturiska vai politiska skaidrojuma sniegšanu par šiem faktiem? Kāpēc gan būtu nepieciešama “lieka subjektivitātes” piesaistīšana ar iesaistīto cilvēku viedokļu iepīšanu “objektīvajos” faktos balstītajos skaidrojumos? Pirmkārt, tāpēc, ka liela daļa sociālo notikumu pēc definīcijas ietver cilvēku nodomus un reakcijas. Bez šo nodomu un reakciju izziņas notikuma apraksts nebūtu pilnīgs. Otrkārt, notikumu vēsturisks apraksts, lai kādu “objektivitātes” platformu pētnieks/ce neizvēlētos, var tikt kritizēts kā selektīvs. Pat parastākā hronoloģija jau ir noteiktu notikumu izlase, kas ir atzīti par atzīmēšanas vērtiem. Treškārt, masu kataklizmas neizbēgami izraisa pārmaiņas sabiedrībā, un vienmēr pastāv sabiedrības interese, izskaidrot sekojošo pārmaiņu cēloņus. Šī interese bieži vien baro mitoloģijas un ideoloģijas, kuras savukārt spēcīgi ietekmē kāds dominējošais viedoklis par notikumiem. Tās izveidosies un tiks pārmantots no paaudzes uz paaudzi.

Antropologi/ģes ir bijuši/as iesaistīti/as kataklizmu pētniecībā dažādās formās. Palielinoties bēgļu plūsmai dažādās pasaules vietās pēdējo gadu laikā, kad bieži vien bēgļi ierodas valstīs ar citādāku kultūru un sociālo iekārtojumu, antropologi, cenzdamies uzzināt, kā palīdzēt šiem cilvēkiem adaptēties, reizē arī dokumentēja un analizēja viņu pieredzi par notikumiem, galvenokārt, nemieriem, katastrofām, kariem utt, kas spieda viņus/as pamest dzimtās vietas. Ar šo pieredzi bruņojušies, antropologi pētīja arī norises bēgļu nometnēs. Otrkārt, ir vesels “pētniecības žanrs”, kas saistās ar sociālās atmiņas tematiku. Šajā ziņā antropoloģija gan nav jājauc ar “mutvārdu vēsturi”, lai gan bieži informācija tiek vākta līdzīgā veidā. Atšķirība ir

galvenokārt pētnieciskajā interesē. Ja mutvārdu vēsture dokumentē pieredzi, kas ir tikusi saglabāta vai nodota no paaudzes uz paaudzi, kā liecību par notikumiem, tad antropologus/ģes vairāk interesē sociālais spiediens un konsekvences šo liecību veidošanā. Sekojošās piezīmes uzrādīs vairākus veidus, kā antropologi/ģes ir analizējuši/as masu kataklizmas, skatot to sekas un atmiņas par tām.

1. Vēsture ir sociālās atmiņas veids. Pēdējo gadu desmitu “jaunās vēstures” skolas izaicina tradicionālo skatījumu uz “objektīvās vēstures” iespēju. Oficiālā vēsture ir noteiktas sociālas vai ideoloģiskas grupas radīts produkts, kas ir kā versija par pagātņi. Antropoloģijas pētījumi par “tradicionālo” kultūru mītiem un simboliskajām struktūrām uzrāda līdzības vēsturisko interpretāciju veidošanā, proti, oficiālā vēsture var tikt uzlūkota kā noteikta paveida mīts, kur nevis fakti, bet skaidrojošās struktūras nosaka pašu skaidrojumu uzbūvi un faktu atlasi. Tāpat arī kritika par statistisko materiālu (tautas skaitīšanas) un arhīvos glabāto dokumentu radīšanas sociālajiem nosacījumiem rāda, ka pat faktuālā bāze vēsturiskiem skaidrojumiem nav brīva no sociālās vai ideoloģiskās ievirzes. Daudz kas cilvēku dzīvē, kas novedis pie reģistrētās rīcības vai lēmumiem paliek “aiz kadra”. Visbeidzot, katrai sabiedrībai ir noteikta pagātnes evidenču autoritatīvuma skala (tiešās liecības, netiešās, dokumentālā evidence un to līmeņi utt), kas sadala ticamību konflikta situācijās.
2. Sociokulturālās naratīvās formas. Cilvēki publiskojot savas atmiņas par personisko pieredzi, “aizņemās” no kultūras izteiksmes veidus. Šāda aizņemšanās notiek, lai padarītu savus pārdzīvojumus saprotamus citiem/ām. Masu kataklizmu gadījumos bieži vien pieredze, rīcība un lēmumi ir ekstremāli un pilnīgi atšķirīgi no “normālās dzīves”. Tādēļ tādu pieredzi pārstāstot, vai nu veidojas stilizētas “normalizācijas” jeb “traģisko notikumu žanri”, jeb arī cilvēki nespēj izteikt savu pieredzi. Tomēr pat šajā gadījumā pieredze var tikt nodota tālāk neverbālā ceļā. Daudz pētījumi par holokausta pārdzīvojumu transmisiju var noderēt kā analogijas Latvijas kataklizmu seku un atmiņu pētniecībā.

Vairākas atziņas no sociālās antropoloģijas var izmantot analizējot “deportāciju tēmu” Latvijas vēsturē un sabiedriskajā atmiņā, kur salīdzinoši lielas grūtības faktu apkopošanā sadurās ar cilvēku atmiņu žanru un “morālo atmiņu”, tā izveidojot noteiktas sociālās un kultūras “shēmas”, kas ierobežo vēsturisko interpretāciju.

Mirdza Kate Baltais
Toronto universitāte
Kanāda

LATVIJA TEHERĀNAS UN JALTAS KONFERENCĒS – PROBLĒMAS UN AVOTI

Sabiedroto Teherānas konerence notika 1943.gadā, laikā no 28.novembra līdz 1.decembrim. Šī bija pirmā reize, kad satikās Staļins, Rūzvelts un Čerčils, viņus pavadīja padomnieki diplomātijas un militārajos jautājumos. Sarunu galvenā tēma bija 1944.gada maijā izveidotā otrā fronte (patiesībā otrās frontes izveide tika atlikta līdz pat jūnijam). Latvijas jautājums galveno sarunu ietvaros netika izskatīts atsevišķi, taču Baltijas jautājums tika pieminēts Rūzvelta un Staļina privātās tikšanās laikā, kas notika 1.decembrī. Toreiz Rūzvelts teica, ka viņš, tā kā nav gatavs iesaistīties karā Baltijas dēļ, nevar arī publiski atzīt Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā – sabiedrība viņu nesaprastu, bet viņš tobrīd bija nolēmis vēlreiz kandidēt uz Prezidenta posteni 1944.gada vēlēšanās.

Jaltas konference notika 1945.gadā no 4.līdz 11.februārim. Tajā piedalījās Čerčils, Rūzvelts un Staļins, kā arī viņu padomnieki diplomātijas un militārajos jautājumos, kopumā apmēram 700 cilvēki. Dienas kārtībā dominēja diplomātiskas diskusijas par pēckara pasaules sadali. Jaltā nenotika kādas īpašas pārrunas par Latviju un latviešiem, tomēr Jaltas tikšanās laikā tika parakstīts dokuments, kam vaiāku gadu desmitu laikā netika pievērsta īpaša uzmanība, taču tam bija izšķiroša loma latviešu likteņos : tas bija Jaltas līgums par karagūstekņu un civiliedzīvotāju repatriāciju. Tieši šo dokumentu izmantoja kā līdzekli, lai Padomju Savienības pilsoņus repatriētu uz Padomju Savienību neatkarīgi no viņu individuālajām vēlmēm un personīgās vēlēšanās, vajadzības gadījumā arī piespiedu kārtā. Uz šī līguma pamata briti repatriēja apmēram 2,25 miljonus, bet amerikāņi 2 miljonus cilvēku uz Padomju Savienību - tai skaitā arī milzīgo “Vlasova armiju”. Sovjetiem būtu gribējies repatriēt arī Baltijas iedzīvotājus. Viņi vairākkārtīgi to pieprasīja pirmajos pēckara gados. Taču Baltijas iedzīvotāji netika repatriēti, jo Jaltas līgumā nebija definēts jēdziens “padomju pilsonis”. Kad drīz vien pēc konferences beigām, šāda definējuma noteikšana tika pieprasīta, briti un amerikāņi “padomju pilsoņu” definīcijā iekļāva tos cilvēkus, kas bija kļuvuši par Padomju Savienības pilsoņiem pēc Otrā pasaules kara beigām, tātad pēc 1939.gada 1.septembra. Tādējādi uz Baltijas iedzīvotājiem šī definīcija nebija attiecināma un viņi netika pakļauti repatriācijai. Šāda galvenajos vilcienos ir manas disertācijas tēma.

Amerikā pieejamie avoti, kas atbilstu šīs konferences tēmai ir, pirmkārt, ASV Ārlietu attiecību (*The Foreign Relations of the US (FRUS)*) dokumentu sērijas, kas ir arī publicētas. Otrkārt, Nacionālā arhīva materiāli (tas atrodas Vašingtonas pakārtņē).

Cik man zinām, pašreiz nav pieejami publicēti pētījumi par latviešu un/vai Baltijas iedzīvotāju jautājumu Teherānas un Jaltas konferencēs, kas balstītos uz padomju

arhīvu materiāliem. Taču būtu ļoti interesanti uzzināt, kādas ziņas atrodas šajos materiālos.

Ļubošs Švecs
Kārļa universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
Starptautisko pētījumu institūts
Čehija

ČEHIJAS REPUBLIKAS ARHĪVI PAR LATVIJU OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ.

Dokumenti par latviešu karavīriem atrodas Kara arhīvā Prāgā. Tā ir neliela daļa no SS arhīva, ko Otrā pasaules kara beigās vācu varas iestādes pārvietoja no Berlīnes uz Zasmukiem, nelielu čehu ciematu pie Kolinas pilsētas netālu no Prāgas. Šeit atrodas divu veidu dokumenti. Daļa atspoguļo latviešu kareivju apmācību vācu armijas mācību centrā netālu no Benešovas, Bohēmijas centrālajā daļā. Otrs dokumentu veids ir ziņojumu fragmenti par Ieroču SS 15. grenadieru divīzijas (latviešu) zaudējumiem atkāpšanās laikā 1945. gada sākumā (60 personas) un ziņojums par Latviešu SS brīvprātīgā leģiona kopējiem zaudējumiem 1944. gada augustā.

Diemžēl šiem dokumentiem ir fragmentārs raksturs, tāpēc, veicot pētījumus, tos iespējams izmantot tikai kā papildmateriālu.

Nākamais, nedaudz sarežģītāks dokumentu veids pārstāvēts 1941. - 1943. gada dokumentu kolekcijā "SS reihsfirera štāba komanda". Komanda tika izveidota 1941.gada 5. jūnijā no SS reihsfirera štāba vienības, ko, savukārt, saformēja Treskauā, netālu no Pozenes (Poznań) 1941. gada aprīlī un vēlāk - Arīsas ciematā Austrumprūsijā.

SS reihsfirera štāba komanda sastāvēja no trim SS brigādēm - SS 1. Infantērijas brigādes, SS 2. Infantērijas brigādes, SS Kavalērijas brigādes un citām mazākām vienībām. Šī formējuma galvenais uzdevums bija cīņa pret partizāniem, par mērķi stādot (atbilstoši Himlera teiktajam) "armijas ieņemtā apgabala pilnīgu iztīrīšanu, civiliedzīvotāju atbrīvošanu no partizāniem un viņu atbalstītājiem", kas nozīmēja ebreju un komunistu likvidāciju. Himlers, izvirzot uzdevumu šīm elitārajām karaspēka vienībām, aprobežojās tikai ar aizmugures tīrīšanu, izvairoties no to tiešas iesaistīšanas cīņās frontē.

Operāciju laikā vienības bija pakļautas attiecīgā *apgabala (Nord, Ostland, Mitte un Süd)* vietējam augstākajam SS un policijas komandierim. Šī pētījuma ietvaros īpaši nozīmīga būtu Ostlandes augstākajam SS un policijas komandierim Rīgā pakļautā SS 2.infantērijas brigāde, kas 1941. gada augustā un septembrī darbojās Latvijā un Igaunijas dienvidu daļā. Tomēr, tā kā Baltijas apgabalos vācieši sastapās ar ļoti nelielu pretestību un iekarotās platības ātri izdevās apvienot un

pakļaut vācu kontrolei, darbība koncentrējās iesākumā Baltkrievijā un Ukrainā, vēlāk arī Krievijā, kur SS brigādes nodarbojās ar ebreju iznīcināšanu un spēcīgās partizānu kustības apspiešanu.

Plašākā no akcijām tika veikta Pripetes purvos. 1942. gada augustā - oktobrī SS vienības saņēma pavēli sagraut sekmīgi darbojošos partizānu kustību Baltkrievijas purvos (akcija "*Sumpffieber*"). Latviešu policijas bataljoni Nr. 18., 19., 21., 26. arī piedalījās šajā plašajā, bet tikai daļēji veiksmīgajā, kampaņā.

Par spīti Himlera jau sākotnēji negatīvajai nostājai, 1942. gadā brigādes tika iesaistītas frontes darbībā, kaujās ar Sarkanu Armiju, atrodoties Vācijas Bruņoto spēku (Vērmahts) virspavēlniecības pakļautībā. Nākamā gada laikā SS brigādes pakāpeniski tika atsauktas no Austrumu frontes un ar jauniem uzdevumiem nosūtītas uz Vāciju, bet personāls SS reihsfirera štāba komandas pēc Himlera pavēles tika pievienots vienībai, kas atradās viņa tiešā pakļautībā. Arhīva materiāli stāsta ne tikai par SS karaspēka vienību darbību (kara dienasgrāmatas, situāciju ziņojumi), bet arī par situāciju okupētajos apgabalos (spiegošanas dienesta ziņojumi un analīzes).

Dr.hist. Aija Kalnciema
Latvijas Valsts arhīvs
Latvija

VĀCU OKUPĀCIJAS PERIODA DOKUMENTI LATVIJAS VALSTS ARHĪVĀ (FONDU APSKATS).

90.gadi visās Austrumeiropas valstīs iezīmējās ar strauju totalitāro režīmu sabrukumu. Latvija bija viena no tām valstīm, kur okupācijas režīma sairšana notika strauji, radot iespēju veidot atvērtu sabiedrību.

Latvija ir valsts, kuras likteni 20.gadsimtā ietekmējušas vairākas okupācijas. Gan nacionālsociālistiskā, gan komunistiskā ideoloģija nepieļāva domas brīvību, politisko un ekonomisko neatkarību. Tas ir atstājis smagas ekonomiskās, sociālās, demogrāfiskās un psiholoģiskās sekas Latvijas sabiedrībā. Minēto seku izpēte un analīze varētu būt viens no soļiem jaunu politisko, ekonomisko un sociālo attiecību veidošanā.

Pēc valsts neatkarības atgūšanas Latvijas arhīvu slepenie fondi kļuva pieejami plašākai sabiedrībai. Tie glabā visai ievērojamu dokumentālo materiālu par abām pēdējām okupācijām. Šīs informācijas izvērtēšana, sakārtošana un pieejamības nodrošināšana ir viens no Latvijas arhīvu pamatuzdevumiem.

Referātā tiks mēģināts analizēt un lielos vilcienos raksturot līdz šim vēl maz izmantotas Latvijas lielāko arhīvu (Latvijas Valsts vēstures un Latvijas Valsts arhīva) fondos atrodamās vēstures avotu grupas, kuras pētniekiem varētu sniegt samērā daudzpusīgu informāciju par vācu okupācijas varas izpausmēm Latvijā un pirmām kārtām par vācu civilās pārvaldes funkcionēšanas detaļām. Būtu vietā norādīt, ka

savulaik ar politisku motivāciju vācu okupācijas perioda fondi tika sadalīti starp abiem minētajiem arhīviem. Referents sīkāk analizēs to dokumentu kopumu, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā.

Kā labi zināms, 1941.gada 17.jūlijā Hitlers nodibināja īpašu ministriju okupētajiem austrumu apgabaliem (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) un par tās vadītāju iecēla A.Rozenbergu. Tai bija paredzēts nodot visu varu, izņemot augstāko policijas varu, dzelzceļus un sakaru apgabalos, kur bija beigusies kara darbība. Dzelzceļi un sakari ar Hitlera pavēli 1941.gada 17.jūlijā tika pakļauti attiecīgajām Vācijas ministrijām, bet policijas aparāts ar minēto pavēli atradās divkārsā pakļautībā. Augstākās policijas vara atradās SS reihsfirera un Vācijas policijas priekšnieka Himlera rokās, taču SS un policijas priekšnieki reihskomisariātos, ģenerālkomisariātos un gebītskomisariātos bija tieši un personīgi pakļauti attiecīgajiem komisāriem. Vēstures literatūrā dominē atziņa, ka faktiski policijas iestādes vairāk rēķinājās ar augstākās SS vadības nekā ar vācu civilpārvaldes rīkojumiem. Ar citu rīkojumu tai pašā datumā Hitlers iekļāva Latviju, Lietuvu, Igauniju un Baltkrieviju vienā administratīvā vienībā - Ostlandē. NSVSP organizācijas paralēlu aparātu neveidoja un vācu civilo iestāžu vadītāji personālūnijā veica NSVSP priekšstāvju funkcijas. Izveidojot Ostlandes reihskomisariātu, par reihskomisāru iecēla NSVSP novada organizācijas vadītāju Hinrihu Lozi. 1941.gada 18.augustā Kauņā Ostlandes reihskomisārs, savukārt, izdeva rīkojumu, ar kuru pārņēma savās rokās civilpārvaldi Ostlandē, bet militāro pārvaldi atstāja Ostlandes bruņoto spēku pavēlniekam. Šķiet, ka vietā būtu ieskicēt Ostlandes reihskomisariāta struktūru, lai labāk izprastu tā iestāžu funkcionēšanu. Ostlandes reihskomisariātā ietilpa 4 ģenerālapgabali: Rīgas, Kauņas, Tallinas un Minskas. Rīgas jeb Latvijas ģenerālapgabals tika iedalīts 6 apgabalos. Jāpiebilst tas, ka atšķirībā no pārējiem 5 Latvijas apgabaliem Rīgas pilsētas apgabals neatradās Latvijas ģenerālkomisāra pakļautībā. Vācu civilpārvaldi visā Latvijā ieviesa ar 1941.gada 1.septembri.

Jānorāda, ka Otrā pasaules kara norišu pētniecību Latvijas arhīvos komunistiskā režīma laikā kavēja tas, ka visi vācu okupācijas laika dokumenti atradās slepenajā glabāšanā un disertācijas, kuras tapa, izmantojot minēto arhīvu materiālus, tika aizstāvētas tā sauktajā slēgtajā aizstāvēšanā. Tas arī nosaka, ka pētniekiem vēl priekšā liels darbs dokumentālā materiāla apzināšanā un analizē, salīdzinot Latvijā esošos vēstures avotus ar avotiem, kas atrodas citu zemju arhīvos. Šāda rīcība būtu nepieciešama arī tāpēc, ka daudzi vācu okupācijas laika dokumenti tika izstrādāti slepeni un kara laika apstākļu dēļ nav nonākuši arhīvos vai tikuši iznīcināti. Bez citu valstu arhīvos esošo vēstures avotu apzināšanas nav iespējams objektīvi parādīt vēsturiskās norises Ostlandē un reālo vācu okupācijas varas funkcionēšanas mehānismu.

Dažu Ostlandes civilās pārvaldes iestāžu izveidošanās, funkcionēšana un subordinācijas faktu atgādināšana ļauj ieskicēt Latvijas arhīvos esošo fondu galvenās grupas. Subordinācijas aspektā nozīmīgākais ir Okupēto austrumu apgabalu ministrijas fonds (1018.fonds), kurā atrodamas valsts ministra A.Rozenberga pavēles, rīkojumi, instrukcijas un rekomendācijas Ostlandes reihskomisāriem. Visi šie fonda dokumenti glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Tāpat tas ir arī ar Okupēto austrumu apgabalu ministrijai pakļautā Ostlandes reihskomisariāta

dokumenti. Dokumentu lielākais īpatsvars arī atrodas jau minētajā arhīvā. Tas pats attiecas uz vācu okupācijas periodā Latvijas teritorijā funkcionējošo dažādo reliģisko konfesiju un Latvijas statistikas pārvaldes dokumentiem. Vācu civilās pārvaldes Ostlandē dokumenti, kas atrodas Latvijas Valsts arhīvā, ir salīdzinoši fragmentāri, taču arī tie varētu sniegt informāciju par Ostlandes reihskomisariāta funkcionēšanu. Šādā ziņā bagāts ir 70.fonds – Ostlandes reihskomisārs. Fondā glabājas rīkojumi, pavēles par armijas nodrošināšanu ar pārtiku, par lauksaimniecības produktu iepirkšanas kārtību un cenām, statistiskās atskaites par Ostlandes iedzīvotājiem un tautsaimniecības stāvokli Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, arī rekomendācijas Ostlandes budžeta izstrādei u.c. Nākošā svarīgākā vēstures avotu grupa ir atrodama 69.fondā –Rīgas ģenerālkomisārs. Šeit glabājas ziņas par sociālo aizgādību, darbaspēka izmantošanu, tiesībām un atalgojumu, privātās dzīves reglamentāciju. Šī fonda dokumentos varam atrast informāciju par to, kā okupācijas vara centās sadalīt Latvijas iedzīvotājus tiesiski nevienlīdzīgās grupās, galvenokārt, pēc etniskās piederības. Dokumenti parāda, ka valstsvācieši un vācu tautai piederīgie bija pakļauti tikai vācu administrācijai un vācu tiesām. Tas radīja valstsvāciešiem un vācu tautas piederīgiem ne vien juridiskas, bet arī saimnieciskas, darba apstākļu, atalgojuma, atpūtas u.c privilēģijas. Minēto strikto etnisko diferenci, šķiet, parādīs arī jebkura pētāmā temata materiāli.

Ja salīdzina abu arhīvu dokumentus, tad Latvijas Valsts arhīvā vislielāko dokumentu grupu veido vācu okupācijas laikā dibinātās latviešu pašpārvaldes dokumenti. Saskaņā ar okupēto austrumu apgabalu reihministra A.Rozenberga 1942.gada 19.marta rīkojumu oficiāli tika nodibināta Baltijas tautu (lietuviešu, latviešu, igauņu) pašpārvalde, kas bija tieši pakļauta vācu civilajai pārvaldei, kura paturēja augstāko vadību un kontroli. Latviešu pašpārvalde sastāvēja no ģenerāldirekcijām. Katras ģenerāldirekcijas priekšgalā bija ģenerāldirektors latvietis. Ģenerāldirekcijas tiesības bija tikai pildīt Rīgas ģenerālkomisāra norādījumus. Latvijas Valsts arhīvā samērā pilnīgi ir saglabājušies visu ģenerāldirekciju dokumenti. Katrs ģenerāldirektors pārzināja noteiktu nozari un bija tieši atbildīgs Rīgas ģenerālkomisāram. Iekšlietu ģenerāldirektors skaitījās pirmais un pārstāvēja visu pašpārvaldi. Viņš, saskaņojot ar Rīgas ģenerālkomisāru, sadalīja funkcijas pārējiem ģenerāldirektoriem, taču neskaitījās to priekšnieks un nevarēja viņus atcelt, bet līdzīgi viņiem bija ģenerālkomisāra pilnvarnieks. Pašpārvaldes sistēmā ietilpa pilsētu (izņemot Rīgu), apriņķu un pagastu pārvaldes. Vietējo administratīvo iestāžu vispārējo vadību veica iekšlietu ģenerāldirektors.

Latvijas Valsts arhīva 20 fondos glabājas latviešu pašpārvaldes ģenerāldirekciju dokumenti (kopumā 6580 lietas).

Interesējoši varētu būt arī Rīgas pilsētas galvenās un personālās valdes un tai pakļauto iestāžu dokumenti.

Jāpiebilst, ka pētniekiem zināmas grūtības varētu radīt tas, ka minēto fondu dokumenti nav aprakstīti, ievērojot provenances principu. Fondu aprakstīšanu ietekmējušas padomju laika historiogrāfijas ievirzes, tāpēc arhīvu darbiniekiem veicams vēl samērā liels darbs, sakārtojot fondu dokumentus atbilstoši provenances principam un izveidojot precīzu uzzīņu aparātu.

Nobeidzot varētu izdarīt dažus secinājumus:

1. Arhīvu fondos fragmentāri atrodami visu Ostlandes reihskomisariāta ģenerālapgabalu dokumenti.
2. Tā kā Ostlandes saimniecību neatkarīgi no Okupēto austrumu apgabalu ministrijas vadīja vairākas Vācijas valdības civilās un militārās iestādes, arī monopolsabiedrības, tad mūsu arhīvu fondos atrodami arī Ostlandes augstāko kara saimniecību vadošo iestāžu dokumenti.
3. Arhīvu fondos atrodas tiesu, prokuratūru, SS, SD un atsevišķu armijas vienību materiāli.

Arturs Žvinklis
LU Latvijas Vēstures institūts
Latvija

LATVIEŠU PRESE NACISTU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Latviešu preses struktūru un tās funkcijas pilnībā noteica nacistu okupācijas režīms tieši vai ar tā kalpībā brīvprātīgi vai spaidu kārtā nonākušo Latvijas žurnālistu starpniecību. Latvijai bija okupējusi tāda totalitāra lielvara, kuras ideoloģija bija balstīta uz nacisma principiem, saskaņā ar kuriem latviešu tauta tika atzīta par daudz zemākas šķiras cilvēkiem nekā paši okupanti. Otrās vai pat trešās šķiras cilvēkiem tika veidota attiecīga prese. Šī tēma ir ļoti plaša, daudzveidīga un vēl nepētīta, tādēļ aplūkošu tikai dažus, manuprāt, būtiskākos dotā jautājuma aspektus.

1. Totāla preses cenzūra, tās pilnīga pakļaušana nacistu propagandas mērķiem.
2. Jaunas noplicinātas un vienvēidīgas preses struktūras izveidošana, manipulējot ar padomju varas pārtraukto Latvijas neatkarības laika periodisko izdevumu nosaukumu daļēju izmantošanu. Represīvo orgānu vadītāju (Jelgavas drošības dienesta priekšnieks M. Vagulāns) izdotu un rediģētu preses izdevumu parādīšanās.
3. Mežonīga antisemitiska propaganda, sasaistot to ar padomju režīma izdarītajiem noziegumiem, lai ideoloģiski nopamatotu un attaisnotu ebreju izstumšanu no sabiedrības, viņu pazemošanu un noslepkavošanu. Nacistu presē bieži izteikti draudi un brīdinājumi latviešiem, kuri centās palīdzēt ebrejiem tomēr liecināja par to, ka nacistu antisemitiskā propaganda visus tās iecerētos mērķus nesasniedza, gan parādīja plašu iedzīvotāju slāņu cilvēcīgo noskaņojumu pret vajāto Latvijas tautas daļu.
4. Centieni izdzēst no Latvijas sabiedrības apziņas tās valstiskuma pamatjēdzienu "Latvijas tauta", aizstājot to ar jēdzienu "latviešu tauta". Latvijas

Republikas valsts institūciju (Saeimas) un politisko darbinieku (K.Ulmaņa, Z. Meierovica u.c.) nomelnošana.

5. Nacionālsociālisma ideoloģijas uzbāzīga propaganda un skaidrošana.

6. Preses izmantošana dažādu okupācijas režīma veikto akciju propagandai. Propagandiskas ilūzijas radīšana par visas tautas atbalstu jebkuriem okupācijas režīma veiktajiem pasākumiem.

7. Īpašs, vēstures literatūrā un avotpētniecībā līdz šim pilnīgi neskarts jautājums ir nacistu okupācijas laika kinodokumenti – kinohronikas un propagandas filmas, kuru plašs klāsts glabājas Latvijas kinofotofonodokumentu arhīvā. Būtiskākās problēmas šīs grupas pētniecībā ir kinodokumentu maksimāli precīza datēšana un objektīvās īstenības, propagandas un inscenējumu samēra analīze.

Dr. hist., Leo Dribins
Latvijas Universitātes Filozofijas un
Socioloģijas institūta vadošais pētnieks
Latvija

ANTISEMĪTISMS NACISTISKĀS OKUPĀCIJAS LAIKĀ IZDOTAJĀ PRESE LATVIJĀ

1. Jau pirms 1941. gada 22. jūnija Vācijā SS darboņi (R. Heidrihs u. c.) plānoja plašas antisemitiskas propagandas veikšanu vācu armijas ieņemtās teritorijas Baltijas zemēs. Šajā nolūkā Latvijā paredzēja izmantot bijušos Pērkonkrusta biedrus. Nacistiskie okupanti cerēja, ka šī propaganda izraisīs latviešos antisemitisku histēriju un ebreju pogromus, kurus bija paredzēts interpretēt visai pasaulei kā pašu latviešu rasistisku rīcību, atreibību ebrejiem un viņu atbalstu padomju okupācijas varai. 1941. g. vasarā Rīgā nodibināja Antisemitisma institūtu, kas sniedza presei materiālus antisemitiskiem rakstiem un kura darbinieki bija aktīvi autori.

2. Nacistiskās okupācijas pārvalde no 1941. g. augusta izdeva Rīgā vācu valodā savu avīzi “Deutsche Zeitung im Ostland”, kurā antisemitiski rakstījumi pauda nacionālsociālisma galvenos uzskatus ebreju jautājumā. Taču šāda satura publikācijas avīzē parādījās samērā reti, dažkārt ar tendenciozu pseidozinātnisku saturu, vai kā – informācija par ebrejiem dažādās Eiropas zemēs. Aicinājumi uz nežēlīgām represijām tur neparādījās. Tonis mainās 1944. gadā, kad šī avīze “brīdina” latviešus no ebreju atreibības par “spontānām akcijām” pret ebrejiem, kuras šeit notikušas “vācu armijas ienākšanas laikā”. Tā nacisti centās pastiprināt latviešu pretestību uzbrūkošai padomju armijai.

3. 1941. g. otrajā un 1942. g. pirmajā pusē antisemitiskie raksti ļoti bieži ievietoti preses izdevumos, kuri okupētā Latvijā iznāk latviešu valodā: avīzēs “Tēvija”, “Zemgale”, “Kurzemes Vārds”, Tālavietis”, “Ventas Balss”, “Daugavas

Vēstnesis”, žurnālā “Laikmets” u. c. Tur redzami gan pārpublicējumi no Vācijas preses, gan vietējo antisemītu rakstījumi. Īpaši aktīvi bija pārkonkrustieši un viņu līdzgaitnieki, kuri publicējās jau 20.-30. gados līdz pat antisemītiskās propagandas aizliegumam Latvijā 1935. gadā.

Antisemītiskiem rakstiem 1941.-1944. g. ir noteikta tēmatiska pamatievirze.

- Mēģinājums melīgi uzvelt visu vainu par boļševiku okupācijas varas politiku un noziegumiem uz ebreju etnosu un minoritāti Latvijā. Tā tie “argumentēta” ebreju iznīcināšanas nepieciešamība, holokausts.

- To latviešu nolādēšana un kaunināšana, kuri bija līdzjutēji ebrejiem viņu vajāšanas laikā un centās viņiem palīdzēt, arī glābt. Antisemītiskie autori aicina neželot nevienu ebreju, arī bērnus un sirmgalvjus.

- Melu izplatīšana par Latvijas neatkarīgās republikas nacionālo būtību, apgalvojot, ka līdz 1934. g. 15. maijam Latvijā faktiski valdījuši ebreji un Latvijas sasniegumi kalpojuši viņu ienākumu vairošanai. Arī K. Ulmaņa autoritārā valdība šajos publicējumos parādīta kā ebreju un masonu ietekmēta vara, kura ārpolitikā pieslējusies “žīdiskajai Anglijai”, kādēļ Latvija 1939.-40. g. esot nonākusi starptautiskā izolācijā. Antisemītu skatījumā Latvijas nacionālā brīvība sākusies tikai 1941. g., ar vācu armijas ienākšanu.

- Demokrātijas un liberālisma noķengāšana (“žīdu valdīšanas formas”), kopsaīknē ar apgalvojumiem, ka ASV un Anglija esot nacionālas, ebreju-masonu pārvaldītas valstis, kuras izraisījušas pasaules karu nolūkā satriekt Eiropas āriešu tautas un nodibināt “Ciānas diktatūru” pār visu pasauli. Tā nacisti un kolaboracionisti centās dezinformēt latviešu nāciju, atņemot tai savu apziņu, pilnīgi pakļaut nacistiskai Vācijai, piespiest bez ierunām kalpot tās labā.

Nacistiskā antisemītiskā propaganda nespēja sagraut latviešu simpātijas Rietumu demokrātijai, orientāciju uz tās valstīm, cerībā, ka šī demokrācija galu galā uzvarēs gan nacistisko, gan boļševistiski totalitārismu.

4. 1942.-1944. g. antisemītismu Latvijā aktīvi izplatīja arī krievu valodā iznākošie, ar nacistiem konformie laikraksti “Dvinskij Vestņik”, “Za Roģinu”, “Dobrovoļec”, žurnāls “Novij puťj” u. c. Tajos īpaši negatīvi vērtēta ebreju loma Krievijas vēsturē, pierakstot jūdaismam un ebreju sabiedrībai gan boļševiku varas nodibināšanu, gan “Staļina-Kaganoviča” terora organizēšanu – genocīdu pret krievu tautu. Šajos raksturojumos redzama nacistiskā rasisma un krieviskā melnsimtniecisma uzskatu simbioze. Šādas ievirzes propaganda īpaši paplašinājās sākoties ģenerāļa A. Vlasova “Krievijas atbrīvošanas armijas” (ROA) formēšanai. Tad tās ideologi pasludināja “cīņu pret pasaules ebrejību” par vienu no saviem pamatmērķiem. Šajā sakarībā mēģināts attaisnot arī vlasoviešu dalību kara operācijās pret sabiedrotajiem un nacionālajiem partizāniem Itālijā un Francijā.

Kopumā skatot, antisemītiskā propaganda Latvijā nacistiskās okupācijas laikā veicināja holokaustu. Taču tai neizdevās radīt iedzīvotājos plašu paliekošu naidu un necieņu pret ebrejiem. Neveiksmīgs bija tās mēģinājums atraut latviešus, krievus u. c. tautas no humānisma un starpetniskās tolerances idejām.

Dr. Martins Dīns
ASV Holokausta muzejs
Amerikas Savienotās Valstis

ATSAVINĀŠANA, UZSKAITE, NOMA UN PĀRDOŠANA: VĀCIEŠU VEIKTĀS EBREJU KUSTAMĀ ĪPAŠUMA PĀRVALDES SAVĀDAIS GADĪJUMS, 1941. - 1944. GADS

Rietumu arhīvos var atrast nozīmīgu daļu dokumentālā materiāla par ebreju nekustamo īpašumu likteni Latvijā. Vēl plašāks dokumentālais materiāls atrodams Latvijas vietējos arhīvos. Šie dokumenti liecina, ka vācieši nav pielikuši pārlietu lielas pūles, lai apkopotu, reģistrētu un pārvaldītu īpašumus vācu reiha labā. Tāpat kā Vācijas iekšienē, arī okupētajās valstīs, piemēram, Norvēģijā, lielās administratīvā aparāta izmaksas patērēja lielāko daļu no ebrejiem atņemtajām bagātībām. Parasti vācieši piesavinājās labākās mēbeles un citas iekārtas, lai izmantotu tās savām oficiālajām vajadzībām, kā arī pārsūtīja zeltu un dārglietas uz Berlīni. Atbilstoši sīkam ebreju un citas bezsaimnieka mantas uzskaitījumam, 1942. gada beigās latvieši bija spiesti nomāt, pirkt vai atdot atpakaļ jebkura veida ebreju īpašumu, kas, kā bija norādīts sarakstā, atradās viņu valdījumā.

Par ko gan mums stāsta plašais dokumentālais materiāls par Latvijas sabiedrību vācu okupācijas laikā? Vispirms tā ir nopietna liecība par kolaborāciju, kas vērsta pret ebrejiem. Rīgā, piemēram, daudzi "šucmaņi" (Schutzmanner) iesniedza prasību saņemt atļauju geto inventāra un mēbeļu iegūšanai. Šo lūgumu pamatojumā tika minēti dažādi iemesli, tai skaitā arī personīga līdzdalība geto tīrīšanā, padomju okupācijas varas nodarītie zaudējumi personīgajam īpašumam, kā arī fakts, ka šos priekšmetus nav iespējams iegādāties veikalā - tradicionālajā veidā. Citi ebreju īpašumus ieguva, tos izlaupot, nopērkot vai pieņemot glabāšanā. Mantkārtība nebija veikta akciju vienīgais mērķis un motīvs, taču, nenoliedzami, bija to būtiska sastāvdaļa.

Sākotnējā īpašuma sadale bieži tika veikta, ņemot vērā palikušo iedzīvotāju vajadzības. Zemniekiem tika atļauts paturēt zirgus un lopus, uzskatot to par aizdevumu. Darbarīki, citi priekšmeti un mēbeles tika atdotas skolām, slimnīcām un vietējām pašvaldībām, ja tām īpaši bija nepieciešami kādi noteikti inventāra priekšmeti.

Tomēr, patiesību sakot, Latvijā ebreju arestu un iznīcināšanas atklātais un brutālais raksturs tikai ļoti nelielā vietējo iedzīvotāju daļā radīja šaubas, liekot domāt par ebreju īpašumu izlaupīšanas negodīgo raksturu. Sākotnējās reģistrācijas veidlapās, ko 1941. gada vasarā aizpildīja policijas priekšnieki un vietējās amatpersonas, sarakstus bieži sastādīja pēc agrākā ebreju tautības īpašnieka vārda. Līdz pat sīkumiem tika detalizēti uzskaitītas personīgās lietas, pierakstot visu - sākot ar mājlopiem un mājputniem līdz pat gultasveļai un mūzikas instrumentiem. Šāds kārtīgums, kāds atspoguļojās vietējo iesniegumos varas iestādēm, un lielais pieprasījums pēc izolēs pārdodamajiem priekšmetiem liecināja parniecīgo respektu, kāds tika izrādīts pret agrāko ebreju kaimiņu dzīvi un mantām.

Darbs pie ebreju īpašumu pārvaldes un apstrādes turpinājās visu kara laiku. Sākotnējā, haotiskajā fāzē, kad ebreji Latvijas ciemos un pilsētās tika sadzīti vienkopus un nogalināti, īpašuma oficiāla reģistrācija un apkopošana notika tikai daļēji. Daļu īpašuma piesavinājās mobilās nogalinātāju vienības vai arī tie, kas pirmie pamanījās izlaupīt atstātos īpašumus. Mēbeles un inventāru mantoja vācieši vai arī vietējie, kam tika piešķirti tukšie, ebreju atstātie dzīvokļi. Militārajām un policijas vienībām, vācu tautības ierēdņiem un atsevišķām personām pēc vajadzības tika piešķirti noteikti priekšmeti atbilstoši viņu oficiālajam postenim, visbiežāk uzskatot to par aizdevumu. Tai pašā laikā aizbildniecībā tika ņemti arī uz Padomju Savienību ar varu deportēto īpašumi, tas tika nodoti glabāšanā, gaidot īpašnieku iespējamo atgriešanos.

Sistemātiska ebreju īpašumu ekspluatācija, padarot to par ienākumu avotu vācu administrācijas vajadzībām, tika uzsākta ar atpakaļejošu datumu. Tikai 1941. gada rudenī tika pieņemts likums, kas noteica, ka visi ebreju īpašumi pieder Vācijas valstij un tie jāreģistrē. 1942. gadā Aizbildniecības birojs ņēma savā pārziņa nekustamos, kā arī cita veida īpašumus Rīgas geto. Īpašumi, kas atradās reģionos, arī tika uzskaitīti un nosūtīti caur Rīgu 1942. un 1943. gadā. Vērtīgākos priekšmetus nosūtīja uz Berlīni, bet lietas, ko nepārņēma vācu iestādes, tika pārdotas. Rokas pulksteņus, ko bija nepieciešams salabot, nosūtīja uz geto amatniekiem, lai viņi tos savestu kārtībā. Algas ebreju īpašuma pārvaldē un novērtēšanā iesaistītajiem tika izmaksātas no ienākumiem, ko deva īpašumu iznomāšana un pārdošana.

1942. gada rudenī tika veikta vēl sīkāka īpašumu uzskaitē visā Latvijā. Gan vāciešiem, gan latviešiem vajadzēja reģistrēt visa veida ebreju izcelsmes īpašumu, pat to, kas bija nopirkts likumīgā ceļā. Tie, kam nepiederēja nekas no ebreju īpašuma, bija spiesti parakstīt īpašu veidlapu, lai to apliecinātu. Vāciešiem bija aizdomas, ka šai gadījumā viņi sastapa plašu, līdz šim vēl nebijušu pretestību no vietējo puses. Tas izraisīja denunciacijas un tika uzsākta izmeklēšana pret tiem, ko turēja aizdomās par jebkāda veida jaunatrsto bagātību slēpšanu. Tomēr šo izmeklēšanas procesu gaitā pat dažus no palikušajiem ebrejiem tā arī neatklāja.

Pārsteidzoša bija Vācijas valsts rīcība, uzsākot šo deklarācijās ierakstīto īpašumu tālāko ekspluatāciju. Tika sūtīti eksperti konsultanti, lai novērtētu reģistrēto priekšmetu vērtību. Uz šī novērtējuma pamata tika noteikta ikmēneša nomas maksa - apmēram viena simtā daļa no vērtējumā noteiktās priekšmeta vērtības, vai arī bieži vien sarunu gaitā vienojās par pirkuma cenu, kas parasti bija nedaudz zemāka par vērtējumā noteikto cenu. Zināmus procentus kā komisijas naudu no noteiktās cenas parasti saņēma arī eksperts konsultants. Patiesību sakot, lielās summas, kas tika izmaksātas algās, glabāšanas izdevumi, ekspertu vērtējuma samaksa un daudzās dažādās nepieciešamas formalitātes aprija lielāko daļu no plānotās peļņas.

Agrāko ebreju īpašumu un uzņēmumu sakarā situāciju sarežģīja *sovjetu* veiktā plaša mēroga nacionalizācija. Šos nacionalizētos īpašumus Vācijas valsts īpašumu kompānija (*Grundstucksgesellschaft*) pārņēma *en masse*, taču plašie vācu dokumenti uzrādīja arī tos ebreju īpašumus, kas joprojām piederēja privātpersonām. Banku un noguldījumu kontus, vērtspapīrus un akcijas, kā arī ārzemju valūtu Vācijas varas iestādes ekspropriēja pāris mēnešu laikā pēc varas pārņemšanas. Pārmeklēšanas arestu un soda izpildes laikā, kā arī tukšo dzīvokļu meklējumi atklāja

sudrablietas, juvelierizstrādājumus (laulību gredzenus), naudu u.c. viegli līdzpaņemamus vērtīgus priekšmetus.

Grūti precīzi novērtēt, kas tieši guva lielāku labumu no ebreju minoritātes iznīcināšanas Latvijā. Vācu likumi un priekšraksti kalpoja tam, lai ierobežotu ienākumus, ko personīgi varēja gūt atsevišķi Latvijas iedzīvotāji. Lielākā peļņas daļa tika novirzīta vietējās vācu administrācijas, kā arī Vācijas kara vajadzībām, neskaitot paša administratīvā aparāta izmaksas. Kara laikā, kad ierobežojumi attiecās uz visu, sākot ar dzīvokļiem un mēbelēm, beidzot ar drēbēm un pulksteņiem, nav grūti saprast, ka pieprasījums pēc agrākā ebreju īpašuma bija liels. Tomēr, gan pieņemot lēmumus par šādu aktivitāšu veikšanu, gan arī gūstot no tā peļņu, vācu izdarītie noziegumi bija ārkārtīgi komplicēti, tajos bija iesaistīti daudzi, sākot no nelielām aktīvām noziedznieku grupām līdz pat civiliedzīvotāju tūkstošiem visā Latvijā. Noziegumam, kas izpaudās kā palīdzības nesniegšana kaimiņiem brīdī, kad tā viņiem bija ļoti nepieciešama, pievienojās vēlme iedzīvoties uz viņu īpašuma rēķina pat gadījumā, kad vācu un vēlāk arī padomju pārvaldes iestādes gādāja, lai šo negodīgo nodomu īstenotāji neko daudz no cerētā labuma tā arī neiegūtu.

Nobeigumā vēlētos piebilst, ka plašā īpašumu dokumentu klāsta vērtība meklējama ne tikai to sniegtajās liecībās par vācu administrāciju. Tajos atrodama arī nozīmīga informācija par iznīcinātajām ebreju kopienām Latvijā, kā arī par vietējo iedzīvotāju līdzdalību ebreju iznīcināšanā. Pašreizējās pagātnes pārvērtēšanas primārais mērķis ir noskaidrot nenoskaidrotās netaisnības un palīdzēt noskaidrot vēstures notikumu dokumentējumu. Šī sarežģītā uzdevuma īstenošanai es piedāvāju savu atbalstu Latvijas Vēstures komisijai un nebūt nevēlos apšaubīt viņu izdarītos secinājumus. Tomēr, lai saprastu pretrunīgās prasības, vispirms nepieciešams rekonstruēt ekspropriācijas procesu, kas sekmīgi notika padomju un vācu okupācijas laikā. Plašā ebreju īpašumu ekspropriācija padomju varas gados vēlreiz atmasko nepatieso mītu, ka ebreji esot atbalstījuši boļševikus. Es vēlos ieteikt veikt detalizētu vācu īpašuma reģistrācijas dokumentu pārbaudi, jo tie ir būtiska samierināšanas un taisnīguma atjaunošanas procesa daļa. Latviešiem ir ļoti būtiski, cik vien iespējams precīzi izzināt, kas īsti notika uz Latvijas zemes laikā no 1941. līdz 1944. gadam. Iznīcinošais uzbrukums ebrejiem un viņu īpašumiem, ko ar latviešu atbalstu veica vācieši, patiesi ir nāvīgs sitiens Latvijas brīvībai.

Dr. prof. P.V. Kleins
Nīderlande

VIENOTĪBA, VEIDOJOT "PĪLĀRUS": NĪDERLANDES PIEREDZE PĒC OTRĀ PASAULES KARA

Agrā 1940. gada 10. maija rītā Nīderlandes karalistē iebruka lielās nacistiskās Vācijas armija un gaisa spēki. Uzbrukums nebija izprovocēts, arī karš netika pieteikts. Negaidīti pārsteigtajam holandiešu karaspēkam nebija ne mazāko iespēju mēroties spēkiem ar ienaidnieku. Holandes iedzīvotāji - apmēram 10 miljoni cilvēku - tika nolemti vācu okupācijā pavadīt pilnus piecus gadus. Holandes valdībai, karalienei Vilhelmīnei un viņas ģimenei bija iespēja aizbēgt uz Londonu. Valdība trimdā turpināja karu. Tā sev labvēlīgi noskaņoja lielo tirdzniecības floti, ko tik ļoti iekāroja arī sabiedrotie. Valdība varēja paļauties arī uz Nīderlandes Austrumindijas koloniju, iekams tā 1942. gada martā krita japāņu rokās.

Pašā Nīderlandē vācu militārā administrācija sākās 1940. gada jūnijā, kad tika pārņemtas viņu civiliestādes. Tā bija pārmaiņa uz slikto pusi, jo vācieši ne tikai centās gūt iespējami lielu labumu no Holandes ekonomikas, lai izmantotu to savām kara vajadzībām, bet arī uzsāka nežēlīgu relatīvi lielās ebreju populācijas - apmēram 150 000 - vajāšanu un iznīcināšanu. Ebreji jau kopš 17. gadsimta bija relatīvi labi integrējusies un visumā akceptēta Holandes sabiedrības daļa. Arī agrāk neizpalika anti - semītisms, taču tas nekad nebija ļauns vai varmācīgs.

Holandes iedzīvotāji bija pilnīgi nesagatavoti aktīvai pretošanās kustībai. Gadsimtu gaitā pierasta bija kļuvusi samērā tolerantā valdības politika un administrācija. Turklāt kopš 19. gadsimta sākuma tā nebija piedalījies nevienā no Eiropas kariem. Pirmā pasaules kara laikā Nīderlandei bija izdevies saglabāt stingru neitralitāti, un tāpēc holandieši paši sevi uzskatīja par īstenajiem miera, likumības, kārtības un pasaules kārtības apustuļiem. Viņiem nebija ne mazākās nojausmas par nelāgo nacionālsociālisma garu, lai gan viņi par to būtu varējuši nojaust pēc tā, kas kopš 1933. gada notika austrumos no viņu robežas. Arī situācija valstī liecināja par miermīlīgumu. Pēc tam, kad 17. gadsimtā holandieši bija izcīnījuši neatkarību cīņā ar Romas - katoļu Spānijas Habsburgu varu, holandieši bija kļuvuši par protestantu nāciju, kurā pastāvēja visdažādākās konfesijas. Lai arī bija saglabājusies liela Romas katoļu minoritāte, tā bija vairāk vai mazāk sabiedrībā akceptēta. Tā nekad ne mazākajā mērā netika vajāta. Pēc Franču revolūcijas Romas katoļiem un ebrejiem tika piešķirtas tādas pašas pilsoņu tiesības kā pārējiem iedzīvotājiem. Šī gadsimta laikā un 20. gadsimta sākumā par virzītājspēku kļuva modernizācija un industrializācija. Tas bija arī lielisks pamats katras atsevišķas masu politiskās mobilizācijas formas izpausmei. Protestanti, Romas katoļi, liberāļi un sociālisti organizēja atsevišķas partijas un institūcijas: Holandes sabiedrība 20. gadsimta pirmajā pusē kļuva par tā saukto "pīlāru sabiedrību" ("*a pillarised society*"). Tas nozīmēja, ka katrai reliģiskai vai ideoloģiskai kategorijai bija pašai sava partija, sava universitāte un skolas, savas avīzes, prese un radio stacija, sava sporta asociācija un tā joprojām. Tā bija sociālās kārtības forma, kas varēja attīstīties tālāk, šķeloties un

daloties, līdz sabiedrība tiktu sadalīta druskās un gabaliņos. Zināmā mērā tā tas arī notika. Taču, lai arī katra no šīm sabiedrības daļiņām paturēja prātā tās īpašo nostāju, necenšoties to uzspiest citiem, katra tomēr veidoja arī daļu no Holandes kultūras, ko jau kopš senatnes apvienojusi un veidojusi nepieciešamība kopējiem spēkiem aizsargāt sevi pret jūras un upes ūdeņiem. Katrs no sabiedrības pīlāriem izvirzīja runas vīrus, un šie tautas līderi vienmēr bija gatavi rast savstarpēju sapratni. Tādējādi Holandes politiskā skatuve kļuva par nebeidzamu kompromisu norises vietu.

Tomēr šāda veida attiecības neveicināja ne militāras, ne kādas citas pretošanās kustības vācu okupācijas varai veidošanos. Ja neņem vērā atsevišķus incidentus, par Holandes pretošanās kustības sākumu nevaram runāt līdz pat 1941. gada februārim, kad galēji kreisi noskaņotie Amsterdamas strādnieki uzsāka streiku pret ebreju deportācijām. Lai gan šim paraugam sekoja arī citur, streiks tika varmācīgi apspiests. Tomēr Holandes pretošanās kustības veidošanās bija sākusies un nākamo gadu laikā tā kļuva aizvien spēcīgāka. Pa to laiku Vācija uzsāka karu pret Padomju Savienību. Daudzi holandieši, jo īpaši reliģiozi noskaņotie, bija pieraduši uzskatīt komunismu par visa ļaunuma sakni. Kara sākumā tas bija viens no relatīvi nenozīmīgās, bet ļoti trokšņainās nacionālsociālistu partijas izveidošanās iemesliem. Vācu propaganda spēja saāģitēt vairākus tūkstošus jaunu cilvēku cīņai Austrumu frontē. Droši vien vācu armijā kalpoja vairāk holandiešu, nekā to bija Holandes pretošanās kustībā. Tomēr iedzīvotāju vairākums pielāgojās kara apstākļiem, par labāku uzskatot pasīvu pretošanos.

Nīderlandes atbrīvošana notika gluži negaidītā, iepriekš neparedzamā veidā. Pēc sabiedroto iebrukuma 1944. gada jūnijā jau tā paša gada septembrī bija skaidrs, ka atbrīvošana ir tikai pāris dienu jautājums. Tomēr kauja pie Arnhemas radikāli mainīja šo perspektīvu. Tika atbrīvota tikai daļa valsts, lielākajai daļai bija jāpārcieš garie un rūgtie postījumu un pilnīga bada mēneši līdz Uzvaras dienai 1945. gada maijā. Šo mēnešu laikā turpinājās smagas cīņas, to rezultātā, iespējams, Nīderlande kļuva par to Rietumeiropas valsti, kuras ekonomika, pat salīdzinājumā ar Vāciju, bija izpostīta visvairāk.

Pēckara situācijā valdība stāvēja nopietnu uzdevumu priekšā: bija jānovērš kara postījumu sekas; nācija bija jāatjauno gandrīz pilnībā. Tai pašā laikā valdība ļāva sevi ievilkt smagā un līdzekļus tērējošā cīņā par Indonēzijas neatkarību. Jaunā starptautiskā situācija darīja galu neitralitātei, tās vietā tika veidota spēcīga armija.

Taču nozīmīgāko no problēmām vajadzēja atrisināt cik ātri vien iespējams - bija nepieciešams integrēt sabiedrību kā vienotu nāciju. Ebreju populācija bija izzudusi. Nedaudzajiem palikušajiem bija nepieciešama palīdzība un atbalsts. Tā arī tika sniegta atbilstoši likumiem, ko bija izstrādājusi trimdas valdība. Tikai tagad, piecdesmit gadus vēlāk, esam nonākuši pie atzinuma, ka šajos likumos būtu nepieciešami vēl kādi papildinājumi. Taču tagad, šķiet, gandarījums ir novēlots. Problēma, kas tāpat prasīja tūlītēju risinājumu, bija nepieciešamība integrēt sabiedrībā cilvēkus, kas bija sadarbojušies ar ienaidnieku. Protams, bija dažādi sadarbības veidi, dažādas šīs sadarbības formas un pakāpes. Taču problēmas būtība nebija kritēriju trūkums – atšķirt, kas ir pieņemams un kas ne. Viedokļi, protams, atšķīrās. Kopumā tika piemēroti divi rīcības varianti. Viegļākos gadījumus izskatīja "attīrīšanas" procesā. Šo darbu veica īpaši pilnvaroti cilvēki visdažādākajās komitejās. Šo procesu rezultātā "attīrītajiem" cilvēkiem tika piespriests kāds sods -

sākot ar nosodījuma izteikšanu līdz soda naudas piespriešanai vai arī (īslaicīgam) aizliegumam strādāt profesijā. Tā kā šai procesā bija iesaistīts liels dažādu sektoru un komiteju daudzums, ir neiespējami noskaidrot, vai Holandes "attīrīšanas" process tika veikts atbilstoši visiem tiesas standartiem. Nav šaubu, ka tika pieļautas lielākas vai mazākas tiesas kļūdas. Tomēr šie procesi veica savu galveno uzdevumu: integrēt cilvēkus, kas nebija piedalījušies asinsizliešanā, sabiedrībā, kurai viņi bija nepieciešami tālākās nākotnes veidošanai. Ap 1950. gadu šis process bija beidzies, lai gan līdz pat mūsdienām saglabājies zināms rūgtums.

Otrs variants kriminālnoziedznieku, nodevēju un kolaboracionistu sodīšanai bija īpašu tiesu administrācijas izveide. Arī šo institūciju izveidi bija paredzējusi trimdas valdība. Tomēr, jāatzīst, tā savā darbībā aprobežojās ar relatīvi neliela lietu skaita izskatīšanu. Šai gadījumā tas atbilda holandiešu, kuriem bija mērenu cilvēku slava, reputācijai. Raugoties nākotnē, šāda mērenība joprojām jāatzīst par labāko risinājumu.

Profesors emeritus Valters Nollendorfs
Viskonsinas Universitātē Madisonā
Amerikas Savienotās Valstis

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA PRINCIPI UN PIEEJAS

Referāts balstīts atziņā, ka pastāv starpība starp vēsturiskiem faktiem un vēsturisko apziņu. Šī starpība it sevišķi izpaužas muzejā, kas veltīts sāpīgam un kontraversiālam vēstures periodam, kura sekas vēl arvien ir dzīvas - okupācijas periodam no 1940. līdz 1991.gadam. Ja vēsturnieka darbs galvenokārt balstās arhīvu pētījumos, vēsturisku faktu atklājumos un to interpretācijā, muzejam arī jāsaņem ar dažādiem zināšanu un apziņas līmeņiem, ar dažādām attieksmēm, pieņēmumiem un nereti aizspriedumiem, ar ko ierodas muzeja apmeklētājs. Tam visam plašs diapazons no pilnīgas vēstures nezināšanas līdz samērā labdabīgai sarežģītu vēstures norišu vienkāršošanai, līdz noturīgām vēstures leģendām ar dziļām saknēm apziņā, līdz rupjai un patvarīgai ideoloģiskai vēstures sagrozīšanai. Latvijas Okupācijas muzeju apmeklē ir ārzemnieki, ir Latvijas pilsoņi, ir tie, kas paši cietuši okupācijas laikā, ir arī tie, kuri bijuši okupācijas varas instrumenti. To apmeklē pieaugušie un skolēni. Lai veidotu pāreju no vēstures faktiem uz apziņu, muzejs vadās no vairākiem principiem: (1) tas cenšas pasniegt vēstures faktus objektīvi un bez aizspriedumiem; (2) tas neapsūdz tautas vai sabiedrības grupas okupācijas nodarījumos, bet okupācijas režīmus un to palīgus; (3) tas piemin cilvēkus, kas cietuši vai miruši okupācijas dēļ, it sevišķi caur viņu atstātajām piemiņas lietām; (4) veidojot Latvijas kopēju pagātnes izpratni, tas cenšas veidot pamatu tolerantai demokrātiskai sabiedrībai. Uzsvars ir uz vēstures faktiem;

emocionālie aspekti pasniegti drīzāk atturīgi; vizuālais muzeja iekārtojums ļauj gadījuma apmeklētājam vismaz veidot vispārējus iespaidus, bet zinīgam apmeklētājam - apgūt jaunu informāciju un atklāt jaunas sakarības. Šo principu ietvaros muzejs cenšas ļaut apmeklētājiem nākt pašiem pie saviem ieskatiem un secinājumiem par okupācijas laikmetu un tā sarežģīto un samocīto vēsturi.

DALĪBNIKU SARAKSTS

LIST OF PARTICIPANTS

COUNTRY	NAME	INSTITUTION	CONTACT, INFORMATION
Belarus	Dr. Aleksey Litvin	Belarus National Academy of Sciences Institute of History Department of War History	220072 Минск ул. Академическая 1 Tel. (375) 17 284-18-70 Fax (375) 17 223 – 63-66 e-mail baj@user.unibel.by
Canada	Mirdza Kate Baltais Harold Otto	Toronto University	53 Fraserwood Ave.#1 Toronto, Ontario M 682N6 Canada Fax. (416) 256 9769
Czech Republic	Luboš Švec	Charles University Faculty of Social Sciences Institute of International Studies	11000 Praha 1 Rytířská 31 Tel. 216 10 207, 216 10 206 Fax. 216 10 204
Estonia	Hannes Walter	Advisor to the Minister Ministry of Defence Republic of Estonia	Sakala 1, 15094 Tallin Estonia Tel. (372) 6 406 062 Fax (372) 6 406 001
Germany	Dr. habil, Dr. h.c. Erwin Oberländer	Johannes Gutenberg University Institute of East Europe History	Saarstrasse 21, 55099 Mainz Tel. (0 61 31) 392812 Fax (0 61 31) 393281
	Dr. Hans Heinrich Wilhelm		Kufsteiner Strasse 2 10825 Berlin 62 Deutschland Tel. 030 8547250
	Katrin Reichelt		Biķernieku iela 81 – 6 Rīga LV – 1039 Tel. (371) 2 564202
	Dr. iur., Dr. h.c. D.A. Loeber	Latvian Academy of Sciences	Gehlenkamp 14 Hamburg D-22559 Deutschland Tel. (49 – 40) 813891 Fax 49-40 81967930
Latvia	Dr. hist. Daina Bleiere	Latvian Institute of International Affairs	Elizabetes iela 57 Rīga, LV 1050 Tel.: (371) 7286302 Fax: (371) 7828089 E-mail: liialai@parks.lv

Dr. hist. Leo Dribins	University of Latvia Institute of History of Latvia	Akadēmijas laukumā 1 Rīga LV – 1050 Fax (371)7210806
Dzintars Ērglis	University of Latvia Institute of History of Latvia	Akadēmijas laukumā 1 Rīga LV – 1050
Dr.habil. hist. Inesis Feldmanis	University of Latvia Faculty of History and Philosophy	LU Vēstures un filozofijas fakultāte Brīvības bulvārī 32 Rīga LV – 1050 Tel. (371)7 283734
Dr.hist. Aija Kalnciema	State Archives of Latvia	LVA Bezdelīgu ielā 1 Rīga LV – 1007 Tel. (371)2 461257
Roberts Ķīlis	Stockholm School of Economics in Riga	Tel. (371)7015800
Mag.hist. Uldis Neiburgs	Latvian War Museum World War II History Department	Smilšu ielā 20 Rīga LV - 1868 Tel. (371)7213458
Dr. Valters Nollendorfs	Occupation Museum	Okupācijas muzejs Strēlnieku laukumā 1 LV – 1050 Tel. (371)7211030 E – pasts valtersn@lanet.lv Birojā 7220669
Elmārs Pelkaus	State Archives of Latvia	LVA Bezdelīgu ielā 1 Rīga LV – 1007
Dr.habil.hist. Aivars Stranga	University of Latvia Faculty of History and Philosophy	Latvijas vēstures katedra Vēstures un filozofijas fakultāte Brīvības bulvārī 32 Rīga LV – 1050 Tel. (371)7281265
Dr.habil. hist. Henrihs Strods	University of Latvia Faculty of History and Philosophy	Latvijas vēstures katedra Vēstures un filozofijas fakultāte Brīvības bulvārī 32 Rīga LV – 1050 Tel. (371)7281265
Dr.hist.Irēne Šneidere	University of Latvia Institute of History of Latvia	Akadēmijas laukumā 1 Rīga LV – 1050

	Marģers Vestermanis	“Jews in Latvia” Museum/Documentation Centre	Skolas iela 6 Rīga LV 1322 Tel. (371)7283484
	Dr.hist.Rudīte Vīksne	University of Latvia Institute of History of Latvia	Akadēmijas laukumā 1 Rīga LV – 1050
	Dr.habil.phil. Vilnis Zariņš	University of Latvia Institute of Philosophy and Sociology	Akadēmijas laukumā 1 Rīga LV – 1050 Fax (371)7210806 Privat 7339549
	Arturs Žvinklis	University of Latvia Institute of History of Latvia	Akadēmijas laukumā 1 Rīga LV – 1050
Lithuania	Dr. Arvydas Anušauskas	Director Genocide and Resistance Research Department Genocide and Resistance Research Center of Lithuania	Didžioji St. 17/1 2001 Vilnius Lithuania Tel. (370 2) 79 10 36 Fax (370 2) 79 10 33
Netherlands	Joke van der Leeuw- Roord	President European Standing Conference of History Teachers Associations	Louise Henriettestraat 16 NL – 2595 TH Den Haag Tel. +Fax: +31 70 38 53669 Tel.: +31 70 38 24872 +31 65 471 2803 e-mail: joke@euroclio.nl
	Prof. Dr.P.W.Klein		Oude Herengracht 24 2312 LN Leiden Netherlands Tel. 31 71 521 96 99 Fax 31 71 523 07 66
Poland	Prof. Wojciech Roszkowski	Polish Academy of Sciences Institute of Political Studies	ul. Polna 18/20 00- 625 Warszawa Poland Tel. 48 22 8255221 Fax 48 22 825 21 46 E-mail politic@isppan.waw.pl
Russia	Dr.Vadim Roginsky	Russian Academy of Sciences Institute of the Universal History	117334 Москва В-334 Ленинский проспект 32 а Fax (095) 938 22 88 Tel. (095) 938 10 09 E-mail: worldhis@ighl.msk.su

	Dr. Alexander Kokurin	State Archives of Russian Federation	119817 Москва ул. Большая Пироговская 17 Tel. 245 81 70 Privat Россия Московская область 144005 г. Электросталь Пр. Ленина 8а кв. 24 Tel. 8 257 674 86
Sweden	Kārlis Kangeris	Stockholm University Department of Baltic Studies	106 91 Stockholm Sweden Fax. 46 8 161188 Tel. 46 8 162 162 e-mail kka@balt.su.se Privat Skinnarviksringen 16 S – 11727 Stockholm Sweden
Ukraine	Anatoly Rusnachenko	OSI, “Memorial” named after V. Stuss the Ukraine	вул. Осиновского 3-кв.79 254123 Київ Україна Tel (044) 463 34 27
USA	Dr. Martin Dean	U.S. Holocaust Memorial Museum Applied Research Scholar	100 Raoul Wallenberg Place SW Washington DC 20024-2162 U.S.A. Tel: (202) 488 6119 Fax: (202) 479 9726 e-mail : mdean@ushmm.org
	Andrew Ezergailis	Ithaca College	History Department Ithaca College Ithaca New York 14850 USA e-mail ezergail@ithaca.edu
	Ph. D. Robert G. Waite	Office of Special Investigation	1001 G St., NW Suite 1000 Washington, DC USA E-mail rwaite@ix.netcom.com